

DOOPSGEZINDE BIJDAGEN.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

DR. J. G. DE HOOP SCHEFFER,

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

LEIDEN.

E. J. BRILL.

1892.

MA2-12

2

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

DR. J. G. DE HOOP SCHEFFER,

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

MA2-12
a

LEIDEN,
E. J. BRILL.

1221

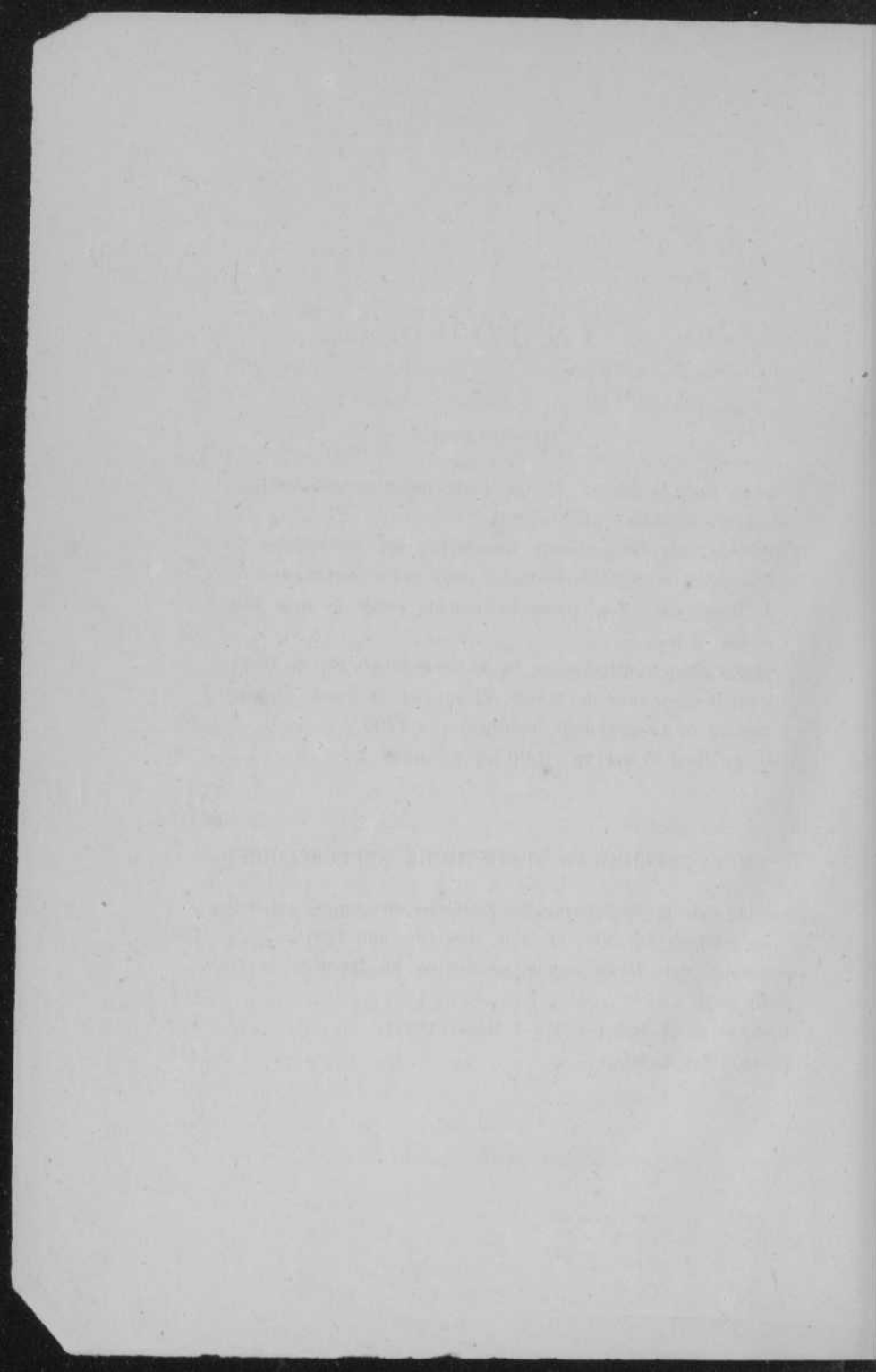
INHOUD.

I. MENGELINGEN.

	Blz.
J. G. DE HOOP SCHEFFER, Enige opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons, VII	1.
T. KUIPER, De Doopsgezinde vereeniging tot verbreiding des Evangelies in de Nederlandsche overzeesche bezittingen . . .	30.
J. J. HONIG JR., Een Zondagvoormiddag onder de fijne Men- nisten te Balk.	46.
L. HESTA, Een kanteekening bij de korte schets van de Doops- gezinde gemeente der Oude Vlamingen te Sneek, opgeno- men in de Doopsgezinde bijdragen van 1890	89.
J. G. DE HOOP SCHEFFER, Hulp bij vacatures.	99.

II. KERKELIJKE EN STATISTISCHE MEDEDEELINGEN.

Verslag van de vergadering der Zwolsche vereeniging gehouden te Arnhem den 30 ^{sten} Juni en den 1 ^{sten} Juli 1891	128.
Naamlijst der Doopsgezinde gemeenten en leeraren in Ne- derland.	131.
Kerknieuws (1 Maart 1891—1 Maart 1892)	139.
Bestuur der Sociëteit.	145.

EENIGE OPMERKINGEN EN MEDEDEELINGEN BETREFFENDE MENNO SIMONS.

VII.

(Zie Doopsg. Bijdr. 1864 bl. 124; 1865 bl. 109; 1872 bl. 89;
1881 bl. 84; 1889 bl. 64; 1890 bl. 53).

't Is nagenoeg drie jaar geleden, dat ik in deze *Bijdragen* uitvoerig handelde over het oudste geschrift van MENNO, het „Gantz duidelijk ende klaer bewijs — tegens de blasphemie van Jan van Leyden”, en tegenover de beweringen van nu wijlen mijn vriend dr. G. SEPP (eerst in zijne *Geschiedkundige nasporingen* 1872 I. Dl. bl. 128—136 en vervolgens in zijn *Verboden lectuur* 1889 bl. 127—129) zocht te staven, dat dit opstel van niemand anders dan van MENNO afkomstig en tegen ROTHMANN'S *Boek der wrake* gericht is.

Hij bleef mij het antwoord niet schuldig, maar bracht zijn bedenkingen, veel vergroot en vermeerderd, te berde in een verhandeling: „MENNO SIMONS in de eerste jaren zijner evangeliebediening 1536—1539”, waarmede een nieuwe bundel van zijne hand: „Uit het predikantenleven van vroegere tijden” 1890, aanvangt. Ik zou deze bedenkingen liever laten voor hetgeen ze zijn, want smartelijk is het een vriend te weerleggen, die nog eer zijn verhandeling het licht zag overleden was, en pijnlijk te wijzen op een reeks van vergissingen en onnauwkeurigheden, waaraan zeker zijn

laatste ziekte de meeste schuld had..... ik zou deze bedenkingen gelaten hebben voor hetgeen ze zijn, indien ik niet nu en dan bemerkte had, dat de terecht wèl gevestigde naam van dr. C. SEPP enkelen ¹ verleidde op zijn gezag aan te nemen wat toch wèl bezien en wèl overwogen een dwaling is. De vrees, om voor een achterblijver gehouden te worden, geeft aan de hyperkritiek iets ongemeen bekoorlijks en maakt elke nieuwe hypothese tot eene onbetwistbare waarheid. Laat mij aantonen, dat wij hier inderdaad met zulk eene hyperkritiek te doen hebben en daarbij mogen rekenen op de welwillende verschooning mijner lezers, dat ik ettelijke bijzonderheden in 1889 reeds medegedeeld hier herhalen moet ('t was niet te vermijden), omdat mijn bestrijder ze averechts voorstelde of ook dikwijls deed, alsof ze niet geschreven waren.

Eene eerste bedenking luidt in SEPPS verhandeling bl. 7: „even als vroeger BLAUPOT TEN CATE *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen* enz. I. bl. 243 is prof. DE HOOP „SCHEFFER overtuigd, dat dit tractaat uit de pen van MENNO „vloeiende ter beantwoording van het Munstersche opstel: *eyn „gantz troestlick bericht van der Wrake*”.

Laat mij beginnen met BLAUPOT TEN CATE vrij te pleiten. Niets is gemakkelijker. Wat hij schreef op de aangehaalde plaats schreef hij in 1862 en eerst 22 jaar later werd het Boek der Wrake bekend. Hij kon derhalve met geen mogelijkheid beweren, dat daartegen MENNOOS opstel gericht was. Neen, al de schuld valt op mij en op mij alleen. Wat ik, reeds kort nadat BOUTERWEK in 1864 het Boek der Wrake had uitgegeven, als mijn door SEPP zeer juist opgegeven gevoelen op mijn collegie over de geschiedenis der Doopsgezinden en o. a. aan wijlen dr. S. C. DEYLL

1) B. v. J. REITSMA, *Gesch. der Hervorming* bl. 77.

in 1872 voor zijn doctorale dissertatie *over het chiliasmeten tijde der Hervorming* mededeelde¹, maakte ik in ruimer kring bekend in HERZOGS *Realencyklopädie 2te ausg.* (art. MENNO) en herhaalde ik in deze *Bijdragen* 1882 bl. 45, 1884 bl. 13, 't uitvoerigst 1889 bl. 69.

Op welke gronden mijn gevoelen steunt heb ik vroeger reeds aangetoond, maar wil ik nu nog breeder uiteenzetten.

De titels slaan op elkander terug. Het eene vertoog heet: „eyn gantz troestlick bericht”; het andere „een gantz dui „delijk bewijs”; het eerste is gericht: „an alle ware Israe- „liten und Bundtgenoten”, het tweede aan „allen waren „Broeders ende Bondtgenoten”. De vijandige macht, die overwonnen moet worden, draagt bij beiden denzelfden zinnebeeldigen naam Babilon, het Babilonisch geweld of gevenckenis, de Babilonische tiranny, de Babilonische hoer. Wanneer wij uit beiden den omhaal van teksten en profetische bespiegelingen ter zijde laten, dan blijken de hoofdpunten waarop het voornamelijk aankomt en waarom dan ook het Boek der Wrake geschreven werd, dezen te zijn:

Vooreerst de vervulling der profetie van Jeremia cap. XXX inzonderheid vs. 9 en vs. 21: namelijk² „dat de „Heer *nu* an sinen volcke einen David verwecket hefft, „dem se naest Godt denen solden, mer alzölckes is *nu* vör- „handen. De Hertoch unde Furste is schone³ hervor ge- „treden und in dat Ryck David gesath, wo⁴ ein ander- „wech⁵ de Prophete spreckt; ein Könninck allen gebedende, „ja wy hebben den mitt unsen ogen gesehen unde naest „Godt is em alrede sin denst bereit. Wy wetten wal dat „susslange⁶ unde wallichte noch de⁷ David Christus ver-

1) Zie in de Verhandeling bl. 215 nt. 2.

2) bl. 76 van 't Boek der Wrake volgens de uitgaaf van BOUTERWEK.

3) Reeds. 4) Lees: wie d. i. zoo als. 5) Elders. 6) Tot dusver.

7) Lees: dor d. i. door.

„staen is worden, dan solekes rymet sich gantz nicht, is „ock gantz unrecht, wante nicht David, mer Salomon is „einn belde up Christum”.

Ten tweede de leer, dat niet Christus bij zijn wederkomst zijne vijanden verdelgen zal, maar dat hij zijn *geloovigen* dit *vooraf* laat doen, die gewapenderhand over hunne vervolgers wraak moeten nemen ¹: „Eth meinen wallichte ethlicke unde wachten genslick darup, dat Godt sulven mit „synen Engelen van den hemmel kommen sal ende wreken „de godtlosen. Neen, leven broeder, he wil kommen, dat „is war! Oeverst ² de wrake moeten Gades Knechte voer „erst uithrichten unde den godtlosen ungerechten recht ³ „vergelden, als em Godt bevallen hefft. Got wyl dar „tho myt synen volcke wessenn ⁴, wyl em iserne hoerne „unde ernene ⁵ klawen tegen oere ⁶ fyande bereiden; dan „kortumme, wy de den Heere verbunden syn, wy moe- „then syn wercktuich syn unde den godtlosen, in den dage „den de Her woert ⁷ maken, angripen”. Behalve met Mal IV: 3 en andere teksten uit de profetieën wordt dit aangedrongen bl. 72 met Matth. XIII: 41: „Gades badden ⁸ „unde dener ⁹ zölln de ergernisse uth dem Ryke Christi „samlen und alle de ¹⁰ bassheit beghaen.”

Tegen deze *twee* punten nu, uitsluitend tegen deze twee en wat er mede samenhangt is het „Gantz duidelyck bewijs” gericht, dat dan ook in twee deelen bl. 1^a—17^b (Jan van Leidens Koningschap) en bl. 18^a — einde (de wraak der geloovigen) verdeeld is.

Had het Boek der Wrake uit Jeremia trachten te betoogen, dat de tijd der wraak *nu* gekomen was (bl. 77:

1) Ald. bl. 75.

2) Evenwel.

3) Juist z66.

4) Wezen.

5) Koperen.

6) Huune.

7) Zal.

8) Boden.

9) Dienaren.

10) Allen die.

„even nu is de tijd und dach vorhanden”) en dit nader becijferd door 't begin van den afval op ongeveer 130 n. C. te stellen en daarbij het twintigvoud van den duur der Babylonische ballingschap ($70 \times 20 = 1400$) te voegen, — 't Bewijs merkt daartegen op bl. 25^a: „dat de „meysters der opinien van den sweerde wt dessen plaet- „ze Hieremie willen beweren” dat deze tijd *nu* vervuld zou zijn en stelt tevens in 't licht bl. 24^b hoe „degene „de nu mit des Heren discipelen vraghen, wanneer dat „rijk Israels gerestitueert sal werden,” behoorden te „mer- „cken op dat antwoord des Heren: het is nicht behoorlijk „dat ghy zult weten de tijden ofte stonden, dewelcke de „Vader in zijnen macht gestelt heft. Dan dit vergheten „se ende roepen: binnen korten tijt wil Godt straffen unde „Babilon vernielen.”

Wat zegt nu het Boek der Wrake verder? dat de thans opgetreden hertog en vorst (JAN VAN LEIDEN) is *vooreerst* bl. 77: „ein kōnninck allen gebedende,” *vervolgens* (ald.) een koning, onder wiens regeering alle schreien heeft opgehouden, „alle twivell ys uth ghedaenn,” onder wien wy „uns althydt froeuwenn', o der froeuweden!” *eindelijk* (ald. eenige regels verder) „Godt belavet he wil sinen „volcke einen David erwecken. David in dem belde ² heft „mit wrecken ³ unde straffen Salomoni ein fredesam Ryke „bereidet unde wat tho dem herliken Gades Tempel van „nōden was tho hope gesamlet: darna is de fredsame Salo- „mon ghekommen, heft in frede und hoichprechtiger her- „licheit geregiert dat gantze Israel und in wunderbarliker „wyssheit Gades tempel upgebouweth. Nu *eer* dan oick in „der warheit de rechte Salomon Christus — — kommen „wyl, heeft he belovet uth sinen volcke eynen David

1) Verheugen. 2) David als beeld, type van Christus. 3) Wreken.

„tho erwecken, de sal uith dem wege rümen unde berei-
den dat Ryke, welcker *darna* Christus sulven innemen
„und regeren sal.”

En wat stelt het Bewijs daar tegenover? *vooreerst* bl. 5^a
„dat de almachtige Godtijnen Soon Christum Jesum on-
sen Heeren, een Coninck ingeset heeft, beyde over dat
„gantze eertrijck unde over zijn gelovige gemeynthe,” en
bl. 6^a „angesien nu Christus een Coninc is beyde over
„t gehele eertrijck unde over zyn gelovige gemeynthe, hoe
„noempt sich dan JAN VAN LEYDEN een blyde Coninck over
„al?”¹ *vervolgens* bl. 6^b en 7—9^a, hoe het „een de groot-
„ste blasphemie Gods is, de een mensche kan spreken, te
„segghen dat hy is der ellenden vroude² geworden, want
„onse vroude is Christus geworden;” *eindelyk* bl. 9^b „JAN
„VAN LEYDEN laet zick nicht genoeghen daeran, dat hy sick
„wtgift voor een blide Coninck over al, der elender vroude
„geworden, dan hy beroemet sick oock te syn de be-
„loofde Davidt, daer alle propheten of ghetuygen, unde
„wil nicht consenteren, dat Christus onse beloofde is! bl. 27^a.
„Hier mercke nu ein yder van wien Christus dat Rijk
„ontfanget” (namelyk van zynen Vader) „opdat he sien
„mach, welke eenen grouwelijcken verleydinghe dat het is,
„dat sommige segghen dat JAN VAN LEYDEN solde 't Rijk
„innemen unde als he dat ingenomen hadde, dan solde he
„dat Christus overleveren, als David 't Rijk Salomon
„overleverde.”

Bij het *tweede* hoofdpunt, de wraak der geloovigen, is
de terugslag van het Bewijs op het Boek der Wraak niet
minder duidelijk.

Leerde dit Boek dat de vernietiging der boozen moet
voorafgaan aan de wederkomst van Christus, het Bewijs

1) Over al het bestaande. 2) Vreugde der ellendigen.

zeft bl. 27^b: dusse parabel vervalschen nu de sommige „unde seggen: die vianden Gods sullen uitgeroeyt werden „vóór de toekomst Christi unde daertoe willen se Gods „wercktuighen syn, dan ze moeten tho schande komen, „want dit secht de Here, de hillige van Israhel...” volgen de woorden van Jes. XXX:15—16. De eigenaardige uitdrukking *werktuigen* door het Boek der Wrake gebezigd (bl. 75 vgl. de boven aangehaalde plaats) komt hier ook voor en geeft den schrijver bl. 25^a aanleiding tot de opmerking: „hier tho” (d. i. tot het straffen en vernielen van Babilon) „moeten de Christenen syn werktuygen sijn: „unde dit makense de simpelen wijs. — ’t Is waer God wil „Babilon straffen, dan nicht door syn Christenen, want soo „secht Hieremias,” waarop de vertaling Jerem. LI: 11, 28 en 29 volgt. Evenzoo is het met de opwekking, waarmede het Boek der Wrake eindigt (bl. 80): „hirumme, leven „bröder, rustet yuu thom stryde, nicht alleine mit dem „oethmoedigen wapen der Apostel thom iiden, sonder ock „mit dem herliken Harnische David tho wreken,” waartegen over het Bewijs bl. 23^b vermaant: „de Apostolische „wapenen moeten anghethogen werden unde dat Harns „Davidts moet in der valle ligghen.” Zelfs het betoog aan Matth. XIII: 41 ontleend blijft niet onaangeroerd, want bl. 28^a luidt het: „och of ze dusse woorden anmerecten, „de mit den sweert willen vechten. Jae de daer de Engelen willen syn, de dat oncruyt sullen plucken, daer doch „Christus de parabel anders beduydt seggende: de goede „weyte¹ syn de kinderen des rijcks, — — de meyers dat „sinnen de Enghelen. Anghesien de Christenen de goede „weyte sijn, hoe konnen se dan de Engelen ofte meyers „wesen, ofte zijn sy die meyers, hoe mogen se dan die

1) Tarwe.

„weyte zijn? Dese twee sinnen verscheeden, de weyte unde „de meyers: dan men moet haer klaerheyt laten staen.”

In beide geschriften zijn derhalve de hoofdpunten dezelfde; de weerlegging slaat altijd en altijd terug op 't geen beweerd was b. v. op de geheel nieuwe¹ en nooit vroeger verkondigde leer, dat niet David maar Salomo de voorafschaduwing van Christus en David alleen zijn voorlooper was, niet in den zin zoo als de oudere Anabaptisten van Elia en Henoch als voorloopers van den Messias spraken, maar in den zin van een koning, die het rijk van Christus zou voorbereiden en het aan hem bij zijn wederkomst overdragen; in beide geschriften vinden wij het eigenaardig gebruik van de teksten Jerm. XXX en Matth. XIII en van de kort daarna uitgestorven termen: bondgenooten, harnas Davids, apostolische wapenen, de beloofde David, om te zwijgen van „de vremde leringe van Ehestant,” (Bewijs bl. 30a) waarop ik reeds in 1889 gewezen heb.

Nu is wel beweerd²: „zoo vaak ik dit tractaat (het „Gantz duidelijk Bewijs) lees, word ik versterkt in de overtuiging, dat het verkeerd is het in nauw verband te brengen of als tegenschrift te beschouwen van het Munstersche Van der Wrake. Het hollandsch tractaat kan zeer wel door iemand geschreven zijn, die het Munstersche „niet in handen gehad en slechts kennis gekregen heeft „van het bestaan.” Uit de twee andere geschriften³ van Munster uitgegaan, „kon een Nederlandsch anabaptist zoo „veel kennis van de Munstersche zaken opdoen, dat hij „gemakkelijk een opstel als het tractaat tegen JAN VAN „LEYDEN, op papier bracht.” Dit alles is nu wel stoutweg beweerd, maar terwijl ik zie dat het Bewijs punt voor punt,

1) 't Eerst aangeduid in de Restitution (uitg. van 1888) blz. 105.

2) SEPP t. a. pl. bl. 16 en 18.

3) *Restitution en Verborgenhait der Schrift.*

zonder een enkel over te slaan, het Boek der Wrake weerlegt, stel ik tegenover die beweringen nog altijd wat bij mij nu reeds vijftientwintig jaar vaststond: het Bewijs is een tegenschrift van het Boek der Wrake en de inhoud daarvan niet te verklaren, tenzij de schrijver het Boek der Wrake van 't begin tot het einde gekend en gelezen heeft. De gronden, waarop dit gevoelen rust, heb ik in het bovenstaande genoemd: de lezer oordeele, of ze deugdelijk zijn.

Zijn ze deugdelijk, dan kan ook de tijd der vervaardiging van 't Bewijs vrij nauwkeurig bepaald worden. Immers 't Boek der Wrake is gedagteekend December 1534 en werd hier te lande verspreid in de eerste maanden van 1535; het Bewijs moet dus van iets later tijd, maar toch vóór 25 Juni d. i. vóór de invoering van Munster en den ondergang van JAN VAN LEIDENS koningschap zijn, toen het wel niemand van gezonde hersenen meer kon invallen, tegen het geloof aan dat koningschap te waarschuwen. Het brengt ons tot April of Mei 1535. maar... tevens tot een *tweede* bedenking, die dr. SEPP aldus formuleert ¹: „In Februari of Maart 1535 was de lust om naar Munster „te gaan aanmerkelijk bekoeld en werd voor goed gedooft „door het mislukken van de pogingen dergenen, die den „optocht derwaarts beproefd hadden, maar daarin niet geslaagd waren, vooral door hetgeen er in April bij 't Oldeklooster gebeurd was ². De ingenomenheid met Munster „in 1535 moet zóó diep gezonken geweest zijn, dat het „opstellen van een tractaat als dat tegen JAN VAN LEIDEN

1) A. w. bl. 17.

2) 't Hier gezegde, dat die lust in Februari verdoofde door 't geen in April nog gebeuren zou, is eene onnauwkeurigheid van uitdrukking, waaraan mijn vriend zeker niet schuldig zou zijn, ware hij volkomen gezond geweest. Zijn bedoeling trouwens is duidelijk genoeg.

„nauwelijks verklaard kan worden.” Toch zal ik trachten het te verklaren.

Allereerst sta de opmerking, dat indien het Bewijs uitsluitend tegen het optrekken naar Munster waarschuwde het inderdaad omstreeks Mei 1535 weinig gepast zou geweest zijn. Zóó iets voegde in Maart 1534; maar juist dat het dat *niet* doet, dat het gericht is ja ook tegen de aanmatiging van JAN VAN LEIDEN. maar toch voornamelijk tegen het gewapend verzet der geloovigen waar dan ook, tegen de zucht om wraak te nemen over de vervolging, — toont hoezeer het past in de omstandigheden, waaronder de Anabaptisten in 't voorjaar van 1535 verkeerden. Laat mij het herinneren, hoe niet te Munster alleen, maar in ons eigen vaderland hun zwaard gewet en hun wraak voor het uiterste gereed was.

Al nam de tocht naar 't Bergklooster in Maart 1534 een jammerlijk einde, toch was daarom de openbare rust niet hersteld, de dwepende ijver der Anabaptisten niet uitgedoofd en slechts weinig noodig, om dien op nieuw in laaien gloed te ontsteken. Daar kwamen ROTHMANNS opruiende geschriften uit Munster: eerst de Restitution en vervolgens het Boek der Wrake, door vier mannen in duizend exemplaren den 21^{en} December 1534 naar Holland en Friesland overgebracht ¹. Uit Amsterdam kwam het te Maastricht, waar 't met graagte gelezen werd ². De Amsterdamsche pensionaris ANDRIES JACOBS overhandigde (13 Januari 1535) een exemplaar der Restitution ³ en twee maanden later „het Boek der Wrake” een fameus libel van zes bladen ⁴ aan den stadhouder en betuigde, dat daaraan alleen de geest

1) CORNELIUS, Berichte s. 291, 293.

2) HABETS, Wederdoopers te Maastricht, bl. 135, 155, 157, 160, 234.

3) Archief der Doopsgez. gem. te Amsterdam, Invent. I Dl. n. 77.

4) TER GOUW, Amsterdam IV Dl. bl. 265.

van oproerigheid was toe te schrijven, die zich nu weer meester maakte van de gemoederen. Een ongenoemde¹ zendeling uit Munster las het voor in een groote vergadering, daarvoor opzettelijk in Waterland belegd, en vond er tegenspraak bij DAVID JORISZ., maar steun en instemming bij DAMAS JACOBS, die 't voor het woord Gods hield, zoowel door de profeten als door de apostelen gesproken, „dat „men het zwaard moest gebruiken”². JAN VAN GEELLEN verspreidde het heel Friesland door³, ten deele wel om krijgsvolk voor Munster te werven evenals WALRAVEN HERBERTS van Middelie in Utrecht en Noordholland⁴, maar toch vooral om de geloovigen elk op zijn woonplaats te dringen, dat zij zich tot een algemeenen opstand zouden vereenigen, daar ook Amsterdam, Deventer en Wezel even als Munster „steden Gods” waren⁵, en daardoor niet alleen de uitbreiding van het Godsrijk bevorderen, maar ook de vijanden noodzaken hunne macht, nu uitsluitend tegen Munster gekeerd, te verdeelen over verschillende landen en steden. In Friesland vond die roepstem weerklank bij velen. Den 28^{en} Februari voerde hij een talrijke bende aan, met den eigen broeder van MENNO in de voorste gelederen, en vermeersterde hij 't Oldeklooster bij Bolsward. Zeker waren ook de duizend man, die zich acht dagen vroeger voor de wallen van Amsterdam vertoonden en onstuimig toegang

1) Misschien HENDRIK GRAES, Bekentenis van JAN v. LEIDEN bij CORNELIUS s. 373.

2) Sonderbare lebensbeechreibung v. David Joris, bij G. ARNOLD, Kirchen-u. Ketzer.gesch. 1742. I th. s. 1319.

3) CORNELIUS a w. s. 400.

4) Aangehaald archief n. 102.

5) Den 13^{en} Januari werd te Amsterdam rondgezegd, dat het zwaard uit Munster aan de broeders te Amsterdam gegeven was en ieder nu drie dagen moest vasten en bidden om victorie. TER GOUW, t. a. pl. IV bl. 263.

eischten, voor 't meerendeel Friezen¹. Trouwens de geest van dweepzucht en geweldenaarij was ook over Amsterdam vaardig geworden. Van een aanslag op de stad werd in Januari 1535 alleen afgezien, omdat een krachtige meerderheid zich daartegen verzette², maar 't verhinderde niet, dat de halfwaanzinnige HENDRIK HENDRIKS SNIJDER met zijn naaktloopers de stad in beroering bracht (Februari) en JAN HENDRIKS zich te Leiden, waar den 23^{en} Januari een aanslag mislukt was³, gereed hield om, zoodra Amsterdam gewonnen zou zijn den oproerlingen te hulp te komen. Toen dan ook JAN VAN GEELEN, aan de slachting bij 't Oudeklooster ontsnapt, naar Amsterdam was gevlucht en daar, onder voorwendsel dat hij de overheid tegen de ketters zou helpen, een veilige schuilplaats had gevonden, kostte 't hem weinig moeite een veertigtal aanhangers⁴ te winnen, die het stoute stuk met hem dorsten bestaan, om den 10^{en} Mei het stadhuis bij verrassing in te nemen. Wel vond hij geen steun bij de honderden, misschien duizenden⁵ leden, die de gemeente der voorstanders van den doop op belijdenis hier telde, maar hij rekende op hulp van buiten. Inderdaad kwam die hulp, al kwam ze te laat, nadat het oproer bedwongen en JAN VAN GEELEN zelf gesneuveld was. Driehonderd man snelden toe uit Benschop en IJselstein, velen van elders⁶. Trouwens ook te Utrecht was reeds een koning der Herdoopers uitgeroepen⁷. In Groningerland

1) De overigen waren Henegouwers. WAGENAAR, Amsterdam I, bl. 241.

2) Archief n. 79.

3) G. BRANDT, H.st. der Reform. I bl. 117. Archief n. 104.

4) Meestal niet-Amsterdammers.

5) Van 3500 leden spreekt JANNETJE THIJSD. 23 Jan. 1535. Archief n. 79.

6) WAGENAAR t. a. pl. bl. 244. TER GOUW t. a. pl. bl. 271.

7) Successio anabapt. 1603 p. 69. BULLINGER Wederd. in de vert. v. G. NICOLAÏ f°. 67 b.

bleek het, welke leerlingen het Boek der Wrake, onder voorgang van den zendeling CLAES VAN ALKMAER, gemaakt had in HARM SCHOENMAKER op 't Zandt, toen daar (April) zijn wraakgeroep klonk: slaat dood, slaat dood alle papen en monniken; slaat dood de overheid der gansche wereld en vooral die u regeeren! — of ook in HANS den wand-scheerder van Appingadam, zich beroemende dat hij het strafoordeel der wereld voltrekken moest en eindelijk het uur daarvoor gekomen was¹. Welk een ontzettenden invloed zij op de menigte hadden, blijkt wel, wanneer ons van den eerste verzekerd wordt, dat hij in één nacht driehonderd personen doopte, en van den ander, dat terstond zeventig gewapenden zich bij hem aansloten.

Terwijl zulk een storm over ons vaderland losbrak, terwijl het Boek der Wrake als een evangelie der verlossing door honderden, zoo niet door duizenden, aangenomen en verheerlijkt werd, — niet op eene enkele plaats, maar te Maastricht, te Utrecht, te Leiden, te Amsterdam, in Noordholland, Friesland en de Ommelanden, — wat dunkt u? is het wel „onverklaarbaar”, dat juist in die dagen een vroom, bezadigd man de pen opnam, om de jammerlijk verleiden zoo mogelijk van hunne dwaling terug te brengen, de weifelmoedigen te waarschuwen en den heilloozen invloed van het schotschrift te stuiten? mij dunkt, het zou eer onverklaarbaar zijn, dat zich geene enkele stem daartegen verheven had!

Ik herhaal: in het voorjaar 1535 alleen, niet vroeger en niet later, was het zoo met de voorstanders van den doop op belijdenis hier te lande gesteld, dat een tegenschrift als 't Gantz duidelyk bewijs doel kon treffen. Met den val van JAN VAN LEIDENS koningschap was het geheel

1) BULLINGER a. w. f°. 77. G. BRANDT t. a. pl. bl. 119.

uit den tijd; weinige jaren later zon 't *onmogelijk* geweest zijn het op te stellen, omdat het Boek der Wrake zelf, waartegen 't gericht is, spoorloos verdwenen was ¹.

Zóó staat het met de beweesing, dat het een maakwerk van omstreeks 1620 zou zijn! Op dien tijd zeker was het geheel „onverklaarbaar”, want van waar had de auteur het Boek der Wrake kunnen bekomen, dat hij toch allereerst noodig had, om het van punt tot punt, zelfs in 't misoruk van enkele bepaalde teksten, te weerleggen? en van wat nut zou een bestrijding geweest zijn, die reeds tachtig jaar en langer geleden door den val van JAN VAN LEIDEN geheel overbodig was geworden, ja even onzinnig was, alsof iemand dezer dagen ons aanmaande voorzichtig te zijn in ons spreken over staatsaangelegenheden, omdat de spionnen der Fransche politie van 1811 wegens een onbedachtzaam gesproken woord ons in de gevangenis konden brengen?

Dit alzoo staat vast: het „Gantz duidelijk 'bewijs” werd vervaardigd in het voorjaar van 1535. Onnoodig is het hier te herhalen, wat ik vroeger ² in 't midden bracht over de taal, waarin 't gesteld is, namelijk het Oostersch of Nederduitsch en wel in dien tongval, die zeer verschillende van de schrijfwijze door Oostfriezen of Groningers gevolgd, aan de Friezen eigen was en teruggevonden wordt in de oorspronkelijke werken van MENNO. Evenzoo acht ik mij ontslagen van de moeite, om nog eens uitvoerig te herinneren, hoe dit geschrift ter perse gelegd en met MENNOOS naam op den titel uitgegeven is door een kring van vrome en geloofwaardige personen ³, bij wie de overleveringen aan-

1) Men vergelijke wat ik daaromtrent in deze Bijdragen gezegd heb. 1889, bl. 73.

2) Aldaar bl. 66 en 74.

3) Ald. bl. 76, 77.

gaande MENNO nog frisch en levendig waren (ook door 't verkeer met zijn eigen dochter) en enkele zijner handschriften¹ bewaard werden. Alleen de gevolgtrekkingen, waartoe het destijds opgemerkte recht geeft, laat ik nog eens en met vollen nadruk gelden: 1°. taal en stijl van 't Bewijs komen geheel overeen met de taal en den stijl van MENNO; 2°. de overlevering, waarvan de betrouwbaarheid in 1627 nog zeer nauwkeurig kon beoordeeld worden, noemde in 1627 zonder eenigen twijfel MENNO als schrijver.

Wel dienen het derhalve zeer krachtige redenen te zijn, die tot het besluit zouden moeten leiden: MENNO is niet de auteur en kon het niet zijn, — de titel is een vroom bedrog, door vrienden uitgedacht, om „aan den goeden „naam van MENNO nieuwen glans bij te zetten”².

Vergis ik mij niet, dan komen de argumenten neêr op drie, die met elkander de *derde* en voornaamste bedenking van dr. SEPP tegen mijn opstel uitmaken.

Vooreerst: dat het schrijven van 't Bewijs omstreeks Mei 1535 in strijd is met het ambt, dat MENNO toen bekleedde en met de bloôhartigheid, waaraan hij zich schuldig bekenet; *ten tweede*, dat noch hijzelf, noch een zijner tijdgenooten zich later daarop beroept; *ten derde*, dat de oudste beoefenaars zijner biografie ôf het opstel stilzwijgend voorbijgaan, of er verleggen meê zijn.

Vooreerst dan: 't was in strijd met zijn ambt. Zeker, vreemd klinkt het ons in de ooren, dat een Rooms-katholiek priester schrijft, met het oog op hen, die de Rooms-katholieke kerk verlaten hadden: „wat batet dat ghy wt „Egipten getogen zijt ende wederom siet nae Egipten, dat „is nae de duysternisse, unde verlaet dat waerachtige licht,

1) B. v. het handschrift, dat in 't archief der Amsterdamse gemeente berust. Invent. I n. 617.

2) C. SEPP a. w. bl. 18.

„ja begeert vleisch van Egipten, dat is menschelijke leeringe „unde laet ju nicht benoegen an dat hemels broodt”¹. Nog vreemder, dat hij in den aanhef² zichzelf rangschikt onder hen, „die uyt de duysternisse in Godts wonderlijke „licht” zijn geroepen en het betreurt „dat secten manck „ons oprysen”, zoodat hij zich geheel voordoet als een geloofsgenoot, een Anabaptist. Maar men zie niet voorbij, dat het de eenige uitdrukkingen van die soort in dit tractaat zijn en er nergens elders tegen Rome strijd gevoerd wordt. Het betoog moge bijbelsch zijn, anti-roomsch is het niet, — geheel naar den aard van een man als MENNO toen, volgens zijne eigene getuigenis, in de schatting der wereld was: een evangelisch prediker, een fijn man, „die veel uyt der Schrift bekennen conde.”

Er waren in die dagen meer priesters, die niet slechts fluisterende in besloten kringen maar openlijk van den kansel verkondigden, wat ons in strijd dunkt met hun stand: een NIKOLAAS PETERS (omstr. 1520) die het eeren en dienen der heiligen „al superstitie” en het „betrouwen „op eygen wercken ofte op de wercken van eenighe santen „of santinnen eenen valschen vrede, een papistische maret” noemt; een HERMAN GERRITS (1522) die 't verlangen naar aflaten houdt voor godslasterlijk en het dragen van een geestelijk gewaad voor huichelarij³; een HENDRIK VAN BOMMEL (1532) die geen ander gezag erkent dan de heilige schrift en daaraan 't betoog ontleent, luid gepredikt en verbreid: „dit moet een yegelick kerstenmensehe weten, „dat niemant van Adams tijden tot desen daghe toe het „eeuwige leven met goede werken heeft verdient”⁴.

1) Gantz duidelijck bewijs bl. 29a. 2) Ald. bl. 3a.

3) Zie mijne Gesch. der Hervorming bl. 123, 126, 128, 322.

4) Summa der godliker Scripturen (indien ze althans van HENDRIK VAN BOMMEL is) uitg. J. J. VAN TOORENENBERGEN bl. 132.

Zullen wij het Gantz duidelijk bewijs billijk beoordeelen, wij mogen niet vergeten hoeveel destijds in een Rooms-katholiek priester verdragen werd, dat ons nu onbestaanbaar met zijn geloften voorkomt. Dat het geheele betoog op teksten en bijbelsche uitspraken steunt, geeft niet het minste recht om te vermoeden, dat een Rooms-katholiek priester 't niet zou geschreven hebben. Ik erken het: MENNO ging verder. Hij nam den schijn aan, alsof hij werkelijk tot de Anabaptisten behoorde, terwijl hij spreekt van secten „onder ons” en tegen „den wortel der bitterheyt” in *onzen* kring waarschuwt. De verklaring ligt voor de hand. Hij schreef niet met naam en titel als MENNO SIMONS pastoor te *Witmarsum*; had hij 't gedaan (dat wist hij) dan ware zijn veiligheid, zijn ambt, zijn bestaan, ja zijn leven er mede gemoeid geweest, — had hij 't gedaan, dan zouden de „Bondgenooten”, die hij waarschuwen wilde, niet de minste aandacht op zijn woorden geslagen hebben: wat ging hen de vermaning van een pastoor aan, terwijl zij reeds sedert lang van alle pastoors als van dwaalleeraars zich hadden afgewend? Hij schreef nameloos en was, om hen te winnen, den Bondgenooten een Bondgenoot; hij deed het voorkomen, alsof hij tot hen behoorde. Was het inderdaad wel misleiding? Sedert vier jaar, sedert den marteldood van SIKKE FREERKS (20 Maart 1531) dacht hij eenstemmig met hen over den doop; sedert een jaar (Maart 1534) was hij in aanraking geweest met twee hunner aanvoorders¹, niet om hen aan de overheid uit te leveren,

1) In 't geschrift tegen GELLIUS FABER (1554) verklaart hij: „ick hebbe my daer teghen ghestelt, soo vele als in my was, tweemaal met een van hare voorstanders ghehandelt, eenmaal heymelijk, ende eenmaal openbaer.” Daarmede moet vergeleken worden wat hij in 't *Fondamentboeck* (1539) schreef en in latere drukken niet herhaalde, zoodat de bekendheid daarmede bijkans verloren ging (*cust.* R 4 r°. en 5 r°.): „hetsy coeninc oft swert, hetsy dubbel

zooals zijn ambtsplicht medebracht, maar om met hen te „handelen”, — had hij zich voelen aangegrepen door de geestdrift, die hen bezielde, — stond hij dagelijks onder hun invloed in zijn eigen kerspel, ja tot zelfs in zijns vaders huis toe. In zijn hart was hij reeds Anabaptist, nog meer dan ZWINGLI in 1514, hoewel ook priester, een afvallige bleek te zijn van de Roomsche-katholieke kerk, toen hij de tusschenkomst der heiligen loochende en zich eenig en alleen aan de heilige schrift hield.

„Maar” — luidt de tegenwerping ¹ — „MENNO was te „bang, te bloohartig om er voor uit te komen; hij was „geen heldhaftige natuur.” Bang en bloohartig? mij dunkt, juist dat hij het opstel schreef zonder naam, dat hij 't niet in druk bezorgde maar alleen in afschriften liet verspreiden, dat hij reeds terstond bij den aanhef alles er op inrichtte, om elke verdenking van zich af te weren en den lezer in den waan te brengen, dat de auteur bij geen mogelijkheid een Roomsche-katholiek priester, maar zeer zeker een Anabaptist was, — dat alles komt wonderwel overeen met zijn ons van elders bekend karakter en is een zijdelingsch bewijs te meer voor zijn auteurschap. Althans hoe en waarom zijn verklaring „dat hij, na het verlaten van het pausdom”, derhalve in Januari 1536, „zich met lezen en schrijven *in „der stilheyt* in des Heeren woord oefende, ons het recht „geeft om hem alle vrijmoedigheid tot het ondernemen

„echt ofte ryck, hetsy diverie, moorderie ofte oproer, hetsy bedriegen, duvelsche bicht ofte gheen scaemte tho dragen etc. welke hlasterlycke onnatuerlycke ketterie unde duyvelsbedroch, ick wel weet dat sommige hier voormaels „als goet ontfangen hadden. Hoe dattet nu is weet ick niet, want *ick niet „meer ken dan toe*, die die vaderen uwer verdorvener secten syn, *met welcken „ick hier voormaels eens, tweemaal* gehandelt hebbe, verhopende dat gewin „haerder sielen, hetwelcke nochtans niet en gesciede, hoewel sy gans met Gods „woort in hoeren saken geslagen unde gedwongen waren.”

1) SEPP t. a. pl. bl. 8 en 9.

„van zoodanigen arbeid” in April of Mei 1535 „te ontzeggen” deze tegenwerping verklaar ik niet te begrijpen. ’t Wekt het vermoeden, dat dr. SEPP het jaar der „stilheyt” (1536) dooreenwarde met het jaar (1535) waarin „MENNO het niet verdraghen noch ruste in syner sielen „hebben conde ende opentlijk te leeren begonde.”

Ik kom tot eene andere bedenking, in de *tweede* plaats genoemd: MENNO kan de schrijver van ’t Gantz duidelijk bewijs niet zijn, omdat noch hij, noch een zijner tijdgenooten zich daarop later beroepen heeft.

Laat ons zien wat daarvan aan is. De eenige tijdgenoot die in aanmerking komt, is JAN DIRKSZ. VAN BATENBURG, die 7 Februari 1538 bekende, wie de „principale doopers” waren en daarbij MENNO niet noemde. „Het niet voorkomen „van zijn naam op die lijst is een bewijs, dat althans dit „tractaat hem geen bekendheid onder de Nederlandsche „Doopsgezinden verschaft had.” Liet het zich dan anders verwachten? MENNO had volgens zijn eigen verklaring eerst den 12^{den} Januari 1536 de Roomsche-katholieke kerk verlaten en vervolgens „omtrent een jaar zich met lesen en schryven in der stilheyt in des Heeren woort geoeffent”, toen het bezoek van „ongeveerlyc ses, seven ofte acht” geestverwanten ontvangen en „ten laetste” van hen verkregen, „dat sy den Heere eenen tyt langh vierichlijck bidden souden”, om daardoor tot een beslissing te komen, of hij ’t evangelie zou prediken al dan niet. Eerst in 1537 trad derhalve MENNO als voorganger op, misschien pas weinige, zeker niet vele maanden vóórdat VAN BATENBURG in hechtenis raakte. Geen wonder waarlijk dat deze nog niets vernomen had van MENNOOS nauwelijks begonnen werkzaamheid, die zelfs aan het kettergericht eerst in 1539 door het proces van TJAARD REENIKS bekend zou worden. ’t Is de vraag of hem ooit het Gantz duidelijk bewijs in

handen kwam, maar nog meer of onder de vertrouwde vrienden van den Witmarsumer pastoor ooit iemand geweest is, die aan hem, tegen wien het opstel gericht was, het geheim van 't auteurschap verried.

Evenwel vrij wat meer schijnt de bedenking te klemmen, dat MENNO zich nooit later op het geschrift beriep. „Spreekt „hij zelf over zijne geschriften, gelijk hij dit doet in zijn „Fundamentboek, eerst gedrukt in 1539 — — daar noemt „hij het tractaat tegen JAN VAN LEIDEN niet”¹. Dit klinkt zeker verdacht, maar het antwoord is eenvoudig: in den druk van 1539 komt er geen enkel woord „over zijne „geschriften” voor. Wat de tweede, door MENNO zelven in 1558 bezorgde uitgaaf bevatte (er is helaas! geen enkel exemplaar meer van over) kunnen wij opmaken uit den nadruk van 19 Augustus 1562 en alle latere uitgaven. Daar vinden wij inderdaad de woorden: „men leese dit ons „Fundamentboek met dese andere boecxkens, *die hier nu „by gheset syn*, als dat Boeck van het geloove enzv.” maar, wel verre dat dit een volledige lijst van zijn werken zou wezen (trouwens de voornaamste, die tegen GELLIUS FABER, A LASCO en M. MIKRON ontbreken!) is het niets meer en niets anders dan een inhoudsopgaaf van 't geen *deze* bundel behalve 't Fondamentboek inhield.

„Maar MENNO beroept zich toch nooit op dit tractaat, „om de lasteraars te weerleggen, die hem van medeplichtigheid en verwantschap met de Munsterlingen beschuldigden.” Ik ontkende het in 1889² en blijf het ontkennen. Eene opmerking vooraf. MENNO had uitstekend voor zijn veiligheid en voor het debiet onder de Bondgenooten gezorgd, door het tractaat zonder naam en alleen in af-

1) C. SEPP t. a. pl. bl. 10.

2) Doopsg. bijdragen 1889 bl. 80 en 81.

schriften uit te laten gaan en den schijn aan te nemen, alsof het door een Bondgenoot geschreven was, maar tegelijkertijd daardoor zijn recht voor een goed deel prijsgegeven, om er zich in vervolg van tijd ooit op te beroepen. Na ruim zeventien jaar viel 't auteurschap moeielijk te bewijzen; het geheim was goed bewaard; de meeste afschriften waren zeker verloren gegaan; zijn vrienden hadden misschien nog een enkel, maar zijn vijanden, tegen wier laster hij zich door dit bewijsstuk zou moeten verdedigen, stellig niet. Trouwens, wat dezen daaruit zouden afgeleid hebben: zelf bekent gij het in den aanhef; gij waart ook één van die, want uw spraak maakt u openbaar! dat was het juist, wat MENNO tot elken prijs wilde loochenen. Neen, een openlijk beroep op dit tractaat zou den laster alleen maar nieuw voedsel gegeven hebben. Bovendien: moest het niet pijnlijk zijn voor den nauwgezetten man, nadat hij tot het besef van zijn „huychels” leven gekomen was, zich te verdedigen door een daad van dubbelhartigheid in herinnering te brengen, waarover hij nu geleerd had zich diep te schamen?

Toch ontbreekt het niet aan zijdelingsche toespelingen. Ik meen nog altijd ze te vinden in zijn geschrift tegen GELLIUS FABER en in zijne Weemoedige en christelycke ontschuldiging. Wanneer hij in de eerstgenoemde verhandeling¹ spreekt over den indruk door 't gebeurde bij het Oldeklooster in April 1535 bij hem teweeggebracht en, na eerst verhaald te hebben, hoe hij „dat woort eener waerer „boeten van den predickstoel opentlyck leerde,” ('t geen volgens zijn kantteekening „het begin was syner boetvaer- „diger leere uit 't pausdom”), als iets afzonderlijks, in een nieuwe rubriek: „myn ghetrouwe waerschouwinge voor de

1) Sommarie van 1600 en 1601 bl. 103. Dit is de oudste ons overgeblevene uitgaaf, want de exemplaren van den oorspronkelijken druk (1554) zijn verloren gegaan.

„Munstersche gruwelen oock noch in myn pausdom,” daaraan toevoegt: „ooc heb ick een yegelyck voor der Munsterschen gruwelen, als voor coninck, veelheyt der vrouwen, „rijk, swert etc. trouwelick gewaerschout” dan ben ik geneigd aan het tractaat tegen JAN VAN LEIDEN te denken. Te meer ben ik het, omdat deze verklaring duidelyk in verband staat met hetgeen hij aangaande „die Munstersche „leere, handel ende wandel, als namelyk van coninck, „sweert, oproer, wederom te slaen, wraeck, veelheyt der „vrouwen ende dat uytwendige rijk Christi op aerden etc.” in de Weemoedige ende christelycke ontschuldige¹ schrijft: „ick heb se van aenbegin tot noch toe met gantschen vlijt „ende ernste teghenghestaen ende teghenghestreden, beyde „heymelyk ende openbaer, met mont ende met schriften.” Vergelyk nog de dit bevestigende randnoot: „Die plaetsen „ende steden, daer ick mynen weereltlicken dienst eertijts „ghehadt hebbe, sijn *Witmarsum* ende *Pinningum*, ende die „moeten my des ghestandt doen ende mijn getuygen sijn, „ende oock vóór mijn resignation, dat ic den Munsterschen „gront hebbe seer teghengestaen ende bevochten.” Die beschrijving „met mont ende met schriften” dagteekent derhalve niet van den tijd zijner resignation (12 Januari 1536) en bepaalt zich ook niet tot de polemiek tegen de verdorvene secten in 't Fundamentboek van 1539 of in het verhoog over de nieuwe creatuur (1538?)², maar klimt op

1) Ook van dit tractaat hebben wij de oorspronkelijke uitgaaf niet meer, maar alleen als oudste uitgaaf den druk van 1601.

2) Ik bedoel de omschrijving, daar (*custos A VII*) van de ware Christenen te vinden: „dese hebben eenen geestelycke coeninck over haer, dat is Christus „Jesus — — dese geven den keiser dat den keiser toebehoert unde God dat „God toebehoert. Dese kennen ghenen sweert dan alleine Godes woort; ghenen „echt dan één man unde één wyf; ghenen ryck dat in sichbaerlycke verganc- „kelycke dinghen gelegen is; ghenen leer, dan alleine dat puere reine bibelsche „woort, uthgelecht unde begrepen nae dat harte unde beduydinghe Jesu Christi

tot vroeger tijd, tot het „aenbegin” d. i. tot vóór den val van *Munster* in Juni 1535. Eene toespeling op het tractaat van April of Mei 1535 valt, meen ik, niet te miskennen,

Maar vrij wat duidelijker is ze in de *Weemoedige ende christelycke ontschuldiging* zelve. Wanneer kwam die in druk? De jaartallen 1601 in het oudste *Summarie*, 1645 in de uitgaaf van 1646, 1681 in die van 1681 baten ons natuurlijk niets: de oorspronkelijke druk is in geen exemplaar meer voorhanden. Maar uit den inhoud zelven kunnen wij den tijd vrij nauwkeurig bepalen.

Terecht heeft Dr. SEFF opgemerkt, dat hier drie tijds-aanduidingen in aanmerking komen: *vooreerst* Sommarie bl. 31¹, „ick arme ellendige man, lieve leser, neemt het „ten besten dat ick gheschreven hebbe omtrent seventhien „jaren lanck, in mijner swackheyt, des Heeren worddt „ghevreest ende mijnen naesten ghedient; *ten tweede* ald. bl. 37: „noch eens, dese liefde, barmherticheyt ende ge- „meynschap leeren ende gebruycken wy, ende hebben se „oock van 17 jaren af in sulcke forme ende wijze geleert „ende gebruyckt.” MENNO denkt hier (’t behoefte nauwelijks gezegd te worden) aan den tijd, waarop hij zijn pastoors-ambt nederlegde en zijn nieuwen werkring was ingetreden. ’t Zou den 12^{en} Januari 1553 zeventien jaar geleden zijn. Wanneer was het *omtrent* zeventien jaar? in ’t late najaar, stelle in November van 1552². Toen derhalve werd de *Weemoedige ontschuldiging* geschreven. Maar wij vinden daarin

„unde synder apostelen, hetwelcke dat mach salick maecken onsen sielen. Si „schuwen alle valsche verkeerde secten die hoer opwerpen onder Christus „naam” Duidelijk doelt MENNO hier op de *Batenburgers* en *Davidjoristen*.

1) De plaatsen zijn in de folio-uitgaaf zijner werken te vinden op bl. 503a en 504b.

2) Het jaartal 1553 in den Catalogus van de Bibl. der Amst. gemeente is een drukfout.

nog een *derde* tijds aanduiding, waarop ik mij vroeger¹ beriep. Ze luidt bl. 14²: „ick hebbe die van *Munster* van „aenbegin tot noch toe met gantschen vlijt ende ernste „teghenghestaen ende teghenghestreden, beyde heymelijck „ende openbaer, met mont ende met schriften, jae meer „als van seventhien jaren herwaerts.” *Meer* dan zeventien jaar, — dit kan derhalve niet terugzien op *MENNOOS* uitgang uit het pausdom, die pas 16 $\frac{1}{2}$ jaar geleden was, maar moet terugzien op een daad of een voorval van vroegeren tijd, op een verzet tegen de Munsterlingen vóór 17 jaar en eenige maanden b.v. in Mei 1535. 't Moge nu al geene aanhaling zijn van het opstel tegen *JAN VAN LEIDEN* met titel en al, 't geen wegens de bovenvermelde redenen wel niet mogelijk was, toch is het zulk een kennelijke toespeling, dat ze dan alleen kan voorbijgezien worden, wanneer men de zeer nauwkeurig³ gekozen uitdrukkingen: „omtrent 17 jaar” en „ja meer als van seventhien jaren herwaerts” voor woorden van dezelfde beteekenis houdt.

Door het tot nog toe aangevoerde is, meen ik, betoogd en gebleken:

1°. Het Gantz duidelijk bewijs is een weerlagging van het Boek der Wrake, die

1) Doopsg. Bijdr. 1889 bl. 81.

2) In de folio-uitgaaf bl. 497 a.

3) Hoe nauwkeurig *MENNO* in dergelijke tijdsbepalingen was, blijkt o.a. uit hetgeen hij in 't najaar aan *GELLIUS FABER* schreef, van welk geschrift de laatste bladen in Februari 1554 (terwijl hij 't gesprek met *MARTEN MIKRON* voerde, *Werken* 1681 bl. 559 b) afgedrukt werden. Daar luidt het, wat in het najaar 1553 zeer juist was (bl. 269 a): „waerover ick soo overmate vele — „vervolginge met mijne arme swacke vrouwe ende kleyne kinderkens, ne tot „in 't achtiende jaer hebbe moeten nytvoeren (uytstaen?), my alomme in perijckel „mijns lijfs ende veel vreesse commerlijck onthouden.” 't Was inderdaad in het 18e jaar, dat 12 Jan. 1554 vol zou wezen.

2°. door de tijdsomstandigheden in April en Mei 1535 dringend gevorderd werd, maar

3°. waartoe na den val van Munster (25 Juni 1535) niet de minste aanleiding meer bestond;

4°. een weerlegging die, wat taal, stijl en betoogtrant betreft ten volle overeenkomt zoowel met de terminologie, toen in zwang bij de Anabaptisten, als met het eigenaardige dialect, de breedsprakige redeneeringen en het uitsluitend steunen op bijbelgezag, aan MENNO SIMONS eigen.

5°. De bijzonderheid, dat het opstel schijnbaar door een „Bondgenoot” geschreven was en alleen in afschriften verspreid werd, strookt geheel met zijn geaardheid vóór zijn overgang in Januari 1536, te gevoelig om den jammer der misleiden werkeloos aan te zien, en toch niet moedig genoeg, om anders dan onder een valschen schijn op te treden en om zijn ambt en zijn veiligheid in gevaar te brengen.

6°. Maakte die anonymiteit en het beperkte der verspreiding het bezwaarlijk zich als auteur zeventien jaar later te doen kennen, bovendien moest hij daarvan weerhouden worden door schaamte over de dubbelhartigheid, dat hij nog Rooms-katholiek pastoor zijnde den schijn had aangenomen van een Anabaptist te wezen.

7°. 't Erkennen van het auteurschap zou voor zijn strijders een nieuw middel geweest zijn om hem te beschuldigen van verwantschap, zoo al niet van medeplichtigheid, met de Wederdoopers van *Munster*.

8°. 't Is derhalve zeer verklaarbaar dat zulk eene opzettelijke en ruitelike verklaring ontbreekt, maar toch komen in zijne latere geschriften herhaaldelijk toespelingen voor op zijn krachtig verzet tegen de Munstersche gruwelen, juist omstreeks Mei 1535, den tijd waarop dit tractaat werd geschreven.

9°. Zijne aanhangers en wel zijn getrouwste, die met zijn eigen dochter bekend en in zijn geschriften geheel thuis waren, hebben in 1627 dit opstel als het zijne erkend, en nooit, tot op 1872¹ nooit, is er door eenig schrijver aan de echtheid getwijfeld.

Deze laatste stelling moet ik nog tegen enkele daartegen ingebrachte bedenkingen² verdedigen.

Dezezelfde man, van wiens kring de druk van het tractaat in 1627 uitging, „doorloopt” (zoo wordt beweerd) „in „zijn *Chronijk van den onderganc der Tyrannen* 1620 IIe Dl. „bl. 1072 MENNOOS geschriften, maar zinspeelt zelfs niet „op het bestaan van het tractaat!” Daargelaten de mogelijkheid, dat het hem in 1620 nog niet bekend was, al werd het ook zeven jaar later onder zijne oogen gedrukt, — is het eenvoudige maar afdoende antwoord op de bedenking: van een doorloopen van MENNOOS geschriften, in den zin van een nagenoeg volledig overzicht zijner werken, is daar ter plaatse geen spraak. TWISCK verklaart alleen: „MENNO „heeft veel ellende, versmadinghe, spot, cruys ende ver- „volginghe om de evangelische leeringhe moeten uytstaen” en licht dit toe, nog eer hij 't uit zijn lotgevallen bewijst, door de klachten van MENNO over te schrijven en wel uit twee³, niet meer dan twee, zijner schriften. Ware er in het Gantz duidelijk bewijs iets gezegd over vervolging en lijden door MENNO uitgestaan, misschien had hij daarmede ook winst gedaan voor zijn betoog, maar nu? was er wel aanleiding tot eenige „zinspelings?” Wanneer 't ontbreken daarvan een bewijs is, dat MENNO het tractaat tegen JAN

1) Toen Dr. C. SEPP het eerste deel van zijne *Geschiedkundige nasporingen* uitgaf.

2) C. SEPP, *Uit het predikantenleven*, bl. 9—12.

3) *Uit het geschrift tegen GELLUS FABER*, Werken f°. bl. 256a—259b en uit de verhandeling van 't kruys Christi, ald. bl. 146b—147a.

VAN LEIDEN niet geschreven heeft, dan zijn ook al zijn werken, op de twee genoemde en een drietal andere elders door TWISCK aangehaald ¹ na, ondergeschoven en onecht.

„Bijna,” beweert Dr. SEPP ² „komt men tot de gevolgtrekking dat SCHIJN met het tractaat geen weg geweten „heeft.” Hij beweert dit, omdat SCHIJN zich op dit tractaat beroept ³ als op het duidelijkst bewijs, dat MENNO niet de allerminste gemeenschap met de Munsterlingen gehad heeft, en het toch elders ⁴ met stilzwijgen voorbijgaat. Waarlijk, 't gaat niet aan SCHIJN van verlegenheid te verdenken, juist waar hij blijk geeft van bedachtzaam overleg. Op de laatstbedoelde plaats stelde hij zich dit als hoofddoel voor: MENNO te verdedigen tegen 't verwijt, dat hij de Munsterlingen zijn „broeders” genoemd had. Wat ware onhandiger geweest, dan die beschuldiging te weerleggen met een tractaat dat voor de Munsterlingen bestemd tot opschrift droeg: „aan allen waren broeders ende bondtgenoten,” en waarin de schrijver met ronde woorden zich tot die broeders rekende?

Omtrent MARTEN SCHAGENS naamlijst heb ik niets meer te zeggen dan 't geen ik in deze Bijdragen 1889 bl. 78 in de noot schreef. 't Is, meen ik, afdoende.

Eindelijk moet nog J. DEKNATEL als getuige tegen de echtheid optreden. „Hij gaf immers een bloemlezing uit „MENNOOS geschriften en, had hij het tractaat tegen JAN „VAN LEIDEN als echt erkend, hij zou het, al was het „alleen om zijn merkwaardigheid, in zulk een bloemlezing ⁵

1) Namelijk bl. 1104 't geschrift tegen A. IASCO, bl. 1113 de Weemoedige ontschuldiging, bl. 1145 de scherpe brief aan MARTEN MIKRON.

2) SEPP t. a. pl. bl. 10.

3) *Historiae Mennonitarum plenior deductio* p. 172 vgl. in de vertaling van MAATSCHOEN II bl. 306.

4) *Historia Mennonitarum* c. VIII p. 223. seqq. bij MAATSCHOEN I bl. 282.

5) Bedoeld wordt J. DEKNATEL, Menno Simons in 't kleine, 1763, 3e dr. 1758.

„hebben opgenomen.” Aldus Dr. SEPP. Wanneer ergens, dan wordt hier bevestigd wat ik boven aan zijn langdurige krankheid heb toegeschreven. Wie toch deze bewering leest en er DEKNATELS boekje nog eens op naslaat, zal misschien zijne oogen nauwelijks vertrouwen, wanneer hij op bl. 167 als uit een onbetwistbaar van MENNO afkomstig geschrift een breedvoerig uittreksel vindt uit . . . het Gantz duidelyck bewijs. Zóó verre was DEKNATEL er van af, om aan de echtheid te twijfelen. Trouwens geen schrijver (ik herhaal het) heeft er ooit aan getwijfeld vóór 1872. Dr. SEPP was in dit opzicht de *eerste*: laat mij bij 't einde van dit betoog vertrouwen, dat hij ook de *laatste* zal zijn.

Vrij wat aantrekkelijker dan bovenstaande polemieek is hetgeen ik kan toevoegen aan mijn mededeelingen over de portretten van MENNO SIMONS in deze *Bijdragen* 1890 bl. 64—76.

De verzameling in onze Amsterdamsche bibliotheek heeft een exemplaar ten geschenke ontvangen van het door mij op bl. 70 aldaar genoemde Weissenburger portret. 't Is een steendruk uit de inrichting van FRIEDR. WENTZEL te *Weissenburg* in den Elzas afkomstig, die vrij getrouw de gravure van JAKOB BURKHARDT (den achthoek) teruggeeft en tot onderschrift heeft: „Menno Simonis geboren in Witmarsum „in Friesland anno 1496 — gestorben in Wüstenfeld bei „Oldesloe in Holstein anno 1561.” In 't midden van dit onderschrift prijkt een medaillon met de letters I. H. S. tusschen lichtstralen, dat van een lint afhangt waarop de spreuk staat: Solatium meum Jesus Christus d. i. Jezus Christus is mijn troost. De teekenaar beging derhalve de gewone fout door bij I. H. S. d. i. *in hoc signo* (in dit teeken) niet als het bedoelde teeken het kruis te plaatsen, dat tot de verklaring der spreuk volstrekt noodig is, en aan den

voet van het kruis de twee in den vorm eener V gestelde kruisnagels weg te laten, die anders de spreuk nog vollediger weêrgeven: *in hoc signo vinces*, in dit teeken zult gij overwinnen, — toespeling op het visioen van keizer CONSTANTIJN DEN GROOTE. Nu vraagt men: welk teeken wordt hier bedoeld? de lichtstralen kunnen het toch niet zijn.

In verband met mijne mededeelingen over MENNOOS portretten, vooral met hetgeen ik t. a. pl. bl. 70 over eene afbeelding ten voeten uit en over het daarbij gevoegde schimpdicht berichtte, wees mij mijn vriend Ds. A. A. DEENIK MLzn. op een bundel: „Gedichten van JOACHIM „OUDAAN, ooit voor dezen in 't licht gezien. Uitgegeven „door H. K. POOT. Te Delft bij REINIER BOITET MDCCXXIV.” Daar treft men op bl. 247 een bijschrift aan

Op de afbeelding van MENNO SIMONS, gestelt ten verzoeken van iemand, die hetzelfde op schrift wilde brengen onder deszelfs staande beeltenis, in prent uitgaande, en waaronder eenige schimprezels te lezen zijn.

MENNO, Deo innocuos ut coetus condatur inermis,
Tingit aquâ, tinctos sanguine deinde viros:
Hinc sincerus amor pietatis constet et ardor;
Sanguine russatus purificatur aquâ.

Als MENNO wapenloos weerloozen Gode alom
Verzocht ten eigendom,
Doopt' hij met water, dien vervolgens hete gloed
Eerlange doopte in bloed:
Zoo blijkt d'oprechte liefde en yver, om voortaan
Godvruchtig vast te staan;
Gereinigt door het bad des waters en gegloeit
Van 't bloed, dat heerlijk bloeit.
Januari 1892. J. G. DE HOOP SCHEFFER.

DE DOOPSGEZINDE VEREENIGING TOT
VERBREIDING DES EVANGELIES IN DE NEDER-
LANDSCHE OVERZEESCHE BEZITTINGEN.

(Vervolg van Doopsgez. Bijdr. 1891, bladz. 30—41).

Het is mij weder vergund de korte geschiedenis onzer Doopsgezinde Vereeniging voort te zetten. Met een gevoel van dankbaarheid aanvaard ik ook thans dezen arbeid, hopen de belangstelling mijner lezers.

In het begin van 1871 — zoo deelde ik in onze Doopsgezinde Bijdragen van 1891 mede — kwam HEINRICH DIRKS te Pakanten, en bouwde zich daar een huis.

Gelijk van hem te verwachten was, begon hij terstond met de prediking van het evangelie. Het duurde niet lang, of ieder bewoner van Pakanten wist, met welk doel hij althans was gekomen, want hij achtte het beneden zich daarvan ook maar eenigszins een geheim te maken. De eersten, die de boodschap des heils uit zijn mond mochten vernemen, waren de beide *Kapato-Kurios* (hoofden) van Pakanten, de één een Mohammedaan, de ander een Heiden. De één, sultan KOMPANG was zeer aandachtig en deed zóó verstandige vragen, dat DIRKS aanvankelijk de hoop koesterde hem spoedig voor de belijdenis van het evangelie te winnen. Niet lang echter duurde het, of hij zag zich in die verwachting teleurgesteld. De man beantwoordde wel

de vriendelijkheid van zijnen leermeester met schijnbare belangstelling, maar achter diens rug betoonde hij zich vijandig en werkte de prediking des evangelies tegen.

De andere, Radja MANGATAS, achtte het niet noodig belangstelling voor te wenden, hij bleef onverschillig tegenover het evangelie, maar verlangde toch van DIRKS Hollandsch te leeren, wat deze bereidwillig deed.

Maar de arbeid van onzen zendeling behoefde, gelukkig, niet tot de hoofden alleen bepaald te blijven. In de huizen, op de straten, op het veld, overal ging hij rond en legde het allen, zoo velen als hem het oor wilden leenen, met nadrukkelijken ernst aan het hart, dat zij zich van hunne *Beguus* (booze geesten) moesten bekeeren tot den waarachtigen, levenden God, den Schepper van hemel en aarde, en tot zijn éénigen Zoon, den Heer Jezus Christus. Dit gaf aanleiding tot velerlei vragen, en het duurde niet lang, of ettelijke lieden van Pakanten bezochten DIRKS in zijne woning en verzoekten hem hen met het evangelie nader bekend te maken. Een twaalfstal meldde zich aan om Christen te worden, waarvan vier getrouw bleven, terwijl acht zich uit vrees voor de hoofden terugtrokken.

Deze vier getrouwen ondervonden dan ook den haat hunner opperhoofden en hunner dorpsgenooten.

Een enkel voorbeeld. Eenigen tijd, nadat hij zijne bezoeken bij DIRKS was begonnen, bevond zich DJA PAI BANGAN, de eerste, die zich had aangemeld, op zijn rijstveld, om zijn onlangs gesneden gewas te dorschen. Op eens komen twee mannen van Huta Lombang bij hem en zeggen dat zij den *Beguus* wilden offeren, omdat hij dat verzuimd had en daardoor ongeluk zou brengen over den ganschen omtrek. DJA PAI BANGAN weigert dit toe te staan. Nu barst de woede der mannen los en, nog wel in vereeniging met zijne eigene vrouw, mishandelen zij hem op de gruw-

zaamste wijze. Een tijd lang lag hij half dood op den grond. Toen hij een weinig was bijgekomen kwam hij, in een deerniswaardigen toestand, bij DIRKS aan, die hem verbond, geneesmiddelen gaf, en daarna met hem bad, dat deze beproeving van zijn geloof hem een geestelijken zegen mocht achterlaten.

Den 6 Augustus 1871 werd hij gedoopt en ontving bij die gelegenheid den naam DAVID. Met hem werden twee anderen door den heiligen doop tot leden der gemeente van Christus aangenomen, DJA GOELEMBANG, die den naam van JOHANNES ontving, en BONDAHARO, die, op zijn verlangen, zijn eigen naam behield. In het voorbijgaan deel ik aan mijn belangstellende lezers mede, dat deze JOHANNES dezelfde is, van wien melding wordt gemaakt in het kort verslag, dat onlangs van wege het Bestuur onzer Vereeniging, aan alle de gemeenten in ons vaderland is toegezonden.

Veertien dagen na den doop vierde DIRKS met zijne drie bekeerlingen het avondmaal. Op den eersten Kerstdag mocht hij weder een vijftal doopen, zoodat er aan het einde van 1871 te Pakanten eene kleine gemeente bestond van acht leden.

Ik mag niet nalaten thans melding te maken van de gedachtenisviering van het vijf en twintigjarig bestaan onzer Vereeniging, welk feest plaats had op den 18 April van het jaar 1873.

Aan den avond van genoemden dag was in het kerkgebouw onzer gemeente te Amsterdam eene schare bijeen, zeker niet overtalrijk, maar toch grooter, dan nog ooit in zake de zending binnen zijne muren was vergaderd geweest. Schier alle genootschappen, Afdeelingen, Vereenigingen,

die in Amsterdam aan de verspreiding van bijbel of evangelie zijn gewijd, hadden afgevaardigden gezonden, om van hunne belangstelling in ons feest getuigenis te geven.

De voorzitter¹ opeude het feest met eene korte toespraak, waarvan de hoofdinhoud aldus luidde:

„Op zekeren avond lag een profeet van den Eenigen, Waarachtigen God biddend uitgestrekt, voor het aangezicht van zijn Heer. Op den top van den berg, waar hij Jehova's eer had gehandhaafd, bad hij om regen. Boven hem de wolkenlooze hemel, aan zijne voeten het verdorde land. Lang moest de man Gods wachten, want de Heer pleegt zijne getrouwen in het wachten te oefenen. Zevenmaal moest zijn jongen zeewaarts gaan, eindelijk... daar kwam aan den helderen hemel een *kleine wolk, als eens mans hand.*”

„Ik geloof dat men zich door deze ervaringen van den profeet ELIA kan laten troosten. *Troost* — een minder gelukkig woord voor een feest, denkt ge misschien, en toch zal er geen vriend der zending hier zijn, die het woord troost hier ongepast vindt. De vrienden der zending zijn zelden gunstelingen des voorspoeds; zij mogen blijde zijn, als aan hnn gezichteinder zich een klein wolkje, dat regen belooft, vertoont. De ure der Halleluja's schijnt mij nog verre. Wel klinkt de stem der profetie: Ik zal water gieten op den dorstige en stroomen op het droge (Jes. XLIV: 3) maar elke profetie heeft hare weemoedige zijde, hare geloofsbeproeving. De zendingszaak is niet, wat zij, in weerwil van haar gebreken, verdiende te zijn, de lievelingszaak der gemeente. Sommigen achten haar belachelijk, velen beschouwen haar met eenig wantrouwen, weinigen geven daaraan met blijmoedig vertrouwen en met ingenomenheid

1) Dr. T. KUIPER. (Red.)

hun hart. In het algemeen kost het nog al moeite de bedrijvige kinderen onzer eeuw ernstig bij de zaak der zending te bepalen: kortom, zij verkeert in de ongunstige positie, om onder ons *niet aan de orde te zijn*."

„En toch: het kleine wolkje ontbreekt niet. Er zijn harten, die warm kloppen voor de zending; ze zijn er in deze onze gemeente en elders, zeker zijn ze ook in deze vergadering."

„Wat van de groote zaak in het algemeen geldt, is van toepassing ook op onze kleine Doopsgezinde Vereeniging in het bijzonder. Zij had van den beginne haren strijd en hare teleurstellingen en thans, nu zij haren vijf-en-twintigjarigen leeftijd heeft bereikt, is zij die nog op lange na niet te boven. Ook de geringe vrucht, totdusverre op haren arbeid gezien, schijnt een schamele belooning voor den arbeid van vele jaren, een raadselachtig antwoord op het gebed van den geloovige, maar wij moeten en willen niet kleingeloovig zijn; de kleingeloovigheid heeft behoefte aan groote teekenen; de geloovige ziet ook in het kleine het groote. Toen de profeet maar eerst het kleine wolkje zag, neen ook eer hij het zag, had hij goeden moed, — men is slechts dan zonder moed, als men zonder God, is — maar toen hij het kleine wolkje zag, vond hij daarin het zichtbaar teeken, dat zijn gebed was verhoord, dies was hij verblijd."

„Ik weet niet of gij geloof genoeg hebt, om in vollen ernst en recht hartelijk voor de zending en hare arbeiders te bidden: ik wensch, dat wij allen dat hebben. Indien wij het hebben, wij zullen ons verheugen, eerst in dat gebed zelf en vervolgens in zijne aanvankelijke verhooring."

„Wij mogen ons verheugen dat in onze kleine kerkgemeenschap de kleine Doopsgezinde Vereeniging bestaat, dat velen met ons deelen in de overtuiging: wij zouden op geenerlei wijze eenige winst doen, indien wij, met gedeel-

telijke verzaking van ons eigenaardig karakter, ons oplossen in eene of andere grootere zendingsvereeniging. Wij mogen ons verheugen, dat ons uit vele oorden van Duitschland, Zuid-Rusland, Amerika teekenen van sympathie worden gegeven; wij mogen ons verheugen in onze gemeente en hare scholen te Japara, gelijk in den zegen, dien DIRKS te Pakanten aanvankelijk mag ondervinden; en wij zullen dat doen, indien wij den moed hebben, om in het kleine te volharden."

"Zeker heeft men een sterk vertrouwen op God noodig, om met ijver voort te arbeiden aan een schijnbaar ondankbaar werk en, in zelfstandig plichtgevoel, het zich te getroosten, ten aanzien van deze heilige zaak, tot eene kleine minderheid te behooren. Nog eens: wij moeten den moed van het kleine hebben. Wat onze kindskinderen zullen zien, weten wij niet, maar een profeet behoeft men juist niet te zijn, om te zeggen: onze oogen zullen op dit gebied geen *groot*e dingen aanschouwen. Vergeten wij echter daarbij niet, dat een werk, van God ontvangen, nooit klein is, nooit gering mag heeten, en dat dingen, die de moeite waard zijn gedaan te worden, altijd verdienen zoo goed mogelijk te worden gedaan."

Nadat de voorzitter zijn toespraak met gebed had besloten gaf onze scriba, Ds. P. VAN DER GOOT, Pz. eene historische schets over de 25 jaren van het bestaan onzer Vereeniging. Hij sprak *eerst* een *apologetisch* woord over hare geboorte en haar recht van bestaan en wees *vervolgens* op hare onderscheidene ondervindingen, terwijl hij een slotwoord wijdde aan hare *verwachtingen*.

In het mededeelen van den hoofdinhoud dezer inderdaad voortreffelijke toespraak, moet ik mij tot mijn leedwezen beperken. Gaarne deelde ik haar in haar geheel mede, maar ik vrees dan te uitvoerig te worden. De belangstellende

lezer kan haar vinden in het Verslag onzer Vereeniging van het jaar 1873.

Aanleiding tot het stichten onzer Vereeniging (gelijk reeds vroeger ook door mij is meegedeeld) lag hierin vooral, dat het Zendelinggenootschap der Engelsche Baptisten, waaraan vele Doopsgezinden hier te lande ook hunne gaven bijdroegen, niet in *onze* O.-Indische bezittingen werkte. Het plan om eene zelfstandige Nederlandsch-Doopsgezinde zending te beginnen vond, toen het aan de genoemde broeders in Engeland was medegedeeld, bij dezen zóó onverdeelde goedkeuring, dat zij, geheel uit eigen beweging, afstand deden van alle geldelijke waarden, die nog bij de afdeeling hier te lande berustten. Minder behaagde het plan aan sommige broeders in het vaderland. Dezen vraagden: „waarom niet liever ons aangesloten bij voorbeeld aan het Ned.-Zendelinggenootschap?”

„Ik kan niet ontkennen”, zeide de spreker, „dat deze vraag mij inderdaad wel een weinig bevreemdt in den mond van Doopgezinden, die anders op eigene zelfstandige werkzaamheid nog al gesteld plegen te zijn! Intusschen heeft werkelijk het bestuur onzer Vereeniging in den beginne eene ernstige poging in het werk gesteld om zich, zooveel mogelijk, bij het Ned.-Zendelinggenootschap aan te sluiten, maar deze moest schipbreuk lijden op de van die zijde uitdrukkelijk gemaakte voorwaarde: dat wij ons nimmer met woord of daad tegen den kinderdoop zouden verklaren.”

„Voor het overige,” dus vervolgde de spreker, „zijn onze *ondervindingen* in de laatste vijf-en-twintig jaren verlerlei. Laat ons beginnen met onze *teleurstellingen*.”

„Wij werden teleurgesteld in *onze voorgenomen methode van werken*. Wij hadden namelijk ons oorspronkelijk niet voorgesteld bepaald zendelingen af te vaardigen, maar

Christelijken jongelingen behulpzaam te zijn in het vinden van eene of andere maatschappelijke betrekking in onze O.-I. bezittingen, opdat dezen dan, vooral door hun voorbeeld en hunnen wandel, de uitbreiding des evangelies zouden bevorderen. Maar reeds in onzen eersten zendeling, P. JANSZ, mislukte die proef. Hij had den rang van hoofdonderwijzer; hem was zelfs door de toenmalige bestuurders onzer Vereeniging vergund geworden de plaatsing op eene gouvernementsschool aan te nemen, ook al ware hem daarbij verboden, rechtstreeks christelijk onderwijs te geven. Al spoedig werd het ons echter openbaar, dat het toch eene valsche positie was, den zendeling, onder vrijgeleide van eene of andere maatschappelijke betrekking, als het ware binnen te smokkelen. Dáárbij bleek het ons zonneklaar, dat een zendeling een zendeling moet zijn, met geheel zijne ziel, met al zijn tijd en al zijne kracht, zonder nog iets anders daarbij te zijn. Onze illusie was daarmede voor goed opgegeven."

„Verder werden wij teleurgesteld in onze *zendeling-kweekelingen*. Er meldden zich personen bij ons aan, in wier verzoek wij van stonde aan niet mochten treden; in anderen zagen wij ons deerlijk bedrogen. Men versta ons niet verkeerd. Wij beklagen ons niet over BALLOT, thans reeds overleden, na als predikant onze broederschap te hebben gediend, noch over FRERICHs, nog als leeraar onder ons werkzaam, maar wij treuren over het verlies van VAN DER LINDEN, die, te Haarlem uit zeer geringen stand geboren, door de prediking van GÜTZLAFF voor het zendingswerk gewonnen, met jongelingsijver tot ons kwam, een jong mensch, — naar ons voorkwam — van buitengewonen aanleg, maar die, in weerwil van onze veeljarige zorg, allerm minst onze hoop heeft vervuld. Zijn geschiedenis heeft hare romaneske — maar meer nog hare tragische bladzijden, die

wij hier niet willen opslaan. Alleen zij het ons vergund hier in herinnering te brengen, hoe hij in de laatste dagen aan Haarlem, zijne geboortestad, met kracht van duchtige argumenten den roem heeft betwist, dat LAURENS JANSZ KOSTER de uitvinder der boekdrukkunst zou geweest zijn. Ook een ander zendeling-kweekeling, POHLMAN, heeft onze verwachtingen, die trouwens nooit zeer hoog gespannen waren, op eene wijze verijdelde, die wij niet hadden voorzien. Nog meer doet het ons leed dat JACOB MARTENS, schier gereed om nevens DIRKS het zendingswerk op Sumatra te aanvaarden, door eigen schuld zich gedrongen zag Barmen te verlaten en de bestemming, die hem lief was, voor goed op te geven."

„Niet enkel in onze *kweekelingen*, ook in onze *zendelingen* zijn wij beproefd. Onze vrome DOYER, eerst in eene desa bij Japara, later op een landgoed in de Soenda-landen ijverig werkzaam, stierf na een kortstondig leven vol beproeving, op zijn terugreis naar het vaderland. Hij spreekt nog door het geloof tot ons, nadat hij gestorven is. H. C. KLINKERT, ook een ijverig en veelszins beproefd arbeider door ons uitgezonden, ging, hoewel met onze toestemming, in den dienst van het Ned. Bijbelgenootschap over."

„Intusschen, niet slechts van teleurstellingen hebben wij te spreken, wij mogen ook God danken voor genoten zegen. Al zagen onze gemeenten tot hertoe onze Vereeniging juist niet al te vriendelijk aan en al hebben zij, bij het ondersteunen van haren arbeid, zich allerm minst van overdrijving te beschuldigen, toch is het onze dank, en dunkt het ons, bij eenigzins dieper gaande kennis der Doopsgezinde toestanden, soms bijna een wonder, dat zij geboren is en staat tot op dezen dag. Wij erkennen gaarne: de gemeenten, die onder ons tot hertoe zich op geenerlei wijs aan haar lieten gelegen zijn, zijn weinigen in getal."

„Maar gelijk veelal iedere zending, vooral in haren aanvang, het meest door enkele zendingsvrienden wordt gesteund, zoo hebben ook wij van stonde aan daarvan eene zeer verblijdende ervaring mogen opdoen. Wat ons daarbij het meest heeft verrast en ons, bij onze feestviering, klein van dankbaarheid maakt, is de treffende bijzonderheid, dat tal van Doopsgezinden in Zuid-Rusland, Duitschland en Amerika, zonder ooit daartoe te zijn aangezocht, zich al spoedig hebben beijverd, om onze jeugdige Vereeniging, niet alleen met Christelijke blijdschap te begroeten, maar haar de broederhand eener krachtdadige ondersteuning te reiken, eene hand, die éénmaal geopend zich tot hiertoe allerm minst heeft gesloten of teruggetrokken.”

„Is verder onze gemeente te *Japara*, met onzen JANSZ, haren vader in Christus, ons niet tot blijdschap? Staat niet deze onze veelbeproefde zendeling bij alle zendingsvrienden in ons Oost-Indie in hooge achting? Is niet onze school voor de kinderen der gemeente en voor inlandsche onderwijzers en evangelisten, onder bestuur van onzen wakkeren SCHUURMANS, tot eene ontwikkeling gekomen, die ons reden tot dankbare vreugde geeft? En als wij het oog naar Sumatra richten, waar, te Pakanten, onze HEINRICH DIRKS zijn arbeid heeft begonnen, is er dan geen goede hope, dat hij daar bij toeneming veler harten voor den Heer zal winnen, gelijk hij reeds aanvankelijk doet?”

„En nu onze *verwachtingen*.”

„Onze hoop blijft gevestigd op onze gemeenten. Uit haren kring werd onze Vereeniging geboren, en door hare hulp ondersteund bestaat zij nu 25 jaren. Ook steunt onze hoop op de broeders in het buitenland. Maar allermeeest, ja vóór alles, is ons vertrouwen op den getrouwen God. Zijn medearbeiders te zijn is ons de grootste eer, de beste roem en de diepste grond van al onze hoop. Hij zal onze Vereeni-

ging, in zijn naam en kracht begonnen, niet als eene eenzame wees aan haar eigen lot overlaten. De ervaringen, in ons kortstondig verleden opgedaan, zijn ons eene bemoeigende profetie voor de toekomst. Daarbij, wij weten het, alle de beloften Gods zijn in Jezus Christus *ja en amen*. Daarom zijn wij goedsmoeds bij den worstelstrijd, dien wij ook in de toekomst voor onze Vereeniging tegemoet zien. Eenmaal, wie weet na hoe menig herhaald feestgetijde van 25 jaren, zal onze Vereeniging overbodig worden. Dan heeft zij den raad Gods uitgediend, maar zoo lang dit het geval nog niet is, pare zich aan onze broederlijke opwekking de innige bede tot God:

„Doe ons moedig steenen dragen

„Tot den opbouw uwer kerk.

„En uit de volheid des harten voegen wij uit hetzelfde lied daaraan de volgende regels toe:

„Niet van eigen doen en kracht,

„Slechts van U zij 't heil verwacht.”

Toen Ds. VAN DER GOOT zijne toespraak had geëindigd en de vergadering het 4^e vers van Gezang 120 uit den tweeden Amsterdamschen bundel had gezongen, trad onze thesaurier, de Heer J. BIERENS DE HAAN op, om in nauwkeurige en welsprekende cijfers, hier en daar van treffende opmerkingen vergezeld, de licht- en schaduwzijde van den financiëelen toestand onzer Vereeniging te schetsen. Het bleek daarbij zonneklaar, dat onze hier en daar verminderde inkomsten op lange na geen gelijken tred hielden met onze steeds toenemende uitgaven. Geen wonder, dat hij daaruit aanleiding ontleende, om in krachtige woorden de noodzakelijkheid eener toenemende ondersteuning den broederen op het hart te drukken.

Met gebed en het 4^e vers van Gez. 113 uit den 2^{en} bundel werd de feestviering gesloten; een eenvoudig feest, stichtelijk voor hen, die het mochten bijwonen.

Ik ga thans een drietal jaren voorbij. Te Japara heeft onze zendeling P. JANSZ, getrouw en ijverig gesteund door onzen zendeling N. D. SCHUURMANS, in gemeente en scholen, ook door het bezoeken en verplegen der zieken, gearbeid, zooals doorgaans de zendingen werken, met vele beproeving — maar toch ook niet zonder zichtbaren zegen. Te Pakanten is de door DIRKS gestichte gemeente langzaam uitgebreid. Wij zijn nu in 1877.

Den 31^{en} Mei van dat jaar werd onze broeder P. VAN DER GOOT Pz. gedurende eene lange reeks van jaren scriba onzer Vereeniging, door den Heer opgeroepen. Reeds eenige maanden vroeger hadden Bestuurders, tot hun leedwezen, op zijn eigen dringend verzoek, hem moeten ontslaan van den arbeid aan die betrekking verbonden, daar zijn lichamelijke toestand en het gedurig verminderen zijner krachten hem alle werkzaamheid ten laatste onmogelijk maakte. Eindelijk kwam de dag, waarop hij van ons werd weggenomen.

Hij heeft den arbeid onzer Vereeniging hartelijk liefgehad en in haren veelvuldigen, dikwijls harden strijd, heeft hij getrouw gedeeld. Wij hebben voortaan ons werk moeten voortzetten, zonder zijn medewerking, en wij hebben zoo weinig hartelijke vrienden. Moge hij voortleven ook in ons aandenken, gelijk in dat van velen, die hem hebben liefgehad.

In dezen tijd schreef onze Br. P. JANSZ een boekje, dat bij menigen zendingsvriend een weldadigen en diepen indruk maakte, en waarvan wij thans in de stichting *Mergaredja*, over welke ik later uitvoeriger hoop te spreken, de vruchten

zien, namelijk het werkje door hem getiteld: „Landontgin-
ning en Evangelisatie op Java: een voorstel aan de vrien-
den van het Godsrijk”. Amsterdam bij Höveker en Zoon.

Ik neem gaarne de gelegenheid waar, om bij vernieu-
wing de aandacht der zendingsvrienden op dit geschrift te
vestigen, dat menigen nuttigen wenk bevat en eene me-
thode aanprijst, waarvan ik meen te mogen vermoeden
dat zij in de toekomst, natuurlijk met meerdere of mindere
wijziging in bijzonderheden, zal worden in toepassing ge-
bracht, gelijk dit thans aanvankelijk door P. A. JANSZ is
geschied.

Het is den belangstellenden lezer onzer jaarverslagen be-
kend, dat deze onze broeder P. A. JANSZ thans aan het
hoofd zijner stichting *Mergaredja* staat.

Aangaande zijne vroegere geschiedenis en werkzaamheid
zij thans nog een en ander medegedeeld.

Gedurende eenige jaren is P. A. JANSZ, in overeenstem-
ming met het uitgedrukt verlangen van zijn vader, hier
te lande als hulponderwijzer werkzaam geweest, altijd ech-
ter met het bepaalde plan, om later als zendeling op Java
te arbeiden. In verband met dit plan vestigde hij zich in
1875 te Amsterdam, om zijn studie voor het zendingswerk
voort te zetten, onder de leiding van ds. T. KUIPER, die
de inleiding in de boeken der H. S., de kerkgeschiedenis
en de bijbelsche dogmatiek met hem behandelde, terwijl
de Heer K. KUIPER, student in de letteren, hem in het
Latijn en Grieksch onderrichtte. Daar zijn gezondheid ech-
ter door te veel inspanning begon te lijden, moesten die
werkzaamheden aanvankelijk worden gestaakt, ten eerste
omdat JANSZ het hoofdonderwijzersexamen zou moeten doen.

Intusschen was hij verloofd met Mej. E. E. M. QUINTUS.

Tot verdere voorbereiding voor het hoofdonderwijzersex-
amen te Utrecht, ten huize van zijn vaderlijken vriend, den

Heer H. J. VAN LUMMEL geplaatst, werd hij in den herfst van 1876 door eene ernstige ziekte getroffen. Deze plotse-linge ongesteldheid bracht groote verandering in de door hem en ons beraamde plannen. Niet alleen kon van het hoofdonderwijzersexamen geen sprake meer zijn, maar ook van zijne verdere voorbereiding tot het zendingswerk moest worden afgezien. De raad der geneesheeren, dat JANSZ zoo spoedig mogelijk naar het zachter klimaat van Indië zou terugkeeren, was al te beslissend, dan dat de bestuurders er een oogenblik aan konden denken, hem langer hier te houden. Naar aanleiding dus van den bepaalden raad der geneeskundigen en in overeenstemming met zijne eigene wenschen werd besloten hem in staat te stellen naar Indië terug te keeren. In de maand November 1876 vertrok hij, nadat in eene daartoe belegde vergadering van bestuurders, hem een hartelijk afscheidswoord door den voorzitter was toegesproken.

Was de gezondheid van JANSZ reeds bij zijn vertrek naar Indië aanmerkelijk verbeterd, de berichten, die wij later ontvingen waren bevredigend. Na eene moeilijke, ja zelfs gevaarlijke, zeereis in het begin van 1877 te Japara aangekomen, mocht hij zijne studiën welhaast ijverig voortzetten. Sedert dien tijd is de toestand zijner gezondheid bij voortdurend verbeterd, zoodat niet zeer lang na zijne aankomst een officieel schrijven van Dr. ARNTZENIUS te Samarang werd ontvangen, inhoudende de verklaring, dat P. A. JANSZ eene zeer goede gezondheid genoot en lichame-lijk in alle opzichten geschikt was, om als zendeling op te treden.

Genoemd schrijven werd vergezeld van een brief van P. A. JANSZ zelf, waarin hij den wensch te kennen gaf, om thans niet langer als zendeling-kweekeling te worden beschouwd, maar bepaald als zendeling te worden aange-

steld. Deze wensch werd schriftelijk ondersteund en aangedrongen door onzen ouden Broeder P. JANSZ, die verklaarde, dat zijn zoon geacht kon worden in kennis en ontwikkeling ten minste gelijk te staan met de meeste zendelingen, bij hunne aankomst op Java. Bestuurders intusschen konden voor als nog niet besluiten dien wensch in te willigen. Zij waren van oordeel, vooreerst dat het verblijf van P. A. JANSZ in Indië nog te kort was, om volkomene gerustheid aangaande zijne gezondheid te kunnen geven, en ten tweede dat zijn voorbereidende arbeid nog niet voltooid mocht heeten. Hadden zij uit vroegere brieven van zijn vader en van hem zelven vernomen, dat hij zich ijverig op de studie der Javaansche taal, die hij ook hier te lande reeds had beoefend, toelegde, zijn vader in diens werk behulpzaam was en zich ijverig oefende in den omgang met de Javanen, zij wenschten, dat hij bovendien eenige meerdere theologische wetenschap mocht trachten te vergaderen, daar uit den aard der zaak zijn studie onder leiding van Ds. KUIPER onvolledig was geweest. Vooral wenschten bestuurders eenige proeven van evangelieprediking, in den vorm van evangelische toespraken over door hem zelven gekozen teksten, van hem te ontvangen, ten einde, voor zooverre dat onder de bestaande omstandigheden mogelijk was, eenigszins over zijne bekwaamheid te kunnen oordeelen. Mochten deze proeven de goedkeuring van bestuurders verwerven, dan hoopten zij vrijmoedigheid te vinden, hem het ambt van zending op te dragen.

Het deed bestuurders groot genoegen, dat zij, na van deze proeven nauwkeurig kennis te hebben genomen, in April 1878 den hartelijken wensch van JANSZ konden vervullen, te meer daar omstreeks dien tijd onze beproefde Broeder SCHUURMANS genoodzaakt werd zijn arbeidsveld voor een tijd te verlaten.

Door aanhoudende krankheid werd Br. SCHUURMANS, tot zijn en ons leedwezen, gedwongen, bij het bestuur onzer Vereeniging het verzoek in te dienen, dat hij, tot herstel zijner geschokte gezondheid, tijdelijk naar het vaderland mocht terug keeren, een verzoek dat zij niet mochten afslaan. Zij besloten aan JANSZ den arbeid van SCHUURMANS op te dragen, zoodat deze nu nevens zijn vader te Japara, als zendeling onzer Vereeniging, werkzaam zou zijn.

Zoodra zijn echtgenoot, Mej. QUINTUS, met wie hij den 20 Juni 1878 bij volmacht was gehuwd, te Japara was aangekomen, vestigde hij zich met haar in de woning, door SCHUURMANS en zijn gezin om zulk een droevige oorzaak verlaten.

Haarlem, Januari 1892.

T. KUIPER.

EEN ZONDAGVOORMIDDAG ONDER DE FIJNE MENNISTEN TE BALK.

In 1854 werd een hoofdstuk van de geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland voor goed gesloten door de verandering, die de gemeente te Balk onderging. Zij werd gelijkvormig aan de overige Doopsgezinde gemeenten. Hoe zag het er uit toen de oude toestand ten einde liep?

In de volgende bladzijden heb ik getracht daarvan vluchtig een beeld te schetsen; een vreemdeling, schepsel mijner verbeelding, laat ik eenige uren verkeereren in den kring der Fijne Mennisten en hem met behulp van de nieuwontdekte of weêr ontdekte kunst der suggestie zien en hooren, wat mij door studie en vriendelijke mededeeling ter kennis kwam. Ik hoop (gelukkiger dan Pankrates' leerling)¹ mijn *acarhá* uit te spreken, eer uw geduld, welwillende lezer! uitgeput is.

Welaan, vreemdeling! ziehier het begin van uwe taak. Van den Hemelummer kant zijt gij Gaasterland in de geheele lengte doorgereden. Niet zonder moeite heeft een twcespan den wagen door het dikke zand getrokken en u, zij

1) A. C. W. STARING, Gedichten 1836. II bl. 8.

het ook geschommeld, geschud, geschokt en dus tamelijk vermoeid eindelijk toch behouden te *Balk* aangebracht. Hier moet volgens afspraak gerust worden tot morgennamiddag. Bijna een etmaal zult gij in het stille, halfvergeten vlek doorbrengen! Acht gij dat eene corvée? Schik u in het onvermijdelijke en neem voor, alles maar van den aangenaamsten kant te bezien.

Een indruk van netheid hebt gij reeds aanstonds ontvangen en verwacht, dat in allen eenvoud maal en bed wel goed zullen zijn; aan die beiden hebt gij behoefte. De kastelein is bereid spoedig uw eetlust te stillen; krachtig en smakelijk wordt er opgedischt; verkwikt en gesterkt overdenkt gij in stilte, hoe gij de avonduren het genoeglijkst kunt doorbrengen. In het kleine vertrek, waar gij gegeten hebt, wenscht gij niet te blijven; misschien is er elders meer gezelligheid; tegen een wandeling hebben de verstramde ledematen groot bezwaar.

Dan maar naar de „jachtweide”¹; op den Zaterdagavond zullen er wel bezoekers komen. Gij kiest een plaatsje bij het raam, om de straat te overzien, en zet u neer in het behagelijk dommelig gevoel van vermoeidheid door de reis en voldaanheid over het maal. Langzamerhand komen er eenige gasten, die zich in het midden van het vertrek om de tafel nederzetten. Het gesprek vlot echter niet best, omdat zij in 't bijzijn van een vreemde zich liever niet uitlaten en wat zij nog zeggen ontgaat u, omdat gij hun taal te weinig verstaat. Intusschen heeft de kastelein zijn indruk van u aan hen medegedeeld en als de voerman, die nog eens naar de paarden gezien heeft, voor een oogenblik binnenkomt en natuurlijk bekenden aantreft, weet men spoedig, dat gij een Hollander zijt, gisteren in den Zuidwest-

1) Gelagkamer.

hoek vertoeft hebt en morgen naar den kant van Heerenveen wilt reizen.

Een der ouderen stapt eindelijk bedaard en statig naar het raam achter uw rug en begint met eene zeer alledaagsche opmerking een gesprek, waarbij hij u ten slotte voorstelt (uitnoodigt zou, wat den vorm aangaat, te sterk wezen) in den kring te komen daar het „anders zoo ongezellig zit”. Waarom zoudt gij weigeren? Gij hebt reeds bemerkt, dat zij zich ook wel verstaanbaar kunnen uitdrukken. Weldra loopt het gesprek over uwe plannen. Eerst schijnt men niet ongeneigd te meenen, dat gij een ouderling zijt, die den predikant komt hooren, maar nu gij het ontkent laat men die gissing ook weér varen. „Gij hebt dus geheel en al vrije beschikking over uw tijd? Dan zal eene wandeling u morgen wel passen en Gaasterland biedt daartoe uitstekende gelegenheid.”

Nu is ieder klaar met zijn raad, allerlei plannen komen ter spraak en hoog wordt er opgegeven van het bosch.

„Ja, zie je”, zegt er een, die een Wyckeler blijkt te zijn, „boomen zijn boomen, en die vindt je overal, maar mijnheer moest eens naar de kerk te Wyckel gaan en het monument van COEHOORN bezien; zoo iets vindt men niet overal.”

„Ei wat,” valt op snibbigen toon een jonkman in „mijnheer zal wel een Zondag zonder kerk kunnen en anders kun je hem ook wel aanraden, naar de Westersteken te gaan. Daar kan hij ook wat zien, dat misschien nergens meer te zien is.”

„Foppe, Foppe!” zegt een bezadigd man, „ik zag wel wie zoo pas voorbij liep. Jonkje, jonkje! Geeske zit je dan nog altijd in het hoofd?”

„Hoor eens,” antwoorde Foppe, „Lubbertboer vindt je zelf ook niet, dat die lui toch kinderachtig zijn? Kan men

iets op mij aanmerken? zit ik er niet goed genoeg bij? en waarom laat zoo'n Watse-mennist me niet met zijn dochter trouwen? Wat meenen die lui in hun apenrokjes en met hun wonderlijke hoeden wel?"

„Ta, ta, Foppe! het gezichtje van Geeske schijnt je toch onder haar wonderlijke kleedij zoo kwaad niet te bevallen, en dit moet ik zeggen, die Mennisten verdienen niet zoo beklad te worden. Je moet het nest niet verachten, waar je een jong uit hebben wilt."

„Nou ja, maar..."

„Hoor eens, ik heb beste vrienden onder hen en al zijn ze wat stijf op sommige punten, al gaan ze niet vlug genoeg met den tijd meê, je moet toch toegeven, dat ze in het aannemen van verkeerdheden ook achteraan komen."

„Dat is waar," stemt de kastelein in.

„Zoo iets had ik van jou niet verwacht", zegt Foppe.

„Jij telt je vingers ook niet blauw aan hun geld."

„Neen, als er geen verkooping of verhuring of zoo iets is zie ik ze hier niet, maar ik heb ook nooit last met hen."

„Hm!" bromt Foppe, „het zal wel!" betaalt en gaat heen, maar zegt vooraf: „nou mijnheer, ga dan maar niet naar de Westersteken, je zoudt er anders wat bijzonders zien."

„Dat begrijpt mijnheer niet half, denk ik," zegt een ander tot toelichting. „Foppe is verliefd op de dochter van Watse-mennist, en.... ja, hoe zal ik u dat allemaal uitleggen? och, die lui zijn beste, brave lui, maar ze hebben zoo iets afzonderlijks over zich en nu willen zij niet, dat Foppe Geeske trouwt, omdat hij niet Mennist is en het lijkt heel moeilijk om dat te worden. Maar och, ik ben wel eens in hun vermaning geweest en 'tis er wat anders als bij ons (ik ben Protestant moet u weten); wat je er hoort is echter zoo mis niet en dit moet ik zeggen (ik weet niet wat mijnheer van geloof is) maar als ik thuis

de preek vertel van een Mennist, is er minder gekibbel, dan wanneer de preek van onzen dominé ter sprake komt.

In hun vermaning hebben zij het heel huiselijk; 's winters brandt er een turfvuur en wordt er met een heel groote tang een kooltje aan de vrouwen gepresenteerd. Dan zijn ze wat vreemd gekleed, zingen hunne gezangen op wonderlijke wijzen en allerlei ongewoons meer hebben zij. Eens even een kijkje bij hen is niet onaardig. Maar ik ging liever wandelen als ik mijnheer was."

Het gesprek komt nu weder op Gaasterland, zijn fraaie gezichtspunten, zijn beruchte spookplaatsen, zijn hunebed en bovenal het schoone landgoed Rys. Te tien uur vertrekt het gezelschap en gij zoekt uw bed op, dat evenveel vol-doening als de maaltijd belooft.

Nog eer het beslist is, wat gij morgen zult doen, slaapt gij rustig in.

Een onbescheiden zonnestraal wekt u reeds in de vroegte. Gij zijt uitgerust en besluit om den raad van gisteren te volgen. Haastig ontbeten, nog enkele inlichtingen gevraagd en daarmee gewapend de wandeling aanvaard!

De raad blijkt goed te zijn. Wel is het begin van den tocht wat zonnig door den open weg, maar weldra kunt gij u verlustigen in hooger en lager houtgewas. Langs een landweg, door kreupelhout aan weerszijden omzoomd, gaat gij voort; diep zijn de wagensporen in het rulle zand; de randen echter, hoewel smal, bieden vasten grond aan den voet. Het bewaren van het evenwicht koste in den aanvang eenige moeite, het leert spoedig aan en wanneer straks een leemachtiger bodem meer stevigheid oplevert, rust gij al wandelende weêr uit. Zoo gaat het verder. Een gevoel van stil genot, van kalme rust vervult u. De liefelijkste geuren streelen uw reuk; het oor vangt den hon-

derdvoudigen zang der vogelen op; het oog verkwikt zich aan de tinten en schakeeringen van het bosch, dat bij 't hooger rijzen der zon in voller glans prijkt. Eene wereld van groen omringt u, hier verdonkerd tot bijna zwart, daar verneveld tot blauwachtig grijs, ginds op de hoogten verlicht tot een gloed van goud. De afloopende boschgrepels weerklinken als glas, samensmeltende met het zacht ruischen van het loof en de heldere tonen van het vogelenkoor. Alles ademt een plechtigen ernst, maar 't is tevens opwekkend en verheffend! Gij hebt nog niet eens bemerkt, dat gij hier geheel alleen zijt en met niemand een morgengroet hebt kunnen wisselen. Van verre vernaamt gij soms eenig gedruisch, maar het leidde de aandacht niet af; een enkel maal zaagt gij op eenigen afstand iemand het pad oversteken, maar de wensch om hem te ontmoeten kwam niet bij u op. Aan de natuur en háár morgengroet hadt gij genoeg.

Na echter een paar uur gedood te hebben, „door wegghen, die gestrengheelt zijn, als voormaels der Kretensen doolhof”, zoudt gij gaarne weten, waar gij toch eigenlijk zijt. Een mensch te ontmoeten acht gij nú eene verkwikking. Na eenig verder dwalen bespeurt gij bij het omgaan van een bocht, dat iemand het pad kruist, waarop gij wandelt, gij versnelt uw schreden en hij u bemerkende vertraagt de zijne op die eigenaardige wijze, die niet rechtstreeks inwacht, maar toch gelegenheid tot inhalen geeft. Weldra zijt gij hem terzijde en vraagt inlichtingen omtrent den weg; een gesprek ontspint zich en, terwijl hij er op wijst, hoe gij zonder het te vermoeden teruggekeerd zijt naar het punt van uitgang, zegt hij tevens dat gij nog tijdig voor de godsdienstoefening te *Balk* zult kunnen zijn; waar hij als aanbeveling bijvoegt: „laat ons onze vergadering niet verlaten”, staat er immers geschreven!” Verwonderd ziet gij

hem aan, terwijl hij voortgaat op kerkbezoek aan te dringen door u te herinneren, hoe Jezus telkens op den sabbath naar de „school” ging.

Wel beweert gij reeds gesticht te zijn door uwe wandeling; van de natuur eene heerlijke preëk te hebben gehoord en een offer van dankbaarheid en van lof te hebben gebracht op Gaasterlands hoogten en onder het loofdak der boomen; maar hij valt u in de rede:

„Ja, ja, we weten door den profeet alles van dat offeren op hoogten en onder groene boomen, en hoe dit den Heere een gruwel was. Doch zoo doet dit geslacht en de bedehuizen staan half gevuld of ledig”. Gij voert daartegen aan: „de hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt Zijner handen werk. De dag aan den dag stort overvloediglijk sprake uit en de nacht aan den nacht toont wetenschap. Worden Gods onzienlijke dingen niet uit Zijne schepping verstaan en doorzien, beiden Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid? Waartoe zou Jezus ons wijzen op de leliën des velds en de vogelen des hemels, indien niet...”

Eensklaps staat hij stil, legt de hand op uw schouder en u diep in de oogen ziende, stoot hij de vraag uit: „spot gij... of zijt gij ook Mennist?” Iets flikkert in zijn blik, dat echter aanstonds weder uitgedoofd is, nu hij rustig voortstappende zegt: „gij hebt me den weg naar *Balk* gevraagd; als ik u niet heb afgeschrikt, ga dan meê, we zijn er haast”.

Van terzijde bezieet gij uw reismakker en zijne eigenaardige kleeding geeft u stof tot allerlei gissingen. Zou dat nu een fijne Mennist zijn? Spoedig krijgt gij zekerheid.

„Mijnheer! vergeef mij mijne weinig gepaste taal. Ik had juist loopen peinzen over de verzwakking der gemeente, over den geringen lust om lid te worden. Als Oud-mennist gaat me dat aan het hart; gij begrijpt hoe zwaar het neder-

drukt bij het jongere geslacht geen instemming, geen geestdrift te vinden voor hetgeen ons heilig en dierbaar is. Dat maakte me scherp en bitter, toen uw vraag een eind maakte aan mijne overpeinzing. Houd me mijne bitsheid en meesterachtigheid ten goede". Terstond stelt gij hem daaromtrent gerust; gij verklaart ook lid te zijn van eene Doopsgezinde gemeente en lust te gevoelen hunne samenkomst bij te wonen. Wel hadt gij (hoewel anders een getrouw kerkganger) gedacht heden eens eene preek te verzuimen, maar na deze ontmoeting zijt ge daarvan teruggekomen. Wanneer er maar eene zitplaats te krijgen is, want voor eene staanplaats gevoelt gij u nu te vermoeid.

„O plaats genoeg" zucht de ander, „verwacht echter niet te veel, want alles is bij ons doodeenvoudig en gij zult misschien heel vreemd opzien".

Natuurlijk prikkelt dit u te meer en onder een gesprek over allerlei onderwerpen, zijt gij weldra te *Balk* en laat gij u leiden naar de Westersteken, dat is een korte dubbele rij huizen aan het begin van den weg naar *Harich*.

Bijna aan het einde der linksche rij treedt uw metgezel binnen, gij volgt; iets voorbij het midden van den gang rechts staat eene deur open, waardoor men in een niet groot vertrek komt: dat is de vergaderplaats der Fijne Mennisten. Zij ontvangt haar licht door kleine boven in den tamelijk lagen zuidermuur gebroken vensters. Eene plaats in een hoek, zeer gunstig om alles te overzien, wordt u aangeboden en gij hebt allen tijd voor uwe opmerkingen. Tegen den muur met de vensters is eene verhooging van den vloer aangebracht, waarop een lessenaar staat en zes hooge stoelen met steile ruggen. Voor dit zoldertje zijn

eenige losse banken zonder leuning geplaatst voor de zusters; de banken voor de broeders, waarop ook gij zit, staan langs den west- en noordermuur. Verder is er eene stookplaats, waarin des winters een turfvuur kan worden aangelegd, maar die nu met een schut bedekt is, en waarlangs een mannenbank doorloopt. Het houtwerk is ongeverfd, de houten vloer met zand bestrooid. De lessenaar en de stoelen op het zoldertje zijn zwart.

Dit is het onaanzienlijk vertrek, waar week aan week de volgelingen van MENNO in al den eenvoud der vaderen samenkomen, om zich te laven aan het Evangeliewoord en kracht te verwerven in den levensstrijd, die hier door hunne gehechtheid aan het oude te moeilijker valt. Groot is hun aantal niet, toch wordt het vertrek tamelijk gevuld door misschien 30 of 40 hoorders en hoorderessen. Van heinde en verre zijn zij te voet of op hunne eenvoudige wagens (zoogenaamd: hout op hout) langs de zware zandwegen van Gaasterland opgekomen en al zeer boos zal het weêr, al heel onbegaanbaar het pad en al bijzonder ernstig hunne ongesteldheid moeten zijn, wanneer zij niet te 9 uren 's morgens hier worden gevonden. Mocht er een ontbreken, wees verzekerd dat zij alleen uit eerbied voor de plaats de vraag terughouden, die zij straks bij het uitgaan haastig zullen doen: „wat zou hem of haar toch schelen?” Want ze kennen elkaar, gelijk de leden eener familie, die onverbiddelijk dreigen uit te sterven, maar stilzwijgend de belofte deden elken Zondag samen te komen, om te zien of de gelederen niet reeds weder gedund waren of van dunnen gevaar liepen.

Maar zie rond: de kerkgangers komen, groeten elkander, winnen berichten in van allerlei aard; ook de oudsten en diakenen hebben op de verhooging hunne zetels ingenomen; de tijd van beginnen is aangebroken.

De meeste plaatsen zijn bezet, alleen de bank vóór de vrouwen is geheel ledig, waarom? Schuwt men de voor-aanzitting? Gij zult het zien, wanneer aanstonds de voorzanger, midden onder de broeders gezeten, zijn hoed heeft opgehangen en de mannen zijn voorbeeld volgen. Immers nu zetten de vrouwen hare hoeden (voor zoover zij die dragen) af, geven ze van de achterste banken door naar voren en leggen ze op de ledige bank, zoo noodig opeengestapeld. Die bank heet de *kapebank*.

Het zacht geruisch, veroorzaakt door de beweging der aanwezigen heeft opgehouden en nu verzoekt de voorzanger in de landtaal ieder, „wien 't belijft meetezingen”, folio 350 in het midden op te zoeken. De lange reis van *Tjerkgaast* heeft hem den adem niet benomen, maar krachtig gaat hij de gemeente voor in het lied, dat den leden soms eenige bezwaren in den weg legt. Op de wijze: „Ik roep u o Hemelsche Vader aen”, zingt de gemeente:

1. Paulus doet ons een goed vermaen,
Tot Titum, daar wij mercken,
Dat alle die genomen aen
Hebben 't geloove saen,
Moeten neerstigh voort gaen,
In alle goede wercken.
2. Al hadt ghij een geloove soo groot,
Dat ghij bergen verstedet,
End' waert sonder de liefde bloot,
Ten baet u niet ter noot,
't Geloof is sonder wercken doot,
Hierom het niet en geldet.
3. Maer dat daer geldt in Christo klaer,
Is 't geloove gestadigh,

't Welk niet en is verstorven zwaer,
 Stil ende ledigh, maer
 Dat neerstigh is eenpaer
 Door de liefde weldadigh.

Zoover gekomen zet hij zich, zonder eenige voorafgaande waarschuwing, neêr. De gemeente verstaat dat teeken: de gezangboeken worden gesloten. Uit het boekje, door een vriendelijk man u aangeboden, hebt gij gezien dat het heet, „het Kleyn Hoorns Liedtboek”, waarvan vorm en inhoud uwe aandacht zóó in beslag namen, dat het onverhoedsch eindigen van het gezang u plotseling verrast.

Nu treedt de preeker op en houdt een voorafsprak.

Zich aansluitende bij 2 Chron. XVI:9, waar de ziener Hanani aan Asa, koning van Juda, verzekert dat de alwetende God met aldoorziende oogen alles beschouwt en dezulken zekerlijk ziet, die hun hart volkomen aan Hem hebben gewijd, met kennis van hunne zwakheid en onbekwaamheid, wijst de preêker met aanhaling van menige schriftuurplaats op David, den zwervenden Jakob, den gevangen Jozef, Daniël in den leeuwenkuil, Jonas in den buik van den visch. Wonderlijk zijn 's Heeren wegen in het bewijzen Zijner sterkte aan hen, die in oprechtheid voor hem wandelen, en genade zoeken. Geen ding is hem onmogelijk, zelfs *dit* niet: al blijft iemand door zijn zonde-schuld beschaamd ook van verre staan, God ziet hem en helpt hem.

Dat blijkt ook uit den tekst, dien hij nu *noemt*, n. l. Lukas XVIII:10—14. Aan het *lezen* daarvan moet het voorgebed voorafgaan. Hij noodigt daartoe de gemeente uit met de woorden van Ps. XCV:6: „Komt laet ons aanbiden, ende knielen, ende nedervallen voor den Heere, die ons ghemaect heeft”. Allen staan op en zich omkeerende

knielen zij met voorovergebogen hoofd neêr voor hun bank, evenzoo de oudsten op de zittingen hunner stoelen. Tot nwe verbazing verneemt gij geen woord; het gebed wordt in stilte gedaan. Na eenige oogenblikken staat de dienstdoende oudste op, vervolgens de geheele vergadering en, nadat het zand uit de kleêren van zware stof is weggeslagen, keert de stilte weêr en zijn allen (uitgenomen de preêker) op nieuw gezeten.

Plechtig klinkt het uit zijnen mond: „dewijl wij den Heere gebeden hebben, op hoop, dat Hij ons ook genadiglijk verhoord zal hebben en ons geen steenen voor brood zal geven, maar zooveel zal geven, als ons van noode zal zijn, zoo keeren wij ons dan tot de woorden, waarover ik van voornemen ben tot u te spreken”.

Uit het voor hem liggend handschrift der preek (want een bijbel is niet in de vergadering voorhanden) leest hij nu Lukas XVIII:10—14 voor.

Nog echter begint hij de preek niet, maar haalt een paar teksten aan, die tot bescheidenheid en ootmoed vermanen: Spr. XVI:1, 2: „De mensche settet hem wel wat voor in der herten; maer van den Heere komt, wat de tonge spreken sal. Een en yegelijcken duncken zijne wegen reyn zijn; maer alleen de Heere maket dat herte ghewisse”; en Ps. XXXVII:5: „beveelt den Heere uwe wegen ende hoopt op Hem, Hij sal 't wel maken”. „En op dusdanige hope” vervolgt hij: „wensch ik mij nog even te keeren tot de woorden van mijn tekst Luk. XVIII:10—14, die luiden zooals gezegd is”.

Tot uitgangspunt dient hem een woord van den „oudvader Jezus Sirach III:30: want hooghmoet en doet nimmermeer goet, ende daer en kan niet dan wat quaets uyt-spruyten.” Behalve door de dagelijksche ondervinding wordt deze uitspraak als waarheid bevestigd door vele plaatsen

der heilige schrift, b. v. in het boek Job XXI:3, door Nebukadnezars en Herodes lot. Zoo ook de mensch, die in het tijdelijke gezegend is en tot hooger staat klom, daardoor dikmaals stout en hoogmoedig komt te wezen, alsof hen niets meer ontbrak en alles in hun macht stond, zonder te bekennen van Wien zij zulks ontvingen; terwijl zij toch tegenover hun Schepper maar gebrekkelijke menschen zijn.

Evenzeer, die zich verbeelden onberispelijk te leven, maar even als de Laodicensers (Openb. III:17) menige fout voor God en menschen begaan.

Zoo eertijds de Farizeeërs en Schriftgeleerden, met hun ijdel roemen, door Jezus dikwijls te schande gemaakt. Met het oog op hen sprak hij de gelijkenis: „Twee menschen enz”.

Of deze historie eene gelijkenis is en of het tevens waarlijk geschied is, zullen we niet trachten veel reden van te maken, maar ons met den inhoud van dezen tekst tot leeren laten genoeg en dien bij de woorden langs verklaren, zooveel mij doenlijk is door Gods zegen, en genade mij verleend wordt om te spreken.

Ten eerste staat er: „Twee menschen gingen op om te bidden”; de reden kan zijn dat zij geloofden, dat God voornamelijk in den tempel het gebed verhoorde.

„De één was een Farizeër”. Zij waren eene sekte, die niet alleen den regel der wet, maar ook dien van de overlevering hunner oudvaders stiptelijk onderhielden. Tegenover Esseeërs, Herodianen en Sadduceeërs waren deze luiden moedig en laetdunkend, alzoo dat zij door inbeelding van hun eigen deugden anderen kwamen te vermaden en verachten, die in hunne oogen zoo vroom niet waren. Dusdanig was deze Farizeër.

„De andere was een tollenaar.” De preeker beschrijft verklaring en karakter des tollenaars en het oordeel van Israël over hen. Waren ze gemeenlijk al afzetteren en be-

driegers, zoodat zij voor zeer onrechtvaardige menschen en openbare zondaars gehouden werden, toch dient men er op te letten, dat er ook vromen onder waren, zooals de man uit de gelijkenis. Misschien dat de boetprediking van Johannes den Dooper en de blijde boodschap van Jezus op hen meer invloed dan op de Farizeeërs had gehad. En zoodanig schijnt deze tollenaar te zijn geweest.

„De Farizeeër stond enz.” Hiervan verschillende verklaring. Sommige meenen dat hij in stilte bad, anderen dat „bij hem zelven” beteekent, alsof hij ver van den tollenaar stond, om besmetting te vermijden, of om niet gestoord te worden in zijn gebed, of ook dat hij achteraan stond, om door de lieden gezien te worden. Ook wordt gesteld, dat de tollenaars in den voorhof der heidenen, de Farizeeërs in den voorhof der Joden hunne gebeden deden. Zij *stonden* dewijl er in den tempel geen zitplaatsen waren, dan alleen voor koningen en hooge priesters, gelijk de schrijvers getuigen.

Misschien ook beduidt eenvoudig dat bidden bij zich zelve, dat het zijne inwendige meening was, „o God, ik dank u.” Dat is eigenlijk geen gebed, maar zulk eene dankzegging of aanspraak tot God wordt wel een gebed genoemd. Uit deze woorden, evenals uit JOZEFUS blijkt, dat de Farizeeërs de goddelijke genade niet buiten hunne goede werken uitgesloten hebben.

Dus verre dan beging deze Farizeeër niets dat berispenswaardig was; hoewel niet eigenlijk God, maar de mensch zelf die goede werken doet, is het echter een bijzonder werk Gods, dat Hij door Zijn woord en geest en andere middelen den wil des menschen krachtig opwekt tot het goede, den zwakke te hulp komt, de hindernissen wegneemt, somwijlen ook met zijne vaderlijke kastijding hen op den rechten weg brengt, die daarvan zijn afgeweken.

Doch dit alles werkt God in den mensch, niet als een stok of blok, maar als in levende en redelijke schepselen, zonder den wil geweldig te dwingen of te bepalen.

Maar de *inhoud* zijner dankzegging is verkeerd: „dat ik niet ben enz.” Daarin ligt hoogmoed: vooreerst er roem in te stellen, dat hij niet behoorde tot de snoodste zondaren, en dán beter te zijn dan alle menschen, die hij toch in het minst niet kende. Zijne dankbaarheid voor zijne deugden was geen zonde, want een zedig overdenken van het goede in ons door Gods genade kan ter eere Gods geschieden of gedijen, zoo men Gode de eer daarvan geeft en tegelijk zijne gebreken erkent, die God naar zijne gerechtigheid zou kunnen straffen, zie Luk. XVII: 10. Maar deze gebrekkelijkheid erkent hij niet, vraagt geen vergeving, maar versmaadt den naaste. Hij dankt God, dat hij niet is als de andere menschen, waaruit blijkt waarvoor hij hen hield. Roovers, die met ruw geweld of met behendigheid en bedrog, door valsche el of kleine maat en gewicht of vervalschte waren in koopmanschap zichzelven bevoordeelen; ook voor overspelers, onkuische, ontuchtige menschen, die hun echten staat en trouw verbreken tegen het zesde¹ gebod in; eindelijk als deze tollenaar, voegt hij er aan toe.

Liefdeloos oordeel! Indien er nog een vonkje van ware liefde in hem was, had hij moeten gelooven, dat die tollenaar met boetvaardig gemoed in den tempel was gekomen, om vergeving te verwerven. Uit zijne bede blijkt, dat hij liefdeloos en laatdunkend en lichtvaardig in het oordeelen was.

1) Volgens de indeeling van den dekalooq bij de Roomsche-katholieken en bij sommige Luthersche bijbels (waaraan de *BIESTKENS*-uitgaaf na verwant is) is inderdaad: „gij zult niet echtbreken” het *zesde* gebod; volgens de indeeling bij de Hervormden en derhalve nu ook bij ons is 't het *zevende*.

„Ik vast enz.” Hij doet meer dan verplicht was. De Heere Christus heeft het vasten nooit in zijne lessen verboden en het mag dus door ons geenszins kwaad gekeurd worden, want wij worden er op verscheiden plaatsen in de H. S. toe vermaand. Maar het mag niet als bij den Farizeër eene uiterlijke plechtigheid zijn, waarbij het voornaamste: barmhartigheid en geloof verzuimd wordt. Dat uiterlijke geschiedt te dikwijls zonder verbetering des harten.

„Ik geef tienden enz.” Tot in het overdrevene deden de Farizeërs dat, om niets van de vaderlijke instellingen te verzuimen.

Maar nu vragen wij: wat *ontbreekt* hem nog om een volkomen en rechtvaardig mensch te zijn?

Antwoord: het kwade te laten, dat God verboden heeft; en het goede te doen dat God geboden heeft. Het eerste had hij volgens zijn eigen roem volbracht. Hij somt zijne deugden op en geeft Gode de eer. Maar hij is een mensch, die van zich zelven vertrouwd, dat hij rechtvaardig was en daarom recht had anderen te versmaden. Zoo blinken in deze belijdenis twee zware zonden door n. l. 1° laetdunkendheid en geestelijke hoogmoed, en 2° kleinachting of versmading van anderen.

Dat hij God dankt was welgedaan, maar dewijl hij alleen gewag maakte van zijne uiterlijke werken, zonder te letten op zijne innerlijke gebreken, even als of hij er geen had, dat was wel een bewijs, dat hij zich zelven niet recht kende. Daarom ook bad hij God niet om vergeving.

Dat was booze laetdunkendheid, want hij liet zich niet alleen voorstaan, dat hij volmaakt was, maar nog overtolige werken had gedaan, terwijl hem toch het voornaamste ontbrak, als liefde tot zijn evennaaste en nederigheid te betoonen. Waarbij nog aan te merken is, dat hij God niet bad om vergeving van zonden, noch verzocht om vermeer-

dering van vruchten, alsof hij de goddelijke genade niet meer van noode had.

„En de tollenaar stond enz”. In dezen tollenaar, die zich onwaardig achtte den tempel in te gaan, stelt Christus een voorbeeld van een boetvaardig zondaar. Hij gedraagt zich ootmoedig, nederig en verslagen van hart; zijn houding getuigde van droefheid en hartelijk berouw.

„Hij wilde zelfs enz”. De prediker vermeldt dat het eertijds wel gebruikelijk scheen oogen en handen op te heffen ten hemel, getuigen Jeremia, Salomo, Paulus, maar de tollenaar durfde geen van beiden.

Blijk van een verbrijzeld hart. Hij sloeg zich op de borst als om het hart te straffen, dat de bron van alle bedervende misdaden was. Matth. XV: 19. Zoo verklaarde hij zich zelven schuldig en bad: „God wees... genadig.” Kort maar krachtig gebed! De woorden zijn weinig, omdat de beschaamdheid mond en stem scheen te beklemmen; hij belijdt wie hij was, n.l. een zondaar en bidt om vergiffenis en volbrengt metterdaad het gebod van Matth. VI: 7. Hij gebruikt woorden, genoeg voor God, die een kenner der harten is en weldoende jegens hem, die in deemoed en droefheid zijne zonden belijdt. Dat doet den tollenaar spreken: „wees mij genadig.” Het wordt ook wel verklaard als beteekende het: „vergeef mij!”

„Ik zegge u enz.” Gerechtvaardigd is gelijk vrijgesproken van zijne zonden, doch de eenvoudigste zin schijnt te zijn: het ootmoedig en nederig gebed van dezen tollenaar, hoewel hij groot zondaar was, behaagde God meer dan de verwaandheid van den Farizeër, want wie zich zelven verheft zal vernederd worden; d.i. die naar eer en hooger staat zoekt en die gaarne aanneemt zal ondervinden: „God wederstaat den hoovaardige.” Maar die niet naar zoodanige hooge eeretitels staat van deze wereld, noch zijn vermaak daarin

schept, dien zal vergeven worden door God, die een welbehagen heeft in het ootmoedig en ellendig gebed.

En nu de *leering*. Uit het verhaalde leeren we hoedanig sommige menschen zijn in hun eigen oogen. Eigen liefde bedriegt hen licht. Menigeen beeldt zich in veel te zijn, daar hij niets is. Jakobus en Paulus getuigen dat mede. Maar gelijk een pluimstrijker niet altijd even gemakkelijk van anderen te onderscheiden is, even bezwaarlijk is het voor menigeen zijn eigen hart voor pluimstrijkende gedachten te behoeden. Van een ander zien we spoedig, dat hij in kleeding of zeden niet leeft naar den regel van Gods woord. Zoo versmaadt men soms anderen, terwijl het veel beter was zich zelven te beschouwen. Als dit werd toegepast, zou men vaak in zich zelven vinden, wat in anderen gebrekkelijk werd geacht. Terecht zeide de filosoof op de vraag, wat het zwaarste was? „zich zelven te kennen!” Zoo ook Sirach XVIII: 23. Ten anderen, een mensch ziet andere daden dikwijls met verkeerde oogen aan, het goede kleiner, het kwade grooter makende dan het is. Geheel anders met zijn eigen doen; het goede wordt vergroot, het kwade mag niet kwaad heeten, alsof men door eigen liefde betoovert was. Waarom een iegelijk zorgvuldig moet letten op zijn gemoed en daarmee handelen als degene, die zijne schoenen aan één zijde geloopen heeft en verbogen, en ze nu aan de andere zijde moet overbuigen, om ze in 't recht te krijgen. Dat is: wij moeten ons eigen leven aan den regel van Gods woord gewinnen en ons klein, gering gevoelen. Dan zullen we ons zelven niet verheffen, anderen niet verwerpen, gelijk de Farizeeër, bij wien alles steunde op eigen roem. Zoo was het in Jezajaas dagen en onze Zaligmaker wijst er ook op in Matth. XVI: 8. Zoo bestaat het nog al veel met de menschen. Hun godsdienst is veelal ijdele roem, gelijk de Joden in Jo. VIII: 33. Anderen betoonen

godsdienst om niet versmaad te worden van de menschen en laten zich daarom dikwijls zien, waar van Gods woord gehandeld wordt. Sommigen doen ook wel een openbare belijdenis van hunne zonden met eene bekentenis des geloofs aan God en Zijn Zoon Jezus Christus. Een iegelijk zij gewaarschuwd dat schijnheiligheid voor God niet zal baten, want Hem is het binnenste van ons hart bekend. Exempel aan den bruiloftsknecht zonder bruiloftskleed. Derhalve niemand trooste zich met ijdel roem, maar metterdaad en waarheid. Gelijk deze tollenaar, die was ootmoedig van gemoed en wilde de oogen enz. Laat ons naar 't exempel van den tollenaar ons klein en nederig hier op aarde vertoon, want wat zijn deze aardsche dingen, dat wij ze zouden liefhebben en het hemelsche verzaken? Laat allen ijdel roem en hoovaardigheid varen, ons niet verheffen op het vergankelijke, hetzij grooten rijkdom of welsprekendheid; niet het lichaam optooien met voor het oog aanzienlijke kleederen of omhangingen des gouds, maar met een zachten en stillen geest, die voor God aangenam is.

Maar de Farizeeër had nogtans veel goeds en de tollenaar veel kwaad gedaan. Laat ons daarom het goede niet verstooten, noch in zonde volharden. Denkt toch, dat het goeddoen ons niet mag baten tot zaligheid, tenzij het gepaard gaat met liefde. Al moesten we daarom versmaadheid lijden van de trotsche en hoogmoedige menschen; evenmin als God den door den Farizeeër verstooten tollenaar vergat, zal Hij de zijnen vergeten, die met oprecht hart tot Hem komen, maar zij zullen van Hem getroost worden: Matth. XI: 28, 29, welke rust alle ware geloovigen en van harte voor God vernederde menschen volmaaktelijk zullen genieten in het Koninkrijk der Hemelen; welke rust ik van harte van God bidde, dat wij in het Koninkrijk mogen genieten

uit genade van Hem en door de verdienste Zijns Zoons Jezus Christus. Amen!

Hierop volgt het nagebed, waarvoor de spreker eene lange reeks van stoffen opgeeft (tijdsomstandigheden, heil van het koninklijk huis enz. enz.) en dat evenals het voor-gebed in stilte wordt gedaan.

Nadat allen weder tot rust zijn gekomen, herneemt de preêker: „als iemand uit het memorie gegaan is en hij begeerig is de woorden van mijn tekst nog eens na te zoeken, dan kondig ik af dat hij staat Luk. XVIII: 10—14 en luidt als gehoord is”.

Hierop gaat hij voort: „ik ben niet van voornemen hierover meer te spreken op dezen tijd en plaats, maar ge-lieve u den zegen des Heeren toe te wenschen ons beschre-ven in Num. VI: „De Heere gebenedijde u en behoeude u, De Heer late zijn aangesicht lichten over u en zij u ghe-nadigh. De Heer heffe Zijn aansicht over u en gheve u vrede; (waaraan hij zonder opgave van plaats toevoegt de woorden van Ps. CXXI: 8): De Heere behoeude uwen uit-ganck en inganck van nu tot in der eeuwigheid. Gaat heen in vrede (als de lofzang gezongen is) en dient malkander in de liefde en houdt het woord der vermaning ten goede, want het is uit goeder meeninge geschied”.

De voorzanger, door en door tehuis in het Kleyn Hoorns Liedtboek, heeft onder het aanhooren der preek een ge-pasten slotzang bedacht en noodigt nu, evenals bij den aanvang der godsdienstoefening de gemeente uit om blad-zijde 58 van het eerste aanhangsel op te slaan en te be-ginnen bij vs. 8 van het 20ste lied. Hij heft aan op de wijze: Meester Clement, ghy vuyle vent:

8. Den Pharizeüs stond en badt,
En sprack, nae sulck bedieden:
O Heer, o Godt, ik danck u, dat
Ik niet en ben een sondig vat,
Gelijk als ander lieden.
9. Roover noch onrechtveerdig gast,
Noch overspeelder leve,
Noch als dien Tollenaar belast;
Tweemaal ik in der weecke vast,
Van als ik thienden geve.
10. De Tollenaar, die heeft gestaen
Van verre, en hij en wilde
Zijn oogen niet ten Hemel slaen,
Maer sloegh op syn borst als belaeen,
En badt den Heer seer milde:
11. O Godt! weest doch genadigh mij
Armen sondaer! Dus weder
Gingh desen gerechtveerdicht vrij
t' Huys voor den anderen, want hij
Die hem verheft, wordt neder.
12. Wie hem vernedert, wert verhooght,
Christus om ons beraden,
Betooght, dat 'troemen niet en dooght;
Op eygen vroomheydt niet en pooght
Een ander te versnaden.

Allen rijzen op, de vrouwen geven de hoeden door in omgekeerde orde als bij den aanvang en het treft u, hoe

de vooraanzitting hier met dienstdoen zonder loon gepaard is.

Den stroom volgende zijt gij weldra buiten. Wat nu? aanstonds naar de jachtweide, dat kunt gij niet; — weêr wandelen? maar ook dat lokt u niet sterk aan. Veeleer lust het u meer van dezen kring te vernemen. Uw geleider in het oog krijgende treedt gij op hem toe en dankt hem. Hij voert u tot een ander, wien hij u aanbeveelt, want er valt iets goed te maken; hij belijdt heden morgen Jakobus' woord: „onderwindt u niet allen leeraars te zijn”, verwaarloosd te hebben. Toen de preêker zeide, dat men de tekortkomingen in anderen breed pleegt uit te meten, heeft hij in zich zelven die fout erkend, en verzoekt nu zijn vriend, dat voor hem te willen herstellen, u herbergzaamheid te betoonen en den onaangenen indruk dien hij maakte uit te wisschen; immers den vreemdeling te herbergen is het derde werk der barmhartigheid, dat Christus in het oordeel roemen en beloonen zal. „Ik ben een gast geweest, en gij hebt mij geherbergd”. De ander is aanstonds bereid, gij neemt afscheid van uw vroegeren geleider en volgt den nieuwen, die u met gulheid aanbiedt, wat de tijd van den dag meêbrengt. Na weinige schreden is zijne woning bereikt. Onwillekeurig bukt gij onder de luifel die zijn huis versiert, maar wees gerust, gelijk de bewoners zijn ook de deuren hier hooger dan het wel schijnt.

En nu voorzichtig aan! spotten hebt gij in de „vermaning” reeds verleerd, maar wees niet te nieuwsgierig, want dan worden de sluizen der mededeelzaamheid onmiddellijk gesloten. Nog versch ligt het hun in het geheugen, hoe er van den Grouster kant kwamen om hen in hunne rustige levenswijze gade te slaan. Er was een man van tusschen de 50 en 60, een Menniste Dominé uit Deventer, Grouster van geboorte, dien hadden ze, bij zijn bezoek,

veel meedegedeeld, al hadden ze ook, getrouw aan de stelling: het naaste zeggen, maar het allernaaste niet, hem geenszins in alle geheimen ingewijd. Maar ach! Later toen de wateren geboeid waren door den wintervorst, hadden jongere Grousters het gevleugelde schoeisel aangeboden en door den roep van hun grooten plaatsgenoot bewogen, zich naar *Balk* gespoed, doch.... zonder den ernst van Joost HALBERTSMA. Toen had de vrees haar zetel opgeslagen in de harten der oude Mennisten. Zij achtten zich gerechtigd van hen te zeggen: „gij zijt verspieters! gekomen om te zien de zwakke punten des lands”; en ze duchtten, dat het straks uitgeroepen zou worden te Gath en op de straten van Askalon en zij tot spot en aanfluiting zouden zijn, zoodat ieder die het vernam het hoofd zou schudden over hen. Zij hadden gedacht aan Davids dorschwagens, aan de holen en spelonken waarin de geloovigen voortijds zich verborgen, en zij hadden ernstiger dan ooit gebeden, dat toch niet nieuwe dagen van vervolging mochten losbreken.

Wees dus voorzichtig, toon belangstelling, maar alle onbescheidenheid en indringendheid zij verre van u!

Zijt gij genoodigd op 't geen de tijd van den dag meebrengt, dit blijkt te zijn koffie met een stuk koek; gulhartig wordt het u door de huisvrouw aangeboden, haast opgedrongen. Misschien hebt gij gehoopt u te verkwikken aan „een Mennist pijpje met een pruikje” of ook maar aan „twaalf Menniste blaadjes”; 's gastheers geweten echter verbiedt hem u daarin te wille te zijn. Hij zal het u niet verwijten, als gij elders rookt, maar te zijnent mag het niet. Eerst later, na de revolutie, zal de vrijzinnigheid zoo ver gaan, dat men pijpen en tabak in huis heeft voor een ander, al maakt men er zelf geen gebruik van.

Na eenige alledaagsche onderwerpen behandeld te hebben laat de man blijken wel te willen weten, wat u naar

Balk voerde en wie *gij* zijt. Welnu! *gij* zijt uit Holland, uit de nabijheid van *Amsterdam*.

O, luidt het antwoord, dan kent *gij* de broeders uit *Aalsmeer*?

Helaas! wat voor de hand ligt is, als gewoonlijk, voorbijgezien; *gij* bezocht nooit hunne vermaningen. Wel kent *gij* er enkelen van aanzien wegens hunne eigenaardige kleding, *gij* weet misschien dat ze boomkweekers zijn, maar in hunne betrekking tot de gemeente kent *gij* hen niet.

„Dan had, wat *gij* van morgen zaagt, althans het aantrekkelijke der nieuwheid, maar werd *gij* niet afgeschrikt door den grooten eenvoud”?

„o Neen! wel was het me vreemd, maar er lag een waas over van bijzonderheid, die mij aantrok”.

Doch ook u liggen vragen op de tong, zult *gij* wagen ze uittespreken? *Gij* gevoeldet u vreemd aangedaan door de teksten, die overvloedig in de preëk voorkwamen. Door uwe opleiding (en uw gids in het bosch had daaraan den Doopsgezinde in u vermoed) waart *gij* vrij wel thuis in den bijbel, en toch klonk menige tekst u ongewoon.

„o Wij gebruiken den Biestkensdruk”. Reeds gaat de huisvrouw naar het *pulpitum* om den grooten folio-bijbel te halen. Maar de man wenkt haar terug en zegt dat het Testament, op zijne gewone plaats tusschen de beide ramen gelegen, beter voor een kennismaking berekend is. Het handige, met groote deutsche letter, in regels over de geheele bladzijde gedrukte, klein kwarto boekje wordt u toegereikt en al bladerende en hier of daar iets lezende bemerkt *gij*, hoe in menig opzicht deze vertaling van die der Staten verschilt. Eerst treft u de laatste bladzijde, waar een u onbekende brief (aan de *Laodicensen*) staat. Het verschil in de volgorde der boeken trekt minder uwe aandacht, want dit is immers in den *Lutherschen bijbel* evenzoo. Maar ook de

woordenkeus is dikwijls vreemd. Waar gij tollenaars verwacht, staat „openbare zondaars”; gij vindt de woorden: flesch, tasch, kroes, huisraad, kelk, kool, halve gulden enz. Doch dit verandert den zin niet, en die Biestkens-druk is reeds van 1560 en sedert in hoofdzaak dezelfde gebleven. Maar wat is dat? vreдемakers voor vreedzamen, en dát: Matth. XIV: 2 verrijzen voor opgewekt worden. Is dat laatste eene leerstellige eigenaardigheid? Staat de Zoon des Menschen op door eigen kracht?

Goede gelegenheid tot eene vraag, want reeds vreest gij met uw naslaan en lezen onbeleefd te worden. Zij duiden het u wel niet euvel, want *Biestkens* is hun lief en zij genieten van uwe blijkbare belangstelling, maar toch is 't hun welkom, dat gij het zwijgen verbreekt; ook zij worden verlegen met zulk een lezenden gast.

De vraag echter wekt nieuwe verlegenheid; man en vrouw zien elkander verwonderd aan en de laatste verontschuldigt zich met een: „wij zijn geen geleerden en houden eenvoudig vast wat ons werd ingeprent uit PIETER BOUDEWIJNS, die zegt: „Christus is ten derden dage weder opgestaan uit de dooden en van den Vader opgewekt. Hij is uit de dooden opgestaan naar de Schrifture, 1 Cor. XV: 4”.

Gij gevoelt wel dat gij hier niet vorderen zoudt en begrijpt de vriendelijke gastvrouw des te beter, als zij vervolgt: „Mijnheer heeft van morgen wel bemerkt, dat onze predikers meer op het leven aandringen dan op diep doordringen der verborgenheden van den godsdienst; zooals PIETER BOUDEWIJNS ook raadt: „wij laten zulke dingen verder berusten, want wij kunnen die hooge en heilige verborgenheid met ons verstand dog niet begrijpen noch doorgronden, maar wel gelooven”.

„Gij moet moeder de vrouw maar vragen, zij kent haren BOUDEWIJNS”.

„Foei, gij zoudt me bedeesd maken, maar ja, in het vraagleeren heb ik me zeer beijverd en veel is mij bijgebleven en tot nut en troost geweest in het leven. Bij al de twisterijen buiten onzen kring heb ik me immer best bevonden bij het volgen van de „Onderwysinge des Christelijken geloofs”¹. Wat baat al dat suffen en kibbelen over onbegrijpelijke dingen? wij moeten Gods woord *gelooven* en gaarne bekennen, dat wij veel niet kunnen begrijpen met Paulus zeggen: Groot is de godzalige verholentheid! Er zijn zulke hooge verborgenheden in het Evangelie opgesloten, die onze kennis zeer verre te boven gaan. De groote Apostel Paulus, die zoo verre gevorderd was in kennis der verholentheid Christi door de Openbaringe Gods moet nogtans zeggen: ons weten is stukwerk. Sommige zaken zijn uit hetgeen we in Gods onfeilbaar woord vinden aangewezen zeer wel te verstaan, al zijn ze ook voor het verstand des menschen in veel opzichten geheel onbegrijpelijk, waarom wij ze houden niet voor eene zake des verstands, maar des geloofs”.

„Uwe vrouw spreekt telkens van PIETER ROUDEWIJNS, is dat een uwer vroegere of latere preëkers”?

„Neen, hij was omstreeks het midden der vorige eeuw oudste der Oude Vlamingen te Haarlem. Nu wordt onze gemeente soms in oude stukken wel die der „oude Friezen” genoemd, maar men zegt dat die twee benamingen zoowat hetzelfde beteekenen. Meer bijzonder zijn wij van het *Pieter-Jeltjes*-volk. Die PIETER JELTJES moet omstreeks 1600 te *Kollum* een groot koopman zijn geweest en een vurig Menist, die met JAN JAKOBS van *Harlingen* hevige getwist heeft. Dat wij tot die partij behooren wordt zeer waarschijnlijk, omdat bij de opheffing der gemeente te *Kollum* een stuk

1) 't Boek kwam te Haarlem in 1743 uit.

land groot derdehalf pondemaat, aldaar gelegen, aan déze gemeente is gekomen, als zijnde van hetzelfde volk. Er was nog al wat moeite aan vast, om die erfenis in ongestoord bezit te krijgen, want de armvoogden der Gereformeerden wilden het land voor zich behouden, zoodat onze gemeente het in 1715 wel verhuurde, maar de huurder er niet aan komen kon. Door den goeden raad van JAKOB IJSBRANDS, olieslager te *Dokkum*, gingen onze voorvaderen nu aldus te werk. De armvoogden voor het gerecht dagen, wilden ze niet om hun geloof¹. Nu ried hun de genoemde Dokkumer om, zoodra de vrucht van het land gehaald was, den grond te laten ploegen; dan moesten de armvoogden maar bewijzen, dat zij in hunne rechten verkort waren. Zoo is gedaan en verder schijnt onze gemeente ongemoeid te zijn gebleven. Wel mompelde men toen van „een menistenstreek”, maar JAKOB IJSBRANDS had twee oude advokaten van het Hof geraadpleegd, de Kollumer voogden der Gereformeerden waren voorgegaan door het stukje land te beslatten enz. en dus zich toeteëigenen. Zoo was onze gemeente wel verplicht om door geoorloofde middelen naar vermogen te waken en te werken voor haar recht”.

„Zoo, zijt gij van het *Pieter-Jeltjes*-volk, maar heeft hij dan misschien geen vraagboekje opgesteld”?

„Dat weet ik niet, maar hier wordt de Onderwijzing des Chrl. Geloofs van PIETER BOUDEWIJNS gebruikt. Toen een 25 jaar geleden de exemplaren zeldzaam werden en onze Oudsten in het belang der eenigheid van opleiding het behoud van 't boekje gewenscht achtten, hebben zij op hunne eigene kosten eene nieuwe uitgave daarvan bezorgd². Evenzoo van TIELMAN VAN BRAGHTS: „*Scholen der Deugd*”³, want

1) 1 Kor VI: 1—8.

2) Sneek, 1825.

3) Sneek, 1824.

die handleiding gaat bij het onderwijs aan BOUDEWIJNS vooraf. Zondagsnamiddags wordt het „vraagleeren” gehouden; de jongeren gebruiken VAN BRAGHT, de ouderen BOUDEWIJNS. Ieder leert zoovele antwoorden, als hij onthouden kan. De oudsten overhooren de les, zoover ieder afzonderlijk van buiten geleerd heeft. Zoo gaat het beide boeken door tot aan het einde. Eén der oudsten (anderen doen dat niet) pleegt met stilgebed te openen en te sluiten met een gezang uit het „Kleyn Hoorns Liedtboek”.

„Heeft men ook eene afzonderlijke handleiding voor de belijdeniskatechisatie?”

„Neen! Tegen den tijd van het avondmaal vraagt de preêker of er ook zijn, die er aan deel willen nemen en daartoe vooraf gedoopt worden. Alleen wie VAN BRAGHT en BOUDEWIJNS doorwerkten komen in aanmerking”.

„Zijn er geregeld nog al aankomelingen?”

„Ach! onze kring is klein, en niet elk jaar treden nieuwe leden toe. Want weet dit, de jeugd schikt zich niet meer in onze vormen; zij heeft geen hart meer voor hetgeen ons zoo dierbaar is; dat ondermijnt de gemeente en geeft naar Jezus woord vaak verdeeldheid en onaangenaamheden in de gezinnen”.

Hier laat de zoon, een jonkman van misschien vijf en twintig jaren, die wel van den aanvang af aan tafel zat naast zijne zuster, maar steeds gezwegen heeft, gelijk bij den patriarchalen geest der fijnmenniste huishoudingen past, een halfgedempt gebrom hooren.

„Hadst je wat, AGE?” vraagt de vader.

„Ja”, klinkt het antwoord, „de last van lid der gemeente te zijn is zoo zwaar! Men geeft zich als aan handen en voeten gebonden over; want wie eenmaal de ge-lofte heeft afgelegd, om in zoet en zuur, wel en wee, lief

en leed, in goede en kwade dagen enz. der gemeente te deelen, en aantenemen elke betrekking, waartoe men door de broeders geroepen wordt, die weet niet, wat hij al op zich genomen heeft. Voorzanger, preëker, diaken alles kan men ons maken en weigeren mag men niet. Gij hebt ons zelf wel eens verteld, hoe één der tegenwoordige oudsten den avond na zijne benoeming eene heftige koorts kreeg, waaraan hij lang bleef lijden”.

„Gewis, maar vergeet dan ook niet, dat hij nu de welbespraaktste en gemoedelijkste onzer voorgangers is. Zoo komt kracht naar kruis. Die in den hoeksteen gelooft, zal niet beschaamd worden. Hoe goed herinner ik me nog den indruk van de eerste preëk, gehouden door een broeder, die pas een jaar na zijne benoeming waagde op te treden. Met bewogen hart las hij toen als tekst voor Joh. XXI: 16. „Doen zeyde Jezus weder ten andren mael: Simon Johanna, hebt ghij mij lief? Hij seyde: Ja, ick Heere, ghij weet dat ick u liefhebbe. Hij seyde tot hem: weydt mijne schapen”. Het is echter altewaar wat C. VERMANDER zeide:

„Hoog uit het donker woud, op arbeids harde klippen,
De klaar gekroonde deugd verheven blijde lacht,
Wie van der aerde stijgt tot haer doet wondre kracht.
Maer duysent geeft nauw één, die lust heeft haar te kippen”.

„Het is toch, dunkt u, een groot bezwaar voor uwe oudsten, die visschers of handwerkslieden zijn en hun preëkwerk aan den dagelijkschen arbeid moeten ontwoekeren”.

„Voorzeker! aan menige preëk kan men het zien, dat de hand van den schrijver beefde van het kille zeewater of van den zwaren voorhamer. Als de netten zijn uitgezet of opgehaald en eene ingevallen gedachte moet worden opgeteekend; als de smid in de Dubbelstraat het pas met

Pake¹ geplette ijzer, weder te gloeien heeft gelegd, wordt vaak intusschen een deel der preëk afgewerkt. Op den duur echter wordt de taak gemakkelijker. Eene oude preëk wekt geen tegenzin, maar is veeleer welkom als een goede bekende. Ja een onzer beste preëkers, die soms zijne rede aanvulde of wijzigde, moest daarover wel eens aanmerkingen of verwijten hooren".

„Dus luistert men hier goed toe!"

„Terdege, menigeen zou groote gedeelten van de leerredenen kunnen opzeggen; trouwens er zijn er, die geregeld om de twee jaar worden voorgelezen. Wat gij van morgen gehoord hebt is sedert 1792 reeds een dertig keer ten gehoor gebracht, niet waar AGE?"

„Ja vader; toen ik verleden week deze preek overschreef, bleek het mij uit de aantekeningen op de laatste bladzijde. Vroeger behoorde zij aan RINKE OBES; de tegenwoordige preëker erfde haar van hem en het handschrift had behoefte aan vernieuwing".

„Het is hier gewoonte, dat de preëken van het eene geslacht op het andere overgaan, en wanneer het papier verslijt en de inkt verbleekt, wordt door den een of anderen jongere een nieuw handschrift gemaakt. Bovendien, wanneer het iemand onmogelijk is dragelijk eigen werk te leveren en hij geen preëken overkrijgt van een ander, dan is er in de bundels uitgegeven preëken stof genoeg. Niet zelden nemen zij zelfs het gedrukte boek meê en lezen daaruit voor. WILLEM WYNANTZ van Altona bewijst in dezen vooral veel dienst²; dan zijn er nog (gij zult ze allen in dat boekenkastje kunnen vinden) JOOST HENDRIKS

1) „Pake" was de naam van een 34 pond zwaren voorhamer.

2) Zijn preëkbundel werd in 1660 in folio uitgegeven en bevat 58 „stichtelijke predikatiën."

van Amsterdam¹, M. P. LAEKEMAN van Wormerveer², TIELEMAN VAN BRAGHT³, en anderen⁴. Maar niet allen doen zoo en één zelfs preëkt altijd uit het hoofd, wat de anderen alleen bij het Avondmaal doen”.

„Ik bemerkte van morgen dat gedurig teksten uit de Apokriefen werden aangehaald, stelt gij die boeken op gelijke lijn met het O. en N. Testament?”

„Niet geheel. Ik herinner me niet, dat ooit over een tekst uit de Apokriefen gepreëkt is, evenmin als uit den brief aan de Laodicensen, maar tot bevestiging en aanbeveling worden woorden, vooral uit Sapiëntia, 4 Esdras en Jezus Sirach aangehaald, wanneer zij tot steun en toelichting van O. en N. Testament kunnen dienen. Uit de Apokriefen mag men niet eenig leerstuk opmaken of bewijzen, maar al wat in die boeken staat, moet getoetst worden aan het onfeilbaar goddelijk woord in de Kanonieke boeken vervat”.

„Jawel, maar wij zijn niet gewoon aan vermelding der Apokriefen en daarom klonk het me vreemd. Met blijdschap bemerkte ik, dat de preëker zich duidelijk in het Hollandsch uitdrukte, want toen de voorzanger begon met zijn: „wha bleaft”, hoe zegt gij dat ook? vreesde ik niet veel thuis te zullen brengen van het gehoorde”.

„Ha, ha! neen vooreerst helpen WYNANTZ en anderen hen wel aan goede uitdrukkingen, en dan wordt de landtaal alleen gebruikt door den preëker buiten zijne rede om. Slechts bij enkele gelegenheden spreekt hij Friesch. Bij de zoogenaamde afkondigingen, b. v. als er vertoeving zijn zal, worden in het Friesch de broeders uitgenoodigd te blij-

1) Een 40-tal preëken uitg. in 1647, 1650, 1652 en later.

2) Bundel van 1700 in 4°.

3) In 1670 4°.

4) Vooral M. PORTGENS.

ven zitten; de aankondiging van het avondmaal en de oproeping tot den doop evenzoo, en dan als er eens Aalsmeeders zullen preëken, wordt zoo kortweg gezegd dat er dan 's middags één uur weêr gepreëkt zal worden. Maar buiten de gewone godsdienstoefening valt hier weinig te zeggen".

„Komen die Aalsmeeders nog al eens over?"

„Gewoonlijk éénmaal per jaar, maar dan is het een geestelijke feestdag. Eenigen tijd te voren ontvangen we bericht van hun plan tot overkomst; dan is het bij gerucht en boodschap al spoedig bekend en zorgt ieder, die maar eenigszins kan, in de preëk te zijn. Men blijft bij familie of vrienden en 's middags één uur is er weêr preëk. Want het dient vroeg gedaan te zijn, omdat de broeders 's namiddags nog naar de *Lemmer* moeten, om zoo mogelijk 's maandags weêr thuis te zijn. Maar ik kan u daarover een brief toonen, dien we uit vaders boedel erfdien. Zulk een schrijven wordt als goud bewaard, nadat ieder der gemeenteleden het gelezen heeft. Zegt niet Paulus: „ik bezweer u bij den Heere, dat ghij deze epistel laat lezen allen heiligen broeders?" 1 Thess. V: 27.

Met zekeren graad van eerbied haalt hij uit het schoolbord een pakje papieren. Na eenig zoeken neemt hij er een op de randen gesleten brief uit en dien openvouwende leest hij: „Door dezen bericht ik UEd. en verzoek tevens gij zult het onder die met ons in een gelijk geloof staan bekend maken, het voornemen van ARENT VREEKEN hetwelk is om op den 18ⁿ Aug.^s van *Amsterdam* met den Lemmerschen beurtman afteyaren onder de hoop om Zondaags, zijnde den 20ⁿ. dezer, den predikdienst of het Woord of zaad Gods onder ulieden uittedeelen en te zaaien, en dat op het goede land, dat zijn dezen, die het Woord hooren en in goede oprechte harten behouden en brengen vrucht voort in der lijdzzaamheid. Luk. VIII. Verder zal ik mij maar

niet inlaten om te schrijven, hope gijlieden zal met hem en die met hem medekomt mondeling zoo het een als ander wel afhandelen.

In toewensching van des Heeren dierbaren zegen blijve ik enz.”.

Die brief is reeds 25 jaar oud. Zoo vaak er zulk eene aankondiging ontvangen wordt is er vreugd onder ons, want zij zijn onze eenige vrienden; dan verheugt zich elk”.

Terwijl de gastheer zich tot eene dithyrambe schijnt op-tewinden, verlaat de dochter, die soms met moeder ge-fluisterd heeft, maar zich voor 't overige niet hooren liet, blozende en met eenige haast het vertrek.

„Is er iets, RUURDJE?”

„Neen vader! ik zou maar eens in de keuken zien”.

„o, Ik begrijp het al; de meisjes hooren niet graag van de Aalsmeerder bezoeken. Ik heb u reeds gezegd, dat de jongelui niet veel op hebben met onze oude gewoonten en den spot der buitenwacht niet best kunnen verdragen. Met de overkomst der Aalsmeeders nu hangt de handhaving van den vredekus en de voetwassching samen, waaraan het opwassend geslacht aanstoot neemt. Als de vreemde preëkers komen worden ze met den vredekus der huisge-nooten ontvangen en 'savonds voor het naar bed gaan wascht men hun de voeten, als een zichtbaar teeken van eerbied, liefde en dienstvaardigheid.

PIETER BOUDEWIJNS geeft ons daaromtrent uitvoerige voorschriften, hoe ook nú nog de goddelijke instelling van de voetwassching der heiligen onderhouden moet worden. Als er dienaren of zendboden van de Gemeente Gods, van gemeentewege in den naam des Heeren tot verrichting van gemeentezaken uitgezonden, in vrede tot ons ter herberge inkomen, moet zij geschieden. Daartoe bidt men tot den Heer, Hem smeevende dat Hij hen te samen gelieve waar-

dig en bekwaam te maken, om deze voetwassching naar zijn bevel en in geloof te verrichten en te ontvangen en dat zij ook te zamen deel mogen hebben aan de geestelijke wassching van Christus door zijn dierbaar bloed. Daarna in geloof op Christus ziende, in gehoorzaamheid aan zijn bevel en in liefde en dienstvaardigheid voor zijne zendboden, met behoorlijken eerbied, nederigheid en gedienschtigheid, worden de voeten der waarde gasten gewasschen. Zoo leert ons BOUDEWIJNS en zoo doen wij!"

Juist keert de dochter terug. „Nietwaar RUURDJE, die gewoonte staat den jongen dochters niet best aan!"

„Fij, antwoordt zij, een kus op die groote baarden."

Er straalt vuur uit vaders oog, zoodat gij voor eene bitsheid vreest en u haast te vragen: „staat gij nog met andere gemeenten in betrekking?"

„Neen! de mannen van het zwavelstokken-geloof¹ kwamen hier wel eens op hunne zwerftochten, maar de oudsten hebben ons voor hen gewaarschuid, omdat zij Munstersche denkbeelden van gemeenschap van goederen voorstonden, en liever schenen te ontvangen dan te geven. Met *Giethoorn* werd wel lang betrekking aangehouden, maar dat is ook uit, sinds onze oudsten weigerden hun nieuwen oudste te bevestigen, omdat men in *Giethoorn* zich te weinig hield aan de oude beproefde waarheden".

„Gij moet u dus hoofdzakelijk tot den eigen kring bepalen; natuurlijk sluit gij daardoor nauwer aan een en het doet zeker geen schade aan de belangstelling".

„Daar kunt gij op aan! Zonder ernstige reden blijft nie-

1) De volgelingen van STOFFEL MULDER, die te Zwijndrecht en aan den Uithoorn (onder Mijldrecht) een gemeente hadden. Alleen die te Zwijndrecht strekten de gemeenschap van goederen, die zij allen voorstonden, ook tot de vrouwen uit.

mand Zondagsmorgens weg. Onze visschers staan dan zeer vroeg op om hunne netten na-te-zien, en als dat gedaan is, zetten zij van *Rijs* of *Tucozijs* den stap naar *Balk*, waar zij meestal zoo laat aankomen, dat er pas tijd over blijft om zich te verkleeden. Als een staaltje van dien ijver kan ik u meêdeelen, wat onlangs voorgekomen is. Een paar visscherlui (vader en zoon) lagen met hun aak te *Zwolle* en konden door zwaren storm niet varen. Zij huurden toen Zaterdag een wagen tot *de Kuinder* en liepen van daar trots het noodweer, over *de Lemmer*, een zeer langen, open weg, zoodat ze eerst laat in den avond te *Balk* aankwamen. En dat alles, om toch Zondagsmorgens de vermaning bij te wonen. o Wij zijn een klein kuddeken, maar vol belangstelling. — Vooral het avondmaal wordt trouw bezocht. Kijk, en hij neemt een ander velletje papier uit het pak: „hier is een lijst over eenige jaren van het aantal communicanten. Zie eens, de gemeente telde toen bij afwisseling 33 en 34 leden: het getal avondmaalgangers daalde eens tot 29, toen bleven er 5 weg, anders 2, 3, ten hoogste 4. Eens ontbraken twee broeders, anders altijd zusters, die, gij begrijpt, daartoe goede redenen hadden.”

„Maar worden er wel eens uitgesloten van het avondmaal?”

„Neen, tenzij iemand reeds afgezonderd ware”.

„Dat is dan door ban of mijding; worden dezen hier nog gehandhaafd?”

„Zekerlijk, want wij moeten onze gemeente zooveel mogelijk zuiver houden en trachten den zondaar zoo mogelijk tot schaamte, inkeer, boete en bekeering te brengen. Daarom wordt in ergerlijke gevallen de gemeente samengeroepen, om den schuldige te oordeelen, die eerst na ernstige boete en verbetering weder aangenomen worden kan. Maar, God-dank, zoolang ik lid ben is zulk eene harde zaak niet

noodig geweest. Mocht zij echter noodig worden (een dweepachtige gloed gloort er in zijn oog), wees verzekerd, onze oudsten zullen naar de gewoonte der vaderen handelen. Wij zoeken de gemeente zonder vlek en rimpel en zouden het toelaten van onwaardigen eene beleediging van Christus Jezus achten, die toch zelf het Hoofd des Lichaams, te weten der gemeente is. Daarom ook weren we den buitentrouw en wie daaraan schuldig staat behoort niet meer tot de onzen. Geen onzer zal met hem eten of drinken.

Toen in het begin dezer eeuw RINKE BAUKES wegens buitentrouw van de gemeente afgescheiden werd, weigerde OBE SMIT, hoewel familie, ooit met hem in één vertrek te eten of te drinken; ja zelfs bij begrafenis ging hij rechtstreeks van het kerkhof naar huis, om met den afvallige geene gemeenschap te hebben.

Wij moeten streng zijn, zullen wij onzen kring behouden. Het is wel hard, maar om niet te vervallen in vleeschelijkheid moeten wij verlaten (als het de eere Gods vordert) niet alleen onze aardsche goederen, hetzij huis, land, kleederen of geld, maar ook onze ouders (die ons anders bevolen zijn te beminnen), ja al onze broeders, zusters en lieve vrienden en haten hen, alwaar het ook dat wij dezelve op aarde nooit meer zouden bijwonen of aanschouwen".

Onwillekeurig rilt gij bij zulke overdrijving en vraagt eenigszins schuchter: „maar doemt gij dan zelf de gemeente niet tot ondergang?"

„'t Is waar, velen worden afgeschrikt en slechts nu en dan treedt een enkele toe. Het nauwkeurig onderzoek leidt daarheen en onze gezetheid gaat zoover, dat wij vaak afwijzen. Zoo kwam omstreeks 1835 of 36 een gezin uit *Giethoorn*, bestaande uit man, vrouw en eené pleegdochter, te zamen varende met een potschip, een paar malen den

winter doorbrengen te *Balk*. Zij maakten geregeld gebruik van vermaning en vragenleeren en wenschten zich wel aan te sluiten, zoowel de oudjes, die reeds lid waren, als het meisje, dat gedoopt wilde worden, maar het werd hun niet toegestaan, hoewel ze in goeden doen waren. Later is de man hier overleden en toen hebben een paar broeders uit de gemeente de vrouwen en het schip naar *Giethoorn* gebracht”.

„Zóó kan de gemeente bezwaarlijk blijven bestaan en waar van binnen zoo weinig lust tot toetreden is, zou men zeggen, dat opneming van buiten welkom moest zijn.”

„o Neen! Wie kan zeker zijn, dat die tot de gemeente komt in getrouwheid en standvastigheid zal wandelen, volgens zijne beroeping en plicht? Daarom is groote voorzichtigheid aanbevolen, want we hebben een strijd op aarde en altijd zijn de wolven in schaapskleederen gereed om in de gemeente binnentesluipen. Van hoevele zijden worden wij belaagd! De staat roept onze jongelingen op tot den krijgsdienst.....”

„Ja,” valt gij hem in de rede, „hoe hebt gij dat met den krijgsdienst?”

„De Heere Jezus en zijne apostelen hebben ons wereloosheid aanbevolen: daarom mogen wij geene beschadigende wapenen of geweer tot onze verwering dragen, noch onze huizen, schepen of goederen met eigene wapenen beschermen, en daarom hebben onze oudsten reeds meermalen bij de overheid om vrijstelling van het wapendragen verzocht. Tot nu toe echter te vergeefs. Nog altijd is de zaak hangende en waarschijnlijk zal de beslissing ons ten lande uitdrijven”.

„Intusschen berust gij, u schikkende onder de van God ingestelde macht?”

„Wij zoeken plaatsvervangers voor onze zonen; de han-

den worden ineengeslagen om een remplaçant te verkrijgen en desnoods springt de gemeentekas bij”.

„Maar wij worden bespot”, klaagt de zoon; „gij moogt niet als de anderen en gij moet als het voorgeslacht, dat is een juk op ons”.

„Het is een kostelijk ding eenen manne, dat hij dat jok draagt in zijner jeugd, mijn zoon, hij zal leeren danken, zalig wie volhardt”.

De zoon verwijdert zich, en tot u vooroverbuigend zegt de vader: „ja mijnheer, het is wel eene beproeving, maar wij kunnen niet anders, wij *moeten* volhouden. Het is hard voor de jeugd, wanneer het rooken hun verboden wordt en zij van de vermaken hunner kameraden uitgesloten zijn; zij haten zelfs de kleeding, die het geloof ons oplegt te dragen en ook aan hen te geven”.

Gij vestigt uwe aandacht op den gastheer, wiens kame-lotten buis met 24 kemelsharen knoopjes, waarvan maar een enkele dienstdoet; wiens korte broek met knielinten, wiens zwarte kousen en lage schoenen met linten u reeds vroeger in het oog vielen. Waart gij een „calicot” gij zoudt glimlachen om de snede, maar verrukt zijn over de deugzaamheid der stof.

„Zoo kleedden zich de vaderen”, gaat de man voort, „en zoo ook wij. De stoffen voor onze kleeding worden expresselijk vervaardigd, vooral die der vrouwen”.

„Helaas”, zucht de dochter, „hoe zijn we daarin ten spot. Hier let men er niet zooveel op, maar toen ik on-langs met moeder in *Leeuwarden* was, bleef men staan om ons natekijken en vroeg: van waar die vreemdelingen waren?”

„Ja, gij zoudt wel stout willen zijn als de dochteren van Sion, en gaan met opgerekten hals, met gepalleerd aangezicht, daarheen treden en swentsen, en kostelijke

schoenen aan de voeten hebben; maar bedenk, dat vlechtingen des hoofdhaars en omhangingen des gouds niet voegen aan de bescheiden dochteren Gods. Men heeft echter niets over voor zijn geloof. Zegt niet TIELMAN VAN BRAGHT: wat is het tweede, dat gij moet haten en laten? Dat ik mijne ouders, vrienden of voogden nooit moet kwellen of moeilijk vallen, hetzij om naar de mode gekleed te zijn of iets te dragen, dat haar mishaaft, want God weder staat de hoovaardigen!" Tot u gewend: „Stemmigheid in kleeding eischen we ook van de vrouwen; geen goud of zilver wordt gedragen, kleederen van zwarte of donkerblauwe stoffen met blauwgeruiten doek, een blauwgeruiten doek om het hoofd, en evenzoo een om den hals, die over de borst samengevouwen wordt. De daagsche kleeding is wat de doeken betreft nog donkerder, zoodat de fabrikanten die opzettelijk voor onze vrouwen er op na houden. De zware stoffen der bovenrokken zijn met vele, soms meer dan vijf-en-twintig plooiën”.

„Dat is een heel werk,” zegt RUURDJE, „ze Maandags met een stevigen rijgdraad er weder in te leggen en Zaterdag en den draad weer uittehalen”.

Gij glimlacht even, want die rijgdraad schijnt u eene openbaring van de moeite, waarmede hier zeker wel meer plooiën behouden moeten blijven.

„Wel is dat alles eenvoudig en stemmig”, zegt gij. „Niet alle Mennisten denken thans zoo gestreng meer over opschik”.

„*Ons* geheele streven is op nederigheid in uiterlijk en innerlijk gericht. Daaraan ontvangen wij elken Zondag in de vermaning eene herinnering. Mijnheer zal het misschien niet opgemerkt hebben, dat één der oudsten, voor dat hij zitten ging, de bovenste zitting van zijn stoel ter zijde legde. De zetels op de verhooging hebben n.l. twee zittingen, een vaste, houten en één losse, van gevlochten biezen.

Waarom die oudste nu de laatste altijd wegneemt, heeft hij wel nooit gezegd, maar toen men hem eens vroegde, of hij daardoor minder hoog gezeten wilde zijn dan zijne ambtgenooten, glimlachte hij zoo zoetjes, dat wij sinds dien tijd in zijne zonderlinge handeling een blijk van nederigheid zien. Die nederigheid toonen we ook in den eenvoud onzer kleeding en de geheele huishouding der gemeente. Dat is bij vele Mennisten anders. Ik hoor zelfs dat men in andere gemeenten zilveren avondmaalstellen en doopbekkens heeft. Hier niet, ons doopbekken is een Delfsche nap, zooals men ze in elke huishouding vindt en evenzoo onze avondmaalbekers. Moeder, laat eens zien!"

Een paar grove blauwe Delfsche kommen, van buiten en binnen beschilderd, met platte, aan den bovenrand liggende ooren, worden voor den dag gehaald; terwijl de gastheer mededeelt, hoe bij het avondmaal een groote Keulsche kruik den wijn bevat.

"Hoevele malen en wanneer viert gij hier avondmaal?"

"Slechts éénmaal per jaar en gewoonlijk in het voorjaar; men acht zich echter niet aan dien tijd gebonden. Is het avondmaal bepaald, wordt dit reeds lang van te voren aangekondigd. Na de godsdienstoefening worden de leden uitgenoodigd er aan deel te nemen en wie nog geen leden zijn opgewekt, zich door den doop het recht tot deelneming te verschaffen. Indien er zijn die den doop verlangen, heeft de gemeente over de toelating te beslissen. Zijn er van dien kant geene bezwaren, dan wordt er gepreekt over Lukas XIV: 28: „wie is doch onder u, die eenen toren timmeren wilt ende en sittet niet te vooren, ende overslaet de kosten, oft hij dat konde uytreycken enz". Wij noemen dat de „proef", waarbij wordt uitgelegd, wat men houden en laten moet. De jongelieden worden gewaarschuwd tegen tabak en sterken drank, spel en dans, tegen alle wufthe-

den der wereld, en uitvoerig gewezen op den smallen weg, die ten leven leidt. Met trots herinneren zich velen onder ons, hoe een Mennist professor uit Amsterdam ¹ die preek eens bijwoonde en bij het uitgaan tot onze oudsten, de moedgevende betuiging sprak: „houdt wat gij hebt!” Den volgenden Zondag is de tekst: Matth. XXVIII: 18 en 19 en daarbij Mark. XVI: 16. Des namiddags heeft de doop zelf plaats, waarbij gepreëkt wordt over Matth. XXVIII: 20 „Ende leert ze onderhouden alles dat ik u geboden hebbe ende ziet ik ben bij u alle daghe tot der werelt eynde”. Den Zondag daarna is de „bevestiging” waarbij aan de preëk ten grondslag ligt: Colos. II: 6 gelyck ghy nu den Heere Jesum Christum aengenomen hebt, so wandelt in hem. Hierbij sluit zich het avondmaal aan: den eersten Zondag wordt gehandeld over de gelijkenis van het groot avondmaal Luk. XIV: 16 enz. „Het was een mensch, die maekte een groot avondmael ende nooder vele daertoe enz”. Dan komt de „proef” naar aanleiding van 1 Cor. XI: 28 „Maer een mensche proeve hem selve enz”. Den derden Zondag is er 's morgens voorbereiding en 's middags het eigenlijk avondmaal. Den Zondag daarop „dankzegging” met Hebr. III: 14 tot tekst: „want we zijn Christus deelachtig geworden, ist anders dat wij dat begin zijns wezens tot aan het eynde vast behouden”. Meestal sluit zich hierbij Paschen aan, den eersten dag met 1 Cor. V: 6 „want wij hebben ook een paesclam, dat is Christus voor ons geoffert”. Den tweeden dag de opstandingsgeschiedenis en den eerstvolgenden Zondag: de Emmausgangers. Daarna worden weder vrije stoffen behandeld.

Soms echter is er vóór Paschen geen tijd voor de „dankzegging”, dan volgt deze later, bij de eerste gelegenheid

1) Prof. R. Koopmans.

dat de oudste, die het avondmaal bediende, weder optreedt, want deze beide beurten behooren door denzelfden spreker vervuld te worden. Zoo liggen er wel eens eenige weken tusschen”.

Terwijl uwe ooren dien woordenstroom opvingen, hebben uwe oogen het vertrek rondgezien. Gij merkt eene eigenaardige dofheid op; nergens wederkaatsenden glans. Dofblauw is de onderhelft, dofwit de bovenhelft van drie wanden, donkergeel met donkerbruine vlammen is de vierde zijde der kamer. Zwart is de zoldering. Dofbruin het eikenhouten kabinet en evenzoo het pulpitum en de overige meubelen. Alles is wel frisch en zindelijk, maar een binnendringende zonnestraal vindt slechts één punt, om zich in te spiegelen n. l. de gewichten der hangklok. Aan dat koper hecht zich uw blik, en opwaartsgaande langs de dunne kettingen, ziet gij tot uwe verbazing op de wijzerplaat, dat het naar twaalfen loopt.

Met een paar woorden van verontschuldiging rijst gij op en neemt daarmee der gastvrouw een pak van het hart. Het is haast etenstijd en het kerkkleed, anders onmiddellijk bij thuiskomst uitgetrokken knelt haar. Heengaande glijd uw oog nog over een in palissanderhouten lijst gevat portret van MENNO SIMONS, wiens puntbaard u elders een CALVIJN zou doen vermoeden. Maar iets langer rust uw blik op het boekenkastje van den gastheer. Jammer dat gij geen tijd hebt de titels, die u op de beroekte ruggen aanstaren, allen te lezen. Toch ziet gij naast de door hem genoemde preëkbundels: FLAVIUS JOSEPHUS, MENNOOS werken, ERASMUS' Paraphrasis van het N. T., een paar werken van SCHABAELE, een deeltje van JAN LUYKEN enz. tezamen wel een vijfentwintigtal. Gij dankt de vrouw des huizes en hoopt haar geen last veroorzaakt te hebben; de man zal u geleiden tot aan uw logement. Na weinige schreden

zijt gij ter plaatse. Gij noodigt hem binnen, maar het is Zondag en buitendien zonder noodzaak gaat hij geen herberg in. Hij neemt afscheid bij de deur. Gij dankt hem voor zijne inlichtingen. Hij wijst den dank af en verklaart, dat het hem een genoeg was, die mededeelingen te doen. „Want”, voegt hij er aan toe, uwe hand grijpende en haar met diep gevoel drukkende: „want, wie weet hoe spoedig van ons gelden zal, wat geschreven staat: zij is niet meer, en hare stede kent haer niet meer”. Bewogen keert hij zich haastig af. Gij ziet hem na. Met gebogen hoofd, maar vasten tred, een beeld van den dulder, die wandelt in de kracht zijns Heeren, gaat hij zijn weg. Reeds heeft hij bijna zijne woning bereikt; daar slaat het middaguur, en klok-gelui sluit zich daarbij aan. Als doodsgelui klinkt het u in de ooren. Hij is zijn huis binnengetreden; ledig is op dit oogenblik de straat, de kerkklok zwijgt. Sombere gedachten komen in u op, onder den indruk van het weemoedig afscheidswoord.

Zal het Menniste element hier versterven? Zal hun streven en worstelen vergeefs zijn? Zal de toekomst.....?

Stil! Vreemdeling dit behoort niet meer tot uwe taak; de Zondag-voormiddag is ten einde.

Balk, 12 Nov. 1891.

J. J. HONIG JR.

EEN KANTTEKENING

BIJ DE

KORTE SCHETS VAN DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE DER OUDE
VLAMINGEN TE SNEEK, OPGENOMEN IN DE DOOPS-
GEZINDE BIJDRAGEN VAN 1890.

Toen ik onlangs met een ander doel de notulen van de Sociëteits-Vergaderingen der Oude Vlamingen doorbladerde, kwam ik tot de ontdekking, dat er in de vorige eeuw tusschen de gemeenten van Ylst en Sneek een vrij hevige twist heeft bestaan, waarmede de heer G. TEN CATE niet bekend is geweest en die, ter aanvulling van hetgeen deze over de Doopsgezinde Gemeente der oude Vlamingen te Sneek mededeelde, der vermelding wel waardig is.

Ook in een ander opzicht is het niet van belang ontbloot daarop eens te wijzen, want hetgeen genoemde notulen dienaangaande behelzen, geeft ons een eigenaardigen blik op de bemoeiingen dier Sociëteit en het ontzag, dat zij eischte.

Zoo als bekend is, waren in het jaar 1746 eenige leden van de gemeente der Oude Vlamingen te Ylst, die te Sneek of in de onmiddellijke nabijheid der stad woonden, er toe overgegaan in laatstgenoemde plaats een eigen gemeente te stichten. Het geschiedde volgens BLAUPOT TEN

CATE, Gesch. der Doopsgezinden in Friesland bl. 195, „met overleg en goedvinden van de Broeders en Zusters te Ylst,” en G. TEN CATE, die deze woorden overneemt, voegt er, Doopsgezinde Bijdragen 1890 bl. 98, aan toe: „t Was hoofdzakelijk een geldkwestie, en die kon door WOUTER BERENDS wel worden opgelost”.

Uit hetgeen ik wensch mede te deelen blijkt echter, dat men in 1746 de zaak der scheiding wat al te licht heeft opgevat, terwijl het tevens bewijst, dat WOUTER BERENDS, al vermocht hij veel, waar het een geldkwestie betrof, van vermeende rechten geen afstand wilde doen en van schipperen niet wilde weten.

Vooraf moet ik tot opheldering van 't vervolg verwijzen naar de „Aanteekeningen van eene rondreise in alle de gemeenten der Oude Vlamingen in de Nederlanden en Oost-Friesland, ten jare 1754; door den Eerw. LUBBERT JANS KREEMER, leeraar te Nieuwstad-Gödens”, in het Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten van 1838 en 1839 door A. M. CRAMER medegedeeld, waarop de heer G. TEN CATE mijne aandacht vestigde, en inzonderheid op 't geen bl. 44 aldaar voorkomt: „De Sneeker Gemeente heeft sig van kerkgang sedert 2 jaren gescheyden, hebbende voorheen te *Sneek* kerkgang gehad, en is hierbij aan te merken, dat WOLTER BEERENDS van de Jouwergemeente alleen overgebleven sijnde, met de kasse dier gemeente sig bij de Drielster gemeente gevoegt heeft, en na dien tijd te Sneek eene gemeente geplaatst, kerk gebouwt, prediker beroepen, provisioneel diakenen aangesteld, sonder dat zij van de Drielsters nog in 't broederlijke nog in kassa gescheyden zijn. De Sneekers zoeken daarom nog deel aan de kassa te hebben”.

KREEMER had dit gedurende zijn verblijf te Ylst in 1754 van de gemeente aldaar vernomen. Klaarblijkelijk is de

opgave in het begin foutief, want de scheiding tusschen Ylst en Sneek heeft in 1746 plaats gevonden, terwijl de woorden „hebbende voorheen te *Sneek* kerkgang gehad”, onbegrijpelijk zijn.

Wij zullen wel moeten lezen: „De Sneeker gemeente heeft sig van kerkgang sedert 8 jaren gescheyden, hebbende voorheen te Ylst kerkgang gehad.” Uit het vervolg van KREEMERS mededeeling blijkt echter, dat de oorzaak van den strijd tusschen Ylst en Sneek gelegen is in het feit, dat de Ylster gemeente, die van WOUTER BEERENDS het kapitaal der uitgestorven Jouster gemeente ontvangen had, zich als de wettige eigenaresse daarvan beschouwde. Toen WOUTER BEERENDS echter te Sneek, waar hij steeds gewoond had, een nieuwe gemeente stichtte, zonder dat het tot een officiële scheiding was gekomen, deed hij zijn aanspraak gelden op een deel van het door hem in de Ylster kas gestorte kapitaal van de gemeente de Joure, hetgeen zeer verklaarbaar is en de volharding in den strijd van hem en de zijnen genoegzaam rechtvaardigt.

Wij vernemen hier tevens, dat WOUTER BEERENDS lid is geweest der gemeente van Oude-Vlamingen aan de Joure. Hij was trouwens in 1696 met eene zuster dezer gemeente TITSKE ANDRIES, dochter van ANDRIES MINTJES ¹ gehuwd. Met hun vertrek naar Sneek omstr. 1700 of kort daarna stierf die gemeente uit, die nog in 1681 op een vergadering te Groningen vertegenwoordigd was ².

De eerste sporen van den twist over de uitkeering van een deel der Jouster gelden aan Sneek door de Ylster gemeente, tref ik aan in de notulen der Sociëteits-vergadering

1) Zie het opstel van ds. TEN CATE in de Bijdragen 1890 bl. 95.

2) Volgens BLAUPOT TEN CATE, Gesch. der Doopsgezinden in Groningen II bl. 225. Te onrechte trekt derhalve ds. G. TEN CATE t. a. pl. bl. 93 het bestaan dier gemeente in twijfel.

van Juni 1755, — negen jaren dus na de scheiding der beide gemeenten. Nadat in de samenkomst van den 13^{den} bepaald was, dat de Algemeene Opzieners der Sociëteit o. a. gekozen waren om „in cas van differentie of verschillen in deeze of geene gemeenten, geroepen te worden ter beslissinge der zelve,” deelden de beide afgevaardigden van Sneek, ANDRIES en WYBE WOUTERS, zoons van WOUTER BEERENDS, die nog in leven was, aan de Opzieners mede, „dat er tusschen hunne gemeente en die van Drielst (Ylst) een different was ontstaan wegens Arme penningen, welke die van Sneek oordeelden, dat aan hen behoorden te worden gerestitueerd”.

Deze spraken daarop met SJOERD SYMENS en GOSSE WYTSSES, de afgevaardigden van Ylst, en gaven aan de strijdende partijen den raad deze zaak in der minne te schikken.

Maar daarvan wilden de broeders te Ylst niets weten.

Op de aanmaning daartoe hun den 18^{den} Juni 1755 door HARMEN SCHOLTENS uit naam der algemeene Opzieners schriftelijk gezonden, antwoordden zij den 31sten Juli, dat zij om bepaalde redenen geen vrijheid hadden een vergelijk te treffen en *niemand tot rechters in deze zaak konden erkennen*. Dit laatste prikkelde de algemeene Opzieners en spoorde hen aan te doen, wat zij konden. Na veel geschrif over en weer, ook met de Sneeker gemeente, togen zij in de maand Augustus 1756 naar Ylst, om door hunne persoonlijke tegenwoordigheid tot stand te brengen, wat op andere wijze niet kon geschieden. 't Was echter vergeefsche moeite. De kerkeraad sloeg alle voorstellen van de hand en verstoutte zich zelfs het bijeenroepen van een broedervertoeving te weigeren.

De algemeene Opzieners vatten dit op „als een affront voor hen en de geheele Sociëteit” en stelden nu in de

vergadering van 1758, nadat zij het gebeurde verhaald hadden, de vraag aan de orde: „of zij zig van of tegen hun plicht gedragen hadden?”

Het eenparig oordeel der Sociëteits-vergadering luidde: „dat de algemeene Opzieners hadden gehandelt overeenkomstig hunne instructie en dat derhalven de Gemeente van Drielst niet alleen hen maar ook de Sociëteit merkelijk heeft beleedigt, met hertelijke recommandatie dat sulc een handelwijze in 't vervolg mag worden verijd om dus verdere onheylen voor te komen”.

Nu besloot de vergadering echter de zaak flink aan te vatten en benoemde uit haar midden een commissie van zeven leden om de uitspraak in 't geschil, den 12^{den} Januari 1757 door de Algemeene Opzieners gedaan, nauwkeurig te onderzoeken en haar van advies te dienen.

Hoe die uitspraak luidde is mij onbekend; zij schijnt echter voor Ylst vrij gestreng te zijn geweest, te oordeelen naar eene uitdrukking in het advies, den 14^{den} September door de Commissie uitgebracht.

Deze begint met den wensch uit te spreken, dat de Vergadering de gemelde uitspraak „in haer weesen zal laeten”.

„Nogthans — zegt zij — hebbe tot nader bemiddeling goed gevonden te verklaeren, gelijk wij verklaeren door deezen, dat de bewuste scheidinge tusschen de vrienden van Sneek en die van Drielst niet in die forma is geschiedt als wel hadde kunnen of behooren te geschieden: dog deze omstandigheden daar zijnde, vermeenen wij egther hier neevens dat sulks nogthans de vrienden van Sneek niet geheel van haar regt moet versteeken aen het aandeel der mandelige Armen-kas nog te Drielst berustende, maar vinden billijk en regtmatig dat daer van aen de Administrateurs der Armen-kas te Sneek een behoorlijke gedeelte moet

worden uitgekeert, om van haer Liefde giften daer aen opgeoffert niet geheel vervreemdt of verwijdert te worden”.

De Algemeene Opzieners hadden in hun uitspraak derhalve niet onduidelijk laten doorschemeren, dat zij op de hand van Sneek waren, 't geen de commissie nu trachtte te verzachten door te verklaren, dat bij de scheiding in 1746 aan beide zijden verkeerd gehandeld was.

De commissie adviseerde voorts, om „aen het christelijk „en bescheyden oordeel van de gemeente te Drielst” de bepaling overtelaten van het aan Sneek uittekeeren bedrag, waarmede deze gemeente dan genoeg moet nemen. Ook bepaalde zij, dat deze zaak door beide gemeenten vóór den 1sten Januari 1759 geregeld moest zijn en dat, mochten zij het over de uittekeeren som niet eens kunnen worden, de volgende Sociëteits-vergadering die zou vaststellen. De vergadering hechtte aan dit advies haar zegel en droeg aan de afgevaardigden van Sneek en Ylst op, hunnen gemeenten van dit besluit kennis te geven.

Zij deed echter nog meer.

De afgevaardigden van Haarlem, PIETER MABEE en PIETER BLEEKER, ontvingen de opdracht om in beide gemeenten van 't verhandelde mededeeling te doen en te trachten door een hartelijke aanspraak de vrienden tot een schikking te bewegen. Konden de afgevaardigden van Deventer en Zaandam het met hunne terugreis zoo regelen, dat zij zich bij deze commissie konden aansluiten, dan zou dit der vergadering zeer aangenaam zijn. Men liet het dus waarlijk niet aan pogingen ontbreken, om de twistende broeders te verzoenen.

't Zou evenwel nog erger worden. Toen de Sociëteit in 1759 vergaderde, bleek het, dat men nog even ver was als vroeger. Er werd een brief voorgelezen door Sneek den

9den December 1758 aan Ylst geschreven, waarin die gemeente hare bereidwilligheid te kennen geeft, om volgens de uitspraak der vergadering, met Ylst over het bewuste geschil in een vriendelijke onderhandeling te treden. Ylst had daartoe geen gelegenheid gegeven, integendeel. De broeders aldaar hadden den 18den December 1758 aan de algemeene opzieners bericht: „dat de gemeente van Drielst sig niet het allermiste aan gemelde uytspraak wilde onderwerpen”. De afgevaardigden van beide gemeenten, ter vergadering tegenwoordig, ANDRIES WOUTERS en TEUNIS JANS TEN CATE voor Sneek en GOSSE WIJTSSES en BEERENT TEN CATE voor Ylst verklaarden, dat hunne gemeenten bij den inhoud van haar schrijven volhardden. Hoe inschikkelijk Sneek ook was, Ylst wilde naar niets hooren, ja, de afgevaardigden van Ylst zeiden zelfs, „met veele aanstotelijke en verre uytsiende bijvoegingen, dat hun gemeente op geenerhande wijze zig aan het oordeel en uytspraak der vergadering wilde onderwerpen, *zij deden ook wat zij deden*”.

Nu was de vergadering ten einde raad. Zulk een hardnekkig verzet op zoo weinig christelijke wijze volgehouden bracht haar van streek.

„Soo heeft”, lezen wij in de notulen, „soo heeft deze tegenwoordige vergadering deeze onwilligheyt met derzelver bijvoegzelen met veele smerte aangehoordt en in de hoogste graed afgekeurt, gelijk zij vertrouwen, dat de afweezende gemeenten den inhoud deezes, niet sonder aan-doening, om de veruytsiende gevolgen, die daer uyt kunnen ontstaen, ook zullen aanhooren”.

Men wilde echter al het mogelijke doen om een scheuring te voorkomen.

Aan Sneek gaf de vergadering haar wensch te kennen, zoo mogelijk in deze zaak te berusten, ofschoon zij het

recht dier gemeente op uitkeering handhaaft; bij de vrienden van Ylst drong zij er op aan, het vraagstuk nog eens ernstig van alle kanten te bezien en door een bevredigende oplossing uit den weg te ruimen, terwijl hun de raad wordt gegeven daartoe eens „met een *bedaerd* gemoet in te sien de vermaning van den Apostel Paulus 1 Cor. VI:4, 5, 7, 8". Eindelijk besloot zij hare einduitspraak tot een volgende Sociëteits-vergadering uit te stellen.

Geen van beide partijen gaf echter toe. WOUTER BEERENDS en de zijnen, door de uitspraak der vergadering van hun goed recht overtuigd, wilden hun aanspraak op uitkeering niet opgeven en de Ylster vrienden dachten er niet aan het hoofd in den schoot te leggen.

Drie jaren later, in 1762, vinden wij hen te Groningen op de vergadering weer.

De afgevaardigden van Ylst, BEERENT TEN CATE en GOSSE WYTSSES, brachten allereerst in het midden, dat zij in de gedrukte notulen van 't jaar 1759 een uitdrukking ten laste van hen en hunne gemeente gevonden hadden, die, naar hunne meening, aan 't einde dier vergadering hun niet zoo was voorgelezen. Zij doelden waarschijnlijk op de woorden dat zij „met veele aanstotelijke en verre uyt siende bijvoegingen” hadden verklaard, „dat hunne gemeente op geenerhande wijze zig aan het oordeel en uytspraak der vergadering wilde onderwerpen, zij deeden ook wat zij deeden”. 't Was dan ook hard die uitdrukking in een gedrukt geschrift te moeten lezen, maar 't was verdiende straf en 't werd er voor hen niet beter op, toen uit een vergelijking met het ontwerp van het genotuleerde over deze zaak, in 1759 opgesteld, voorgelezen en door de vergadering goedgekeurd, bleek, dat de gedrukte notulen daarmede ten volle overeenstemden.

Zij hielden echter vol, dat zij omtrent eenige woorden

en uitdrukkingen zich bezwaard bleven gevoelen, zoodat de vergadering, door liefde tot den vrede gedreven, een ander ontwerp liet opstellen en aan de Ylsters ter overweging in handen gaf.

Intusschen was men met het geschil zelf nog niet verder gekomen. Sneek had niet gemeld, dat de gemeente ter wille van den vrede van haar recht afstand deed en Ylst volhardde bij de weigering om iets uit te keeren. De vergadering nam nu met algemeene stemmen op ééne na het besluit, dat de gemeente van Ylst aan die te Sneek 150 gulden zou moeten uitkeeren en vóór 31 October aan den Opziener HARM SCHOLTENS zou moeten berichten, of zij aan deze uitspraak al of niet zal voldoen.

Was dit laatste het geval, dan zouden de Algemeene Opzieners met eenige door de vergadering daartoe gecommiteerde leden versterkt, „verder van weegen deze Sociëteits-Vergadering werken na hunnen rade, en bij de eerstkomende Vergadering verslag doen van hunne verrigtinge”.

Ook deze commissie mocht niet slagen. In 't jaar 1765 rapporteerde HARMEN SCHOLTENS, dat de gemeente van Ylst nog niet had voldaan aan de uitspraak der Sociëteits-Vergadering van 1762 en die zaak dus nog in denzelfden toestand was. Men bepaalde zich er ditmaal toe de afgevaardigden dier gemeente op het hart te drukken het geschil volgens de herhaalde uitspraak der Vergadering uit den weg te ruimen. 't Zou echter nog twee jaren duren, voordat daaraan werd voldaan. Vrijdag den 5^{den} Juni 1767 geschiedde dit, echter op eigenaardige wijze. De gemeente te Ylst, langer verzet moede en toch aan Sneek niets willende toegeven, liet toen door hare afgevaardigden de 150 gulden ter hand stellen aan de Algemeene Opzieners tot hun *Eerwaardens dispositie*.

„Daardoor”, lezen wij in de notulen, „zijn de lang swevende verschillen tusschen de gemeenten van Drielst en Sneek ten eenemaal uit de weg geruimd”.

Ik verheug mij, dat ik mijne kantteekening met de vermelding dezer bevredigende oplossing kan besluiten.

Haarlem,
Augustus 1891.

L. HESTA.

HULP BIJ VACATURES.

In het weekblad „de Zondagsbode” n°. 38, 19 Juli 1891, deelde ds. CRAANDIJK onder bovenstaanden titel eenige bijzonderheden mede uit de besluiten eener vergadering van afgevaardigden onzer Vlaamsche gemeenten te *Haarlem* in 1649 gehouden. Het gaf mij aanleiding tot enkele opmerkingen in n°. 40 van dat blad, die ik hier nog nader wensch toe te lichten, vooral door het uitvoerig verslag eener samenkomst in 1686, dat niet alleen belangrijk is wegens de toen genomen maatregelen, maar ook wegens de verschillende gevoelens over de draagkracht onzer broederschap in die dagen en de gevolgtrekkingen, die wij daaruit kunnen opmaken omtrent de stoffelijke welvaart van hare leden.

Eer ik echter dit verslag mededeel, zal het niet overbodig zijn te herinneren, hoe lang reeds de kwaal der vacatures onder ons heeft bestaan en welke middelen daartegen van ouds werden aangewend.

De vroegste sporen daarvan vertoonen zich reeds in 1568. De afgevaardigden der Waterlandsche gemeenten, op 17 Januari van dat jaar te Emden vergaderd, werden daardoor bewogen tot de bepaling¹⁾: zoo een gemeente zonder ver-

1) Zie dit besluit in mijn opstel over Oude gemeenteverordeningen in dit tijdschrift Jaargang 1877 bl. 72.

maner is en verzoekt aan de naaste gemeenten om hulp, zoo zullen de dienaren der gemeente die liefde aan haar bewijzen en met haar bewogen zijn, naar den regel des evangeliums en der christelijke liefde. Dat echter zelfs deze bepaling niet afdoende was, blijkt uit het voorschrift door een samenkomst van vertegenwoordigers dierzelfde Gemeenten 4 Maart 1581 te Amsterdam gegeven: in de gemeenten, waar geen leeraars zijn, zal men verordenen op goede en bekwame tijden onder de verzameling de H. Schrift te lezen, welke oefening stichtelijk met aanroeping van den naam des Heeren zal aangeheven en met dankzegging geëindigd worden¹. Op dit artikel werd nog eens gewezen in de besluiten der afgevaardigden van dezelfde gemeenten 26 September 1647 te Amsterdam vergaderd, waarvan hoofdstuk I artikel 5 luidt: dat elke gemeente behoort te trachten een leeraar of vermaner te hebben en daartoe de bekwaamsten te bevorderen, en waar 't niet kan geschieden iemand te ordineren, die de H. Schrift voorleze met een gebed vóór en een dankzegging na de lezing. Bovendien zegt art. 5 hoofdst. II: wanneer een leeraar komt te sterven of te vertrekken en niemand meer op die plaats is, dat alsdan die gemeente zal bediend moeten worden van de naastgelegene plaatsen, en zal dit mede plaats hebben in die gemeenten, die alreeds geen leeraren hebben. Wat reis- en verblijfkosten der leeraren betreft, werd tevens vastgesteld, dat de reiskosten op de gewone jaarvergadering door de leeraren in rekening zouden gebracht en uit de gemeenschappelijke kas gekweten worden, terwijl hetzelfde zou geschieden met de kosten

1) Tusschen 1581 en 1647 hielden de Waterlandsche gemeenten geen andere algemeene vergadering dan in 1618, waarvan echter de notulen en besluiten zijn verloren gegaan. In 1647 besloten zij *alle jaren* een samenkomst te houden en wel voor 't eerst weér te Amsterdam 25 September 1648.

door „onvermogene” diakens gemaakt, „om van buiten „komende leeraren te herbergen”. Dat in elk geval een diaken, vermogend dan of niet, verplicht was den buitenleeraar als gast te ontvangen, behoefde niet uitdrukkelijk besloten te worden: dit sprak, meende men, van zelf.

Het volgende jaar (24 Sept. 1648) werd artikel 5 van hoofdstuk II nog iets uitgebreid door het voorschrift, waartoe denkelyk de ervaring geleid had: „dat wel verordend was, als geen dienaar des woords op eenige plaats was, dat daar de H. Schriftuur zou worden voorgelezen met een gebed vóór en na, maar alzoo daarin niet werd gedaan, zoo is goedgevonden, dat een ieder op zoodanige plaats komende daartoe zou aanporren, dat een lezer verordend werd, om wanneer dat ze geen predikatie hebben of dat het miste dat ze geen dienaar kregen, evenwel te vergaderen of niet vruchteloos te scheiden, maar met een gebed vóór en na, 't zij stil of openbaar, eenige stichtelyke predikatie uit JAN WILLEMSZ *Postil*, LUBBERT GERRITS *Zendbrieven*¹ of eenige kapitellen der H. Schriftuur te lezen, eenige psalmen te zingen, om zoo door die middelen de vergaderingen te stichten”.

In de vergadering van Sept. 1647 werd tegelykertyd besloten de reeds door *Amsterdam* en *Leiden* beproefde vereeniging met de Vlaamsche Doopsgezinde gemeenten, waar ook gevestigd, te bevorderen door een algemeen aanbod van vrede, waarvan een concept voorgelezen werd en de eenparige goedkeuring verwierf². Al mocht het bij de

1) Bedoeld zijn: JAN WILLEMS, *Postille oft Sermoeneboek*. Hoorn 1647 fol. en LUBBERT GERRITS, *Sommighe Christelyke Sendbrieven*. Haarlem 1646.

2) Het is gedrukt (herdrukt? wel waarschynlyk, maar de druk van 1647 kwam mij nooit onder de oogen) in 1667 met den titel: *Waterlandsche Gemeeyntes vrede-presentatie enz. mitsgaders Vrede-spoor voor alle Doopsgezinden*. Ook de *Vrede-spoor* is kennelyk in 1647, terwyl de onderhandelingen over den

Vlamingen het voorgestelde doel niet bereiken, toch gaf het aan de oudsten der Vlamingen te Haarlem aanleiding tot het uitschrijven eener algemeene samenkomst van gemeentefafgevaardigden tegen 25 Juni 1649, om te beraadslagen over „alles wat tot opbouwing en ter eere Gods mag geschieden”, met den uitgedrukten wensch, dat deze vergadering voortaan *alle jaren* gehouden zou worden. Op den voorgestelden tijd kwam men bijeen. Wel werd over het vredes-aanbod der Waterlanders gehandeld, maar toch de meeste tijd besteed aan de belangen der herderlooze gemeenten. Trouwens er waren niet minder dan 23 vacatures, die door de leeraars van 27 niet-vacante gemeenten moesten waargenomen worden. De regeling dier beurten kostte vrij wat overleg en gaf klem en nadruk zoowel aan den wensch om een volgend jaar weér te vergaderen, als aan 't besluit om „met alle naarstigheid het bestellen van diakenen en „dienaren in 't woord te bevorderen in alle gemeenten, „waar geen dienaren zijn” en tevens eene „algemeene beurs” te stichten, waaruit de reiskosten der leeraren naar onvermogene gemeenten konden vergoed worden. Waterlanders en Vlamingen hadden derhalve in 't belang der herderlooze gemeenten vrij wel dezelfde maatregelen beraamd.

't Werd nog meer het geval, toen eindelijk in 1668 de Vlaamsche gemeente te *Amsterdam* (bij het Lam) zich met de Waterlandsche vereenigde en elders b.v. te *Haarlem* in 1672 dit voorbeeld navolging vond. Vooral onder invloed van het separatistisch drijven der aanhangers van APOSTOOL, die onderscheiden gemeenten bewogen tot het oprichten eener nieuwe Sociëteit in 1674, sedert de Zonsche sociëteit

Munsterschen vrede gevoerd werden, geschreven. Deze uitgaaf van 1667 diende ongetwijfeld tot bevordering van de vereeniging der Waterlandsche gemeenten te Amsterdam in 1668.

genoemd, sloten zich de vereenigingen tot instandhouding der hulpbehoevende gemeenten, zoowel de Vlaamsche als de Waterlandsche, nauwer aanéén, en werden tot één lichaam, dat benoorden het Y (waar trouwens de Vlamingen niet meer dan tien meestal zeer zwakke gemeenten ¹ telden, terwijl de Waterlanders er talrijk vertegenwoordigd waren) den naam van Waterlandsche sociëteit behield, en bezuiden het Y van nu af de Zuidhollandsche of de Lamistische heette.

Hoe ijverig zich deze beide Sociëteiten van hare zorg voor de herderlooze gemeenten kweten blijkt uit de notulen. Reeds den 27^{en} November 1674, toen de afgevaardigden der gemeenten Gouda, Schiedam, Rotterdam en Leiden met een drietal Hoornsche leeraars te Amsterdam in een voorloopige samenkomst bijeen waren, werd eenparig besloten dat men aan de gemeenten, die bezwaar hadden gevonden in het onderteekenen van de artikelen der Zonsche sociëteit en daarom nu de hulp der tot die vereeniging toegetreden buitenleeraren moesten missen, „de hand zou bieden om zoo veel mogelijk te bezorgen, dat zij uit haar eigen midden of van elders mochten mannen krijgen die haar bedienen, of anders zou bewerken, dat door ordelijke beurten van buiten de bediening bij haar werd waargenomen”. Dat „hand bieden” echter leverde voor de sociëteit ook in financieel opzicht vrij wat bezwaren op. 't Gold toch niet alleen vergoeding van reiskosten voor het waarnemen van predikbeurten in vacante gemeenten en een geldelijke tegemoetkoming aan enkele hulpbehoevende leeraren, die zich zonder deze niet onverdeeld aan hun ambt konden wijden, maar, gelijk de vergadering van 1675 reeds inzag, ook en wel voornamelijk de opleiding van jonge lieden tot

1) Deze tien gemeenten waren Tessel, Huisduinen, Wieringen, Koog (Valkkoog?), de beide Zijpen, Barsingerhorn, Alkmaar, Hoorn en Ransdorp.

het leeraarsambt. Dit laatste toch was het eenige en afdoende middel, om duurzame verbetering aan te brengen en de vacante gemeenten naar eisch te bezetten. Van daar in 1675 het voorstel om in elke der vier groote steden van Zuidholland, te Amsterdam, Haarlem, Leiden en Rotterdam iemand aan te stellen, die zich tegen een jaargeld van *f* 200 tot deze opleiding verbinden zou, terwijl dan vervolgens aan deze kweekelingen, zoodra zij een beroep als leeraar in een der gemeenten hadden aangenomen, uit de Sociëteitsfondsen een jaarwedde van *f* 400 verzekerd werd boven hetgeen de gemeenten zelven hun zouden toelleggen. Evenwel dit voorstel bleef voorshands nog buiten behandeling.

Toen echter de Amsterdamsche leeraar, Dr. GALENUS ABRAHAMSZ., in de jaarvergadering van 31 Mei 1684 daartoe aangezocht, zich bereid had verklaard het onderwijs der toekomstige leeraren op zich te nemen, kwam *Leiden* op het oude voorstel terug. Ten volle bereid tot het aanstellen van „leeraren ter plaatse waar ze van noode zijn” en tot het helpen dragen van de daarvoor te maken onkosten, herhaalden zij schriftelijk d.d. 20 Juni wat zij in de jaarvergadering op 31 Mei mondeling hadden verklaard, „dat men niet alleen of simpelijk naar leeraren, maar bijzonderlijk naar bekwame en geoefende leeraren moet omzien, nademaal zonder dezelve onze gemeenten niet gecultiveerd worden en wij ons billijk en godvruchtig oogmerk niet bereiken kunnen. Wij weten zeer wel”, vervolgden zij, „dat men immers zoo veel, ja meer op de vroomheid dan op de kennis van een leeraar moet acht geven, nademaal het zeker is, dat de kennis zonder ware godvruchtigheid niets anders is dan een schaduw zonder lichaam, ja dat het eerste zonder het laatste slechts dient tot een fakkel of toorts om iemand naar de hel te lichten.

't Is ons niet onbekend, dat een leeraar, die zijn goede leer met zijn leven tegenspreekt, meer breekt dan hij bouwt en dat hij een zeer kwaad instrument is, meer aanleiding gevende tot voortzetting van het rijk des Satans, dan tot opbouw van het koninkrijk van Jezus Christus; maar gelijk de stelling van het eene niet is de wegneming van het andere, zoo willen we ook dat deze beiden in onze aan te stellen leeraren samengaan en van malkanders zijde niet afwijken, en voorwaar wij eischen hier niets anders dan hetgeen de apostel met uitgedrukte woorden te kennen geeft, namelijk dat een opziener, nevens de onberispelijkheid in 't algemeen en andere christelijke deugden in 't bijzonder, ook bekwaam zij om te leeren (1 Tim. III:2 en 2 Tim. II:24) insgelijks machtig beide om te vermanen door de gezonde leer en om de tegensprekers te weerleggen (Tit. I:9), immers voor zoo veel tot voorstand van stichting en van de goddelijke waarheid noodzakelijk is. En hoewel we niemand in 't bijzonder op het oog hebben, veelmin willen verdacht maken of beschuldigen, zoo zien we nogtans klaarlijk, dat door de kleine kennis en ongeoeffendheid van sommige leeraren de predikdienst in kleinachting en de predikers zelven (inzonderheid onder ons Doopsgezinden) in verachting komen; ja dat eenigen, in Gods woord zelfs weinig geoefend zijnde en hoorende onze goede belijdenis somwijlen slecht en ongelukkig verdedigen, lichtelijk door de schijnredenen van anderen worden afgetrokken en de aangenomen waarheid verlaten, daar anderszins de zachte, de redelijke en met den inhoud des evangeliums zeer wel overeenkomende gronden der verdraagzame Doopsgezinden, door vrome en verstandige mannen voorgestaan zijnde, ongetwijfeld meer opgang zouden verkrijgen, mitsgaders een veel beter ingang vinden in de gemoederen van goedwillige en deugdgezinde menschen.

„Om nu zulke bekwame leeraren te bekomen, docht het ons benevens der dienaarschap te *Rotterdam* zeer dienstig (gelijk onze dienaarschap het nog inziет) om door een onderwijzer, speciaal daartoe aan te stellen, eenige jongelingen, die genegen zijn zich tot den predikdienst over te geven, in de kennis van den christelijken godsdienst behoorlijk te oefenen en niemand tot den dienst te bevorderen, dan die na voorafgaand examen bekwaam bevonden was. Wel is waar dat hieromtrent eenige zwarigheden worden voorgeworpen, gelijk toch ieder voornemen zijn zwarigheid eenigszins onderworpen is, maar om die zooveel doenlijk is te voorkomen, zou men in plaats van die wijdluftige wijze¹, welke onder de Remonstranten in gebruik is, de zaak in deze manier kunnen begrijpen: namelijk dat men alleen vier alumni aannam, die tot last van de Sociëteit door den gestelden onderwijzer tot den predikdienst werden bekwaam gemaakt, bij welke zich zouden kunnen voegen nog eenige anderen, die op hun eigen kosten genegen waren te studeeren, doch niet anders dan onder deze expresse conditie, dat niemand tot den predikdienst zou bevorderd worden, dan die in manier van leven onberispelijk en in kennis van den godsdienst behoorlijk onderleid was. Dezen nu, proeven van hunne bekwaamheid in leer en leven gegeven hebbende, kunnen vooreerst als noodhulpen gebruikt bij ziekte of andere ongelegenheid van sommige ordinaire predikers en daarna plaats (vinden) in zoodanige gemeenten, die van een leeraar ontbloot waren, voorbijgaande onderwijlen diegenen, wier leven nog wat onzedig of kennis bij foute van genoegzame naarstigheid gebrekkelijk was, om hen tot navolging van de goede voorbeelden op te wekken.

1) Bedoeld wordt de oprichting van het Seminarium in 1634.

„Men kon ook de alumni¹ altijd beroepelijk stellen, zoo zouden de vermogende en groote gemeenten doorgaans door de voornaamste en bekwaamste personen kunnen bediend worden, stellende terstond wederom iemand in die plaats, waar de eerste van daan ging. Zoo zou men altijd bij afsterven weten, waar men ten dienste van de Sociëteit andere bekwame mannen krijgen kon. Dus doende zou de smaad van den predikdienst en de predikers weggenomen worden en door dit middel zou men temet overvloed krijgen van brave mannen, die zelfs een goede getuigenis hebbende van degenen, die buiten zijn, onzer goede zaak meer luister zouden aanbrengen en haar, de nood zulks vereischende, met tong en pen verdedigen, zoodat men zich van schriften, zoowel van ons als van andere gezindten, zou kunnen bedienen tot meer bevestiging en opwekking in de leer der waarheid en betrachting der godzaligheid. Deze lieden, behoorlijk onderhoud voor hunnen predikdienst genietende en met hunne tijdelijke aangelegenheid niet (gelijk de meesten onder ons) bezet zijnde, zouden ook op hunne gemeenten meer kunnen acht slaan en het eigenlijk ambt van een herder of opziener over de kudde beter waarnemen, 't geen nu naar behooren niet kunnende geschieden dikwijls oorzaak is, dat de schapen afdwalen en onze gemeenten langs hoe meer afnemen en vervloeien.

„Temeer behoort men dit in 't werk te stellen, omdat de onkosten buiten de alumni niet aanmerkelijk hooger zullen loopen dan nu, dewijl men nu zoowel aan de leeraren der Sociëteit salaris toevoegt als dan zou toegevoegd worden; en schoon de onkosten al aanmerkelijk hooger moech-

1) Bedoeld worden de reeds gevestigde leeraren, die vroeger een studiebeurs hadden genoten. Zij zouden voor 't beroep naar een der hoofdgemeenten niet mogen bedanken.

ten opstijgen, zoo is men toch veel meer genegen wat rijkelijk te contribueeren tot bereiking van zijn goed en heilzaam oogmerk, dan dat men met een weinig minderen last vruchteloos bezet zijnde, zoo ten aanzien van de Sociëteit in het algemeen als ten opzichte van iedere gemeente in het bijzonder, sukkelen blijft en uitgemergerd wordt. Het fonds tot dit plan noodig was lichtelijk te vinden, indien men alleen maar den last van onze ledematen verhoogde, bij voorbeeld van 10 tot 30 of des noodig zijnde tot 40 stuivers, 't welk dan een iegelijk in zijn bijzondere gemeente gevoegelijk zou kunnen schikken. Wij twijfelen niet of er zouden onder onze ledematen velen genegen gevonden worden, om de hand aan dat goede werk te slaan en de noodige onkosten daartoe te helpen dragen".

Aldus luidde het voorstel van *Leiden*¹, waarbij nog de wensch werd uitgesproken, dat de leeraren die reeds nu de Sociëteit dacht aan te stellen vooraf een voldoende examen zouden afleggen voor een commissie uit de vier hoofdgemeenten (*Amsterdam, Haarlem, Leiden, Rotterdam*) en in die gemeenten een predikbeurt als proeve zouden vervullen; daartegenover stond de bereidverklaring om de vacante gemeenten *Bunschoten, Gouda, Weesp met Overmeer* en *Delft* financieel in staat te stellen tot het uitbrengen van een beroep. Hoe weinig vermoedde *Leiden* toen nog, dat die vier gemeenten reeds ten doode waren opgeschreven!

Het hoofdvoorstel van *Leiden*, waarover *Amsterdam* allereerst *Haarlem* raadpleegde, ontmoette bij den kerkeraad dier gemeente belangrijke bedenkingen². Niet het verval van den predikdienst was de oorzaak van den achteruitgang

1) De brief is ondertekend en denkelijk ook gesteld door den leeraar dr. JAC. VAN DER MEULEN.

2) Volgens hun brief van den 14en Juli, ondertekend door JAN VAN WESTERHOOFDE de jonge, GILLIS VERMERSCH en JAN GELDORP.

der gemeenten, maar „de generale onkunde en lauwheid „in den godsdienst, die allerwegen wordt bespeurd en nog „dagelijks toeneemt, waardoor de noodige oefening van „elkander te stichten en op te scherpen tot liefde en goede „werken (de plicht van ieder in het bijzonder zijnde) ten „eenenmale versterft en te niet wordt”. Mogen die van *Leiden* meenen, dat voor het predikambt noodig is kennis van Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, en „in de philosophie „en mogelijk ook in de rechten wat geoefend te wezen en „in de gronden van onze theologie onderwezen te zijn”, terwijl de daarvan onafscheidelijke lasten „concerneerende „den institutor of professor, de alumni, de tractementen „van zoodanige predikers en hunne weduwen” gemakkelijk konden gevonden worden door een hoofdelijken omslag der leden met 30 à 40 stuivers jaarlijks — wij, schrijven de Haarlemers, „wij ontkennen dat de voorgemelde hoedanigheden, rakende 't geen in de school wordt geleerd, ten scherpste genomen tot het wezen van een zoodanigen leeraar als nu genoemd is van noode zij; in allen gevalle niet meer dan wat sieraad aanbrengt, en dat dan nog maar, als het matig wordt gebruikt, 't welk verzuimd zijnde (gelijk veel geschiedt) aan dit ambt meer schade dan voordeel toebrengt. Want dit stellen we vast, dat om de H. Schrift te verklaren, waar ze noodig of aanleidelijk is ter zaligheid, of in zoodanige zaken den tegensprekers den mond te stoppen, geen kennis van talen of schoolsche geleerdheid van noode is, dewijl ze daaruit geenszins hunne kracht moeten halen, en die dingen, die door de geleerden rakende de taal daaronder gemengd worden, meest verloren knibbelingen zijn, waar ze zelve in verwarren en dikmaals geen einde krijgen, ja dat verder gaat, dat het zelfs schadelijk is voor een geleerde zich in zulke vormen van dispuut in te laten, als hebbende niet alleen door dien

grooten omtrek dikmaals groot werk om den knoop te vinden, maar zoo ziet men gebeuren, dat de loosste en doortraptste een ander van geringe kennis (schoon geleerd) in een notoire waarheid zal overwinnen. Maar behalve dit, zoo moet een leeraar niet disputeeren voor zichzelf alleen, maar voor de gansche gemeente, die ook proeven moet of hij wèl heeft gedisputeerd en de waarheid staande gehouden. Maar hoe zullen de eenvoudige menschen, die nooit van geleerde termen hebben gehoord, verstaan als hij spreekt van een thesis of hypothesis, distinctie, terminatie, definitie, additie, subtractie, affirmatie, syllogismus, van een componendo, dividendo, relatie, major, minor en duizend zulke dingen meer, die men elkander in plat Duitsch¹ wel zeggen kan en dan nog geheel niet van noode zijn, — 't welk de Apostelen ook wel wetende de Stoïsche, Epikureïsche en Peripathetische philosophieën volgens hare methoden niet hebben bestreden, maar ook de platte en eenvoudige waarheid door kracht van mirakelen bevestigd, die de eenvoudigste mensch, zijn vijf zinnen hebbende, begripen en klaarlijk verstaan kan. Ja Paulus zelf, die geleerde man, wilde zijn geleerdheid niet gebruiken, ja zelfs (’t geen opmerkelijk is) geen sierlijkheid van spreken, wetende dat de christelijke godsdienst, die in de kracht bestaat, ze niet van noode had, opdat hij alzoo door die eenvoudige wijze de menschen kon bekeeren en den tegensprekers den mond stoppen, de opgeblazene en waanwijze Heidensche filosofen met al hun uiterlijk vertoog beschaamd maken en openlijk tentoonstellen zou, gelijk dit alles zonneklaar Hand. XVII, 1 Kor. II en III onzes oordeels kan worden gezien.

„Maar verder”, gaan zij voort, „het onderwijzen in de

1) Gewoon Hollandsch.

gronden van onzen godsdienst en examens daarover te houden is een schadelijk en perikuleus werk. Want alhoewel wij *meenen* niet te dolen, zou men (toch) ergens in *kunnen* dolen en daarom dient men zelfs die eerste beginselen niet als stalen wetten der jeugd in te planten, veelmin (als ze in allen deele niet bevonden worden daarmede te accordeeren) ze te verwerpen, zelfs niet in het leeraarsambt.

„En ofschoon dat examen al matig zou geschieden, hoe lichtelijk dit tot extremititeiten komt uit te barsten, ja dat ze daar kwalijk af te scheiden zijn is bekend, dewijl de menschen zoo gaarne over eens anders gewisse heerschen. Zoo zou men zeer licht vervallen tot een kwaad, dat wij zoo zeer in anderen bestraffen! En opdat wij ook iets van den professor of institutor zeggen, zoo zou dit gansche beleid zich wenden naar *zijn* bevassing, dewijl men meest ziet gebeuren, dat de discipelen hun meester volgen en zijn concept inzuigen en zich eigen maken”.

Nadat zij tegen de redeneering, dat een wetenschappelijke opleiding de vastheid van overtuiging bevordert, hebben aangevoerd „dat de geleerden veel erger onvastheden en „onbestendigheden in den godsdienst begaan”, dan de niet gestudeerden, vervolgen zij: „de verachting, die uit de ongeleerdheid over de predikers kan komen, is wettig of onwettig; 't eerste — als zij door verzuim van naarstigheid of gebrek van gaven komt is hun schuld, zoo ze door noodwendige tijdelijke verhinderingen niet belet worden, maar het tweede is dengene te wijten, die hen onbekwaam zijnde tot den dienst bevordert, alhoewel men over die bekwaamheid wel vrij wat descriptie zou kunnen maken. Maar belangende de verachting, die buiten hun schuld van de gemeente hun overkomt, zou onzens achtens door deze directie der vrienden grootelijks vermeerderd worden, want de verwachting die over de predikers komt buiten hun

schuld, spruit uit de grove onkunde van 't volk, dat niet op geleerdheid ziende bijna in 't algemeen aan een ijdele sierlijkheid in woorden en gesten zich vergaapt (opdat wij zoo spreken), zoodat klaarlijk bevonden wordt, dat iemand, die met groote geleerdheid doch modest en stemmig heeft gesproken, bij 't volk zal moeten bukken onder iemand, die veel uiterlijke semblanten onder een verwarde en zinnelooze verhandeling getoond heeft. Wil men nu daarop werken, zoo zal men de kerk vol waan-christenen kweeken en houden en de goedmeenenenden en vromen zullen 't met bekommernis aanzien. Want het is nu zoover gekomen, dat men in 't algemeen de wereld inzeilende de kerk naar de wereld buigen wil en den leeraar naar de rest, en vele Doopsgezinden wereldsch zijnde zich schamen dat hun predikanten ongeleerden zijn schoon anders vroom en wel geoeffend in goddelijke zaken.

„Zoo men nu een fonds had, zoo als de publieke Kerk ¹⁾, waar de predikanten uit de geestelijke goederen en domeinen worden betaald, zouden de gemeenten niet te zeggen hebben dat hare leeraars op haar kosten leefden, — maar dat niet hebbende en de penningen uit haar moetende gehaald worden, worden de menschen in 't algemeen zóó spoorloos bevonden, dat ze deze behagelijke conditie, die ze in een leeraar vereischen, niet willen helpen dragen, zoodat de leeraren op haar kosten onderhouden wordende (zij zijn zoo geleerd als ze willen!) onder een groote opspraak en verachting moeten leven en veel onsmakelijke dingen hooren, gelijk de waarheid leert. En als de staat van het predikambt wél ingezien wordt en 't gene daartoe behoort, namelijk particuliere aanspraak en bestraffing aan die hun plicht geestelijk en ook tijdelijk door luiheid en

1) Het Hervormde kerkgenootschap.

achteloosheid verzuimen, zoo is 't van veel grooter aandrang, dat zij ook zelve daarin voorgaan en hunne naarstigheid in beiden ten toon staat en ook mogelijk best voor hun personen zelve, dat zij zich met een weinig kommer in de wereld moeten geneeren".

Ook het uitloven en toekennen van studiebeurzen vond geen genade in de oogen der Haarlemmers. 't Zou er, meenden zij, toe leiden dat niemand zich meer als vrij student aangaf en zelfs de alumni, ter wille van de gelijkheid en om niet bij de vrijen achter te staan, zouden verlangen dat ook de anderen geldelijke ondersteuning ontvingen. En wat ouder „zou op hoop van een 5 à 600 en als 't al hoog ging 1000 gulden zijn kinderen tot zulk een studie overgeven, waar zij volleerd zijnde dan nog de proeven van geleerdheid, rechtzinnigheid en vroomheid zouden moeten uitstaan en zeer licht uitgemonsterd worden? of aan de andere zijde, zonder vroomheid uit schaarschheid en door kuiperijen (gelijk onder de publieke Kerk) worden ingedrongen tot groot schandaal der gemeenten? en nu hun proeven al houdende, voornamelijk om de wispelturigheid der Doopsgezinde gemeenten, die niet zeer lang in een zelfden stand zijn, niet één jaar van hun traktement kunnen verzekerd zijn, indien ze niet besloten in alle zaken de huik naar den wind te hangen? Immers al deze dingen vertoont de ervarenheid in degenen, die dezen weg hebben begonnen in te slaan, zeer klaar, alsmede dat de gemeenten in 't algemeen door dezen weg noch in kennis noch in vroomheid vorderen. Waarlijk, al deze dingen zouden een krachtiger klem en beter vertoog hebben, zoo de geleerden in 't algemeen (den goeden niet te na gesproken) in de wereld beter uitlichtten en hun gaven nutter besteedden. En wat zou men niet al kunnen zeggen van hun verloren arbeid en noodelooze, vinnige en oneindige disputen,

waarvan de bekende questie van VOETIUS en COCCJEUS een bewijs is!"

Ten slotte achten die van *Haarlem* de meening, dat de opleiding van gestudeerde leeraren ook degelijke schrijvers onder ons zou vormen een „al te groote curiositeit" daar wij toch al genoeg geleerden in onze broederschap tellen, die indien 't noodig was deze taak konden vervullen, — en de bepaling dat een gevestigd leeraar, die vroeger een alumnaat had genoten, nooit bedanken mocht voor het beroep van een der hoofdgemeenten, „een recht middel, om de vermogendste gemeenten te doen floreeren en de anderen kwijnen", terwijl de financiëele lasten, met het geheele plan verbonden, de gemeenten zouden uitputten en „veel meer tot verwijdering, dan tot onderschraging „van de gemeene zaak zou dienen". Toch erkenden zij „dat er verval was en dat het hersteld moest worden" en waren zij bereid in eene samenkomst de middelen daartoe te beramen, al voorzagen zij dat „de dingen tot geen vol- „maaktheid zullen gebracht kunnen worden, gelijk het „met meest al de menschelijke zaken zoo gaat".

Deze buitengewone samenkomst der Sociëteit had den 25^{en} October plaats. Wel werd het voorstel van *Leiden* omtrent een algemeenen hoofdelijken omslag afgestemd, maar toch in den geest der voorstellers, die een wetenschappelijke opleiding der toekomstige leeraars noodig achtten, besloten iedere gemeente in 't bijzonder aan te sporen, dat zij op hare kosten jongelingen, die voor het predikambt lust en aanleg hadden, naar den professor zouden zenden. Nog belangrijker was de maatregel, om twee alumniaten door de Sociëteit te laten bekostigen, waarmede dan ook 6 Juni 1685 de beide jongelingen JAKOB PIETERSZ. VAN HOORN en JORIS SONHOOVEN begunstigd werden.

Openden deze besluiten het uitzicht, dat de nood der herderlooze gemeenten *mettertijd* verminderen zou, toch zagen de kerkeraadsleden van *Amsterdam* terecht in, dat er reeds oogenblikkelijk in hare behoeften door krachtiger maatregelen moest voorzien worden, zouden ze misschien niet reeds geheel vervloeid zijn, vóórdat die gunstiger jaren aanbraken.

Van daar dat zij ter behandeling in de jaarvergadering van 1686 (26 Juni) een concept indienden, „om provisioneel met merkelijk minder last van de Sociëteit, en naar hun voorgeven zelfs met het $\frac{1}{3}$ gedeelte van hetgeen deze nu droeg, de gemeenten, waar òf geen òf geen genoegzame leeraren waren, met predikdienst te verzorgen”. In hoofdzaak luidde dit concept aldus:

„De gemeenten, waar òf geen leeraren òf maar één of meer zwakke leeraren zijn, zouden kunnen bediend worden door buitenleeraren, mits dat aan die buitenleeraren telkens wierd betaald een liberale reispenning volgens een reglement, 't geen bij gecommitteerden van de Sociëteit zou kunnen worden ontworpen en vervolgens bij de leden van de Sociëteit geproefd en voor goed gekeurd;

„waardoor niet alleen de nabijgelegen, maar ook de verafgelegen gemeenten, zoo als *Bunschoten*, *Brielle* enzv. zouden kunnen worden verzorgd, wanneer hare dienaren slechts éénmaal des jaars gingen omreizen, om teekening te krijgen van buitenleeraren, die haar op bestemden tijd zouden aannemen te bedienen;

„welke teekening haar niet ontstaan zal, als slechts een honorabele reispenning vastgesteld is voor ieder zonder exceptie, die daar zou komen of gaan prediken, 't zij dat die buitenleeraar mocht verzocht wezen en komen uit een gemeente, die onder de Sociëteit behoort, of uit eene andere gemeente;

„gelijk mede daardoor teweeg zal kunnen gebracht worden, dat men te lichter in elke gemeente iemand, die daar woont, buiten kosten van de Sociëteit zal kunnen verwekken¹, wanneer hij ziet dat hij niet alle Zondagen den predikdienst zal behoeven waar te nemen, maar dat hij ook uit andere gemeenten hulp zal kunnen krijgen, als de bovengemelde reispenning zal wezen vastgesteld.

„'t Geen ook zou kunnen dienen tot merkelijke ontlasting van de Sociëteit, die anders al te zwaar zou kunnen belast worden, omdat niet alleen de Sociëteitspredikers, maar ook de weduwen en kinderen op kosten van de Sociëteit noodzakelijk onderhouden moeten worden.

„Behalve dat op deze wijze een gemeente met behoorlijke predikdiensten zal kunnen verzorgd worden voor $\frac{1}{3}$ van de kosten, die men anders zou moeten betalen, indien men een vast prediker op kosten van de Sociëteit aldaar zou stellen.

„De onkosten tot deze liberale reispenningen zouden betaald worden in de onvermogende gemeenten uit de Sociëteitskas, maar in de vermogende gemeenten uit haar eigen particuliere kas.

„Maar opdat niemand van de leeraren beschroomd zou gemaakt worden, om dezen reispenning te ontvangen, zoo zou het geschieden door ieder leeraar zonder onderscheid, met de vrijheid om over die gelden naar zijn believen en goedvinden te mogen disponeeren”.

Dit opstel noemde *Amsterdam* met nadruk een „provisio-neel concept”, met den wensch dat de andere leden „hunne „gedachten zouden laten gaan of er kon uitgevonden worden een fonds door een equitabel en billijk matig middel, „dat suffisant zou zijn om de opkomende lasten der Sociëteit

1) Tot het aanvaarden van het predikambt zal kunnen bewegen.

te dragen". 't Gaf in de jaarvergadering (26 Juni) aanleiding tot uitvoerig debat en vervolgens tot het benoemen eener commissie uit de vier hoofdgemeenten, die den 7^{en} Augustus onder het voorzitterschap van dr. GALENUS ABRAHAMSZ. te *Amsterdam* vergaderde.

Reeds terstond verklaarden *Haarlem*, *Leiden* en *Rotterdam*, dat zij het voorgestelde „geen bekwaam middel achtten, om onze Sociëteit te doen groeien en toenemen", dat alleen „het aankweken van genoegzame en bekwame leeraren" dit doel kon doen bereiken, maar dat zij „uit nood en bij gebrek aan beter, dewijl het scheen, dat er nog eenige tijd zou moeten verloopen, eer men bekwame personen had" het concept zouden goedkeuren, mits het hier en daar gewijzigd werd.

Haarlem wilde het ontvangen of het weigeren van den reispenning vrijlaten, de verrekening daarvan globaal en zonder specificatie jaarlijks op de Sociëtsvergadering doen plaats hebben, maar die dan ook beperken tot de onvermogene Gemeenten; *Leiden* vond het geraden, dat de meeste hulp zou geboden worden door de naastbij gelegen Gemeenten; *Rotterdam* had bezwaar tegen de termen *liberaal* en *honorabel* van den reispenning gebezigd en drong er op aan het bedienen door buitenleeraren zóó kort mogelijk te laten duren en „alle vlijt aan te wenden, om de gebrek hebbende Gemeenten zoo spoedig als eenigszins mogelijk was van bekwame leeraren te voorzien". Eindelijk ging nog het voorstel van *Amsterdam* door, om de reiskosten der buitenleeraren te laten voorschieten door de Gemeenten, waarin zij woonden, die vervolgens jaarlijks op de Sociëtsvergadering dit voorschot uit de algemeene kas zouden terugontvangen.

Bleek het reeds aan de gemaakte bedenkingen, dat *Rotterdam* doortastender maatregelen wenschte, 't kwam

nog meer aan den dag bij de omvraag, die de voorzitter na deze beraadslagingen deed: of iemand nog een beter middel wist tot nut van de Sociëteit, dan het voorstel van Amsterdam? Toen toch gaf *Rotterdam* als zijn oordeel te kennen, „dat men te dien einde een collecte kon doen bij al de leden van onze Sociëteit, die van eenig vermogen waren, om ééns voor al zoo rijkelijk te geven, als ze bekwaam naar hun vermogen konden, en nademaal dit geld zou gebruikt worden tot handhaving van onzen christelijken godsdienst en daardoor de twee allertreffelijkste zedeplichten geoefend worden n.l. de verbreiding van de eer des allerhoogsten Gods en de bevordering van de zaligheid van onze naasten, dat zij niet twijfelden, als men den lieden dit ter dege inboezemde, of daar zou naar alle waarschijnlijkheid wel een kapitaal ingezameld worden van die grootte, dat uit deszelfs interessen zouden betaald kunnen worden de tractementen van die leeraren, welke men plaatsen zou in die Gemeenten, waar nu of geen of geen genoegzame leeraren waren; te meer als men den lieden kon verzekeren, dat omtrent dit kapitaal zoodanige directie zou wezen, dat er (om zóó te spreken) nooit eenige schade op zou vallen en altijd tot het rechte einde bestuurd worden, waartoe naar hun oordeel wel middelen uit te denken waren; ja, zij voegden daarbij dat ze zulk een vertrouwen hadden op zoodanige collecte, dat het hun niet geheel onwaarschijnlijk voorkwam, dat er wel een kapitaal van f 200.000 zou kunnen inkomen, indien er maar zoo veel liefde tot deze goede zaak onder de leden onzer Sociëteit kon verwacht worden, al er vermogen toe was.

„Om welke mogelijkheid eenigszins te doen zien, zoo proponeerden de voors. vrienden van *Rotterdam*, dat men zou kunnen zes boekjes maken, van welke in het 1^e zouden teekenen diegenen die 200 dukatons, in het 2^e die 100

dukaton, in het 3^e die f 150, in het 4^e die f 100, in het 5^e die f 50 en in het 6^e die f 25 zouden believen te geven. Dat men dan in 't omgaan eerst kon aanspreken de meest-vermogenden en de meest goedwilligen om te geven en aan hen verzoeken, om in het 1^e boekje te teekenen, en aangaande de leden van wat minder vermogen als ook van middelmatig en nog minder vermogen, dat men aan een ieder van die al de zes boekjes zou kunnen vertoonen, met verzoek om in een van die te teekenen naar vermogen of genegenheid. Doch gelijk men aan de eene zijde lieden van groot vermogen en kleine genegenheid behoorde te animeeren tot een hooge teekening, dat men ook alzoo aan de andere zijde lieden, meer liefde en genegenheid dan vermogen hebbende, niet alleen niet moest trachten te bewegen om veel te beloven, maar zelfs raden zou zich door het teekenen niet te bezwaren.

„Dat langs dezen wegg, naar de opinie van de voors. Rotterdamse vrienden, naar waarschijnlijkheid in alle steden onder alle leden van deze Sociëteit, bestaande in omtrent 2900 ledematen, zouden gevonden worden 100 personen die in het 1e boekje zouden teekenen, dat er in het 2e, 3e en 4e ieder wel 200, in het 5e 300 en in 't laatste 360 personen zouden believen te teekenen, makende dit voorschrevene uit 1360 personen en f 200.000, als blijkt bij onderstaande rekening:

100 à f 630	is f 63.000
200 „ „ 315 „ „	63.000
200 „ „ 150 „ „	30.000
200 „ „ 100 „ „	20.000
300 „ „ 50 „ „	15.000
360 „ „ 25 „ „	9.000
1360 personen.	f 200.000

„Of ten IIe dat men kon maken zeven boekjes, waarvan

in het 1e zou teekenen, die *f*1000 ten nutte van de algemeene zaak van ons Doopsgezinden zou believen te geven, — twijfelen zij Rotterdammers niet, of daar waren al vrij eenige leden van de Sociëteit van zoodanig een kapitaal, dat een gift van *f*1000 hen zoo weinig in hunne negotie zou hinderen of bezwaren, alsof ze een eenigen dukaton gaven, en geloofden derhalve dat onder die vermogendsten wel vijftig personen zouden gevonden worden, die ieder zooveel zouden believen te teekenen; in het 2^e boekje zouden teekenen die *f*500, in het 3^e die *f*300, in het 4^e die *f*200, in het 5^e die *f*100, in het 6^e die *f*50 en in het laatste die *f*25 ieder zou kunnen en believen te teekenen; in het 2^e, 3^e, 4^e boekje ieder 100, in het 5^e 200 en in het 6^e en 7^e ieder 400 personen zouden gevonden worden, makende te zamen 1350 personen en *f*200.000.

50	"	<i>f</i> 1000	is	<i>f</i>	50.000
100	"	"	500	"	" 50.000
100	"	"	300	"	" 30.000
100	"	"	200	"	" 20.000
200	"	"	100	"	" 20.000
400	"	"	50	"	" 20.000
400	"	"	25	"	" 10.000
1360	personen. . . <i>f</i> 200000				

„t Geen die van Rotterdam temeer deden gelooven, dat het mogelijk was om een zoo groot kapitaal van *f*200.000 tot een fonds voor de Sociëteit bij een te krijgen was:

1°. dat hier de helft van 't getal der ledematen van onze Sociëteit niet waren in rekening gebracht; 2°. dat de lieden lichter resolveerden, om ééns wat rijkelijk te geven en daarmede voor altijd vrij te zijn, dan een kleinen jaarlijkschen last op zich te nemen, en dewijl hierdoor onze

Doopsgezinde zaak voor altijd vastgezet zou zijn, zoo behoefde men jaarlijks niet te contribueeren; 3°. dat hun bekend was dat de Remonstranten in hunne stad, geresolveerd hebbende een weeshuis te bouwen, daartoe bij hunne ledematen in die stad hadden omgegaan, om te zien hoeveel zij ten behoeve van de voorschreven bouwing en weezen in belofte geteeekend konden krijgen en dat hun van goeder hand bericht was, dat zij in één ommegaan *f* 50.000 intekeningen hadden bekomen, dat er eenigen waren die *f* 1.000 hadden geteeekend daartoe te zullen geven, van welke men wel zeker meende te weten, dat ze niet boven de *f* 60 of 70.000 aan kapitaal hadden. Dewijl dan onze zaak van geene mindere aangelegenheid was dan het bouwen van een weeshuis, aangezien de weezen ook op eene andere wijze konden onderhouden worden en onze zaak zonder bekwame leeraren in iedere gemeente stond te vervallen, alsmede dat het vermogen van onze Sociëteit niet te vergelijken was bij het vermogen van de Remonstranten te *Rotterdam*, — zoo hadden de voorschr. vrienden hoop, dat als de zaak maar ernstig bij de hand genomen werd, men den zegen des Allerhoogsten, als zijnde Zijne zaak, daarop had te verwachten.

„Wijders”, vervolgden de gedeputeerden van *Rotterdam*, „al ware 't schoon dat men geen kapitaal van *f* 200.000 bijeenkreeg, dat daaraan niet zeer veel gelegen was; dat een som van *f* 100.000 kapitaal zoo veel aan interessen kon opbrengen, als men tegenwoordig hebben moet, om de gebrek hebbende Gemeenten met bekwame leeraren te verzorgen; dat zij 't voorstel van *f* 200.000 in 't krijgen als mogelijk inzagen, en daaruit met reden besloten, indien het mogelijk is om meer te krijgen dan eigenlijk voor tegenwoordig van noode is, het dan gemakkelijk scheen, zooveel te kunnen inzamelen, als men noodzakelijk van doen had.

„Indien het met de collecte zoo wèl uitviel, dat er *f* 200.000 geteekend en vergaderd werd, men dat geheele kapitaal op interessen kon uitzetten en 't geen daarvan meer inkwam dan de onvermogende Gemeenten en leeraren van noode hadden, men het overige kon verdeelen onder de vermogende Gemeenten, om daardoor één of meer leeraren te disponeeren, ten einde die zich wat meer tot de oefening overgaven, om bij voorvallen iemand, die t' eenenmale uit liefde predikt, eens te kunnen verschoonen.

„Doch al ware 't, dat men maar *f* 50.000 kon bekomen, men evenwel ten meesten deele geholpen was en dat men, zoo veel dan nog aan kapitaal ontbrak, zou kunnen op lijfrenten ten laste van de Sociëteit opnemen en 't geen daarvan meer aan interessen gegeven moest worden dan die zouden opbrengen, men dat met een klein jaarlijksch consentje zou vervullen, 'twelk dan van jaar tot jaar stond kleiner te worden, om ten laatste geheel op te houden”.

Uit een en ander bleek, dat het de wensch van *Rotterdam* was „in alle steden der Sociëteit een collecte te doen en trachten, doch op een gevoegelijke en zachte, maar geenszins dringende wijze zóóveel bijeen te krijgen, als bekwaam geschieden kon”. Na afloop daarvan kon er dan voor verdere maatregelen een Sociëteitsvergadering belegd worden. Op de vraag van den voorzitter dr. GALERUS ABRAHAMSZ. of de *Rotterdammers* ook reeds eenig „begrip” gemaakt hadden over de belegging, het beheer en den bestuurszetel dier gelden, luidde het antwoord, dat al de leden der Sociëteit daarover later moesten beslissen, maar dat hun voorloopig 't beste scheen:

„1°. de gecollecteerde penningen niet anders uit te zetten dan op vastigheden en grondbrieven, zoodat er zelfs bij ongeluk van brand geen schade viel, en liever een kleinen interest te kiezen, dan iets in 't minste te wagen;

„2°. zes directeurs over de gemelde penningen te stellen, door de dienaarschappen der vier grootste steden gekozen, te weten drie uit *Amsterdam*, een uit *Haarlem*, een uit *Leiden* en een uit *Rotterdam*, voor den tijd van twee of ten langste drie jaren, na het eindigen van welke jaren de voorschr. dienaarschappen anderen tot directeurs zouden kunnen verkiezen of hen laten continueeren naar hun believen. Voorts moesten die directeurs alle jaren bij elkander komen en aan elkander rekening doen, van welke rekening vier gelijkluidende kopieën gemaakt moesten worden, door hen alle zes onderteekend, en die dan gevolgelyk vertoond voor de geheele dienaarschap, ieder in zijn eigene stad;

„3°. de kas te *Amsterdam* te plaatsen, doch zóó dat daar vier sloten aan waren, waarvan ieder van de voorschreven vier steden een sleutel zou hebben”,

Dit laatste, „dat de kas te *Amsterdam* zou wezen” achtten zij „redelyk, dewyl 't meeste geld uit *Amsterdam* stond te komen”, maar zij herhaalden dat hun geheele plan slechts voorloopig was en de *geheele* Sociëteit deze maatregelen moest beramen en vaststellen.

Hoe was de indruk van dit diepingrijpende voorstel? „*Amsterdam* verklaarde, dat het voorgestelde hun niet kwalijk inviel, doch de zaak van groote importantie zijnde en zij van zoodanig een middel nooit gehoord noch om gedacht hebbende, voornemens waren de geheele zaak nader te zullen overwegen, en hunne resolutie op den 4^{en} van de aanstaande maand September op de Sociëteitsvergadering te *Haarlem* in te brengen. *Haarlem* zeide, dewyl het op *Amsterdam* ten principale zou aankomen, dat zij gaarne eerst de resolutie dier Gemeente verstonden, dat ze ondertusschen konden verzekeren, dat hunne geheele dienaarschap genegen was om de Sociëteit te helpen bevorderen en vast te zetten, en dat bijgevolg aan hun zijde geen manquement zou ge-

vonden worden, om het werk op een goeden voet te brengen. *Leiden* antwoordde, dat zij niets bijzonders hadden tegen hetgeen door Rotterdam was voorgesteld en, indien Amsterdam en Haarlem het konden toestaan, dat zij het zich zouden laten welgevalven".

Na deze beraadslagingen van de commissie behoorde er zeker geen zienersgave toe, om het lot van 't Rotterdamsche voorstel op de Sociëteitsvergadering van den 4^{en} September te voorspellen. Al stemden Leiden, Gouda, Schiedam, Delft, Brielle en Bunschoten vóór (Weesp alleen was afwezig), Amsterdam en Haarlem verklaarden „niet te kunnen consenteeën, om verscheiden zwarigheden, die zij daarin te gemoet zien", en daarmede verviel de mogelijkheid om het uit te voeren. Op de vraag van den voorzitter, of iemand nu nog een ander middel had uitgedacht, kwam *Amsterdam* met het oude voorstel te berde, om door buitenleeraren voorloopig in de behoeften der vacante Gemeenten te voorzien en dezen door het uitloven van subsidie te dringen tot het beroepen en behoorlijk bezoldigen van een eigen leeraar, 'tgeen *Leiden* haar gemakkelijker wilde maken, door ze bovendien te ontheffen van alle contributie aan de Sociëteit, maar 'tgeen *Rotterdam* en de overige Gemeenten, zeker eenigszins spijtig wegens de verwerping van haar voorstel, geheel onvoldoende erkenden. Beter ingang vond een bemiddelend voorstel van *Haarlem*, dat eindelijk met enkele wijzigingen werd aangenomen. Het luidde aldus:

„De vrienden van Haarlem hebben geoordeeld, dat men (ingevolge van het project door de vrienden van Rotterdam ontworpen betreffende het fourneeren van het fonds, om daardoor de Sociëteit eens voor al te bezorgen) dat men die op een vasten voet eens voor al behoorde te brengen, en zijn om dit te bereiken provisioneel bereid het concept, om door beurtwisseling de onmachtige gemeenten te ver-

zorgen, ontworpen bij de vrienden van Amsterdam, in te gaan behoudens eenige consideratiën tot meerder beschaving daarvan door hen voorgesteld, die zij oordeelden dat dienden stand te grijpen, en dat men verder om dat goede einde te bereiken van stonde aan had te vigileeren, om bekwame mannen te plaatsen in de Gemeenten van *Weesp, Bunschoten, Delft* en den *Briel*, 't zij dat de voorschreven leeraren uit het lichaam van die gemeenten konden worden gevonden of des niet zijnde elders; oordeelende dienstig te zijn dat men ook vigileerde om zoodanige oefeningen in alle plaatsen aan te stellen, dat men door 't aangroeien van bekwame personen in iedere plaats van de Sociëteit verlichting mocht bekomen. Daarnevens is hunne meening, dat men al de lasten, die de Sociëteit aanneemt in het stuk van predikers en hunne na te laten weduwen en weezen niet voor één jaar gelijk nu, maar eens voor al behoorde aan te nemen, zoodanig dat de gemeenten van hare leeraren en de leeraren van hunne tractementen gestadig konden verzekerd zijn, en men als een vastgestelde zaak jaarlijks maar een omslag van kosten behoefde te maken. Ondertusschen zou het hun niet onaangenaam zijn, dat gemeenten, die met predikers door de Sociëteit worden bezorgd, iets extraordinair boven hare quota contribueerden des vermogend zijnde, doch zouden niet gaarne bij afpersing, maar alleen door bescheiden wegen, dit trachten af te vorderen, vertrouwend naar liefde-aard, dat ieder in dezen zijn gewisse zou kwijten".

Daartoe verklaarden zij zich ten volle bereid „met verzekering van onder Gods zegen in alle gewilligheid de hand aan de gemeene zaak te houden tot bevordering van Gods eer en voortzetting van de waarheid, die naar de godzaligheid is, meenende daarmede het gezochte middel van den welstand van de Sociëteit voor altoos te kunnen bereiken, latende ondertusschen den weg om dit voorgestelde eind te

bekomen aan ieder open, om dat op zoodanige wijze te doen, als ieder best oordeelt”.

Alleen het voorstel, om de jaarlijksche uitkeeringen aan de leeraars en aan hunne weduwen als vaste en onveranderlijke toelagen aan te merken, vond grooten tegenstand bij de vertegenwoordigers van Amsterdam en Leiden, terwijl Rotterdam het uitsluitend op de tegenwoordig dienstdoenden wilde toepassen, — maar voor 't overige achtte men algemeen in de gegeven omstandigheden het ontwerp van Haarlem 't beste, dat men beproeven kon.

Er bleef nu nog over de predikbeurten der hulpbehoevende gemeenten te regelen. Nu *den Briel* voor dit jaar bedankte en *Schiedam* bij monde van den Rotterdamschen leeraar P. DE JAGER de waarneming van een achttal beurten verlangde, bleek er voorzien te moeten worden in 119 beurten n.l. 55 te *Delft* en in *den Haag*, 28 te *Weesp*, 28 te *Bunschoten* en 8 te *Schiedam*. Van die 119 zou *Amsterdam* er 48 bezorgen, *Haarlem* 23, *Leiden* 10, *Rotterdam* 24, *Utrecht* 10 en *Dordrecht* 4; aldus verdeeld: *Amsterdam* 6 te *Delft* en in *den Haag*, 21 te *Weesp*, 20 te *Bunschoten*, 1 te *Schiedam*; *Haarlem* 10 te *Delft* en in *den Haag*, 7 te *Weesp*, 4 te *Bunschoten* en 2 te *Schiedam*; *Leiden* 9 te *Delft* en in *den Haag* en 1 te *Schiedam*; *Rotterdam* 20 te *Delft* en in *den Haag* en 4 te *Schiedam*; *Utrecht* 6 te *Delft* en in *den Haag* en 4 te *Bunschoten*; *Dordrecht* eindelijk alleen 4 te *Delft* en in *den Haag*.

„Wijders”, zeggen de notulen, „wijders om de reis- en teerkosten uit te vinden naar de respectieve plaatsen, is vastgesteld dat zal gegeven worden van *Amsterdam* op *Weesp* f 2, op *Bunschoten* (of bij verwisseling met *Huizen* op *Huizen*) f 2.10 st., van *Huizen* op *Bunschoten* f 2.10 st., op *Delft* en *den Haag* f 5. Van *Haarlem* op *Delft* en *den Haag* f 4, op *Weesp* f 3, op *Bunschoten* f 6, op

Schiedam *f* 6. Van Leiden op Delft en den Haag *f* 3 en op Schiedam *f* 4. Van Rotterdam op Delft en den Haag *f* 2 en op Schiedam *f* 1. Van Utrecht op Delft en den Haag *f* 6 en op Bunschoten *f* 4. Van Dordrecht op Delft en den Haag *f* 5. Welke onkosten de predikers zullen ontvangen in hunne gemeenten, waar van daan zij in de voorschreven respectieve gemeenten gaan prediken uitgenomen Utrecht en Dordrecht, van welke Utrecht het te Leiden bij dr. VAN DER MEULEN zal ontvangen en die van Dordrecht te Rotterdam bij WILLEM SUDERMANS, — en zullen de gemeenten en personen, die reiskosten verschoten zullen hebben, deze jaarlijks inbrengen tot last van de Sociëteit, door welke ze hun weder zullen worden goed gedaan, zonder dat de voorschreven gemeenten gehouden zullen zijn in te brengen de namen van de personen die ze ontvangen hebben, maar zullen kunnen bestaan met de reiskosten in ééne somma op te geven.

„Is geresolveerd, dat aan den diaken of broeder van die gemeente, welke met buitenleeraren zal bediend worden, bij welke de leeraren zullen logeeren, telkens in de naastaanstaande Sociëteitsvergadering naar discretie iets zal toegeleid worden voor de onkosten van de voorschreven logeering”.

Op deze wijze werd de waarneming van den predikdienst in de hulpbehoevende Gemeenten voor goed geregeld en een reeks van volgende jaren bracht daarin geen verandering, totdat de ondergang der gemeenten Weesp, Bunschoten, den Haag, Delft, Schiedam — om van Gouda en Dordrecht te zwijgen — de bittere overtuiging gaf, hoe weinig de aangewende middelen gebaat hadden, en het voor herstel en wederopbouw te laat was.

J. G. DE HOOP SCHEFFER.

VERSLAG VAN DE VERGADERING DER
ZWOLSCHE VEREENIGING GEHOUDEN TE ARNHEM
DEN 30sten JUNI EN DEN 1sten JULI 1891.

Door de gemeente Arnhem werden de afgevaardigden van 13 gemeenten op den avond van Dinsdag 30 Juni in het gebouw Musis Sacrum ontvangen.

Ds. KIELSTRA van Middelburg, die als voorzitter de vergadering leidde, heette alle aanwezigen welkom en gaf daarop eenige opmerkingen over legendaire verhalen ten beste. Hij stelde in het licht, hoe de legende ontstaan is als de oudere zuster der geschiedenis en welke waarde de legende voor ons heeft.

Aan de vergadering, die Woensdagmorgen in het nieuwe en ruime kerkgebouw der Arnhemsche gemeente geopend werd, namen 32 broeders deel.

De verschillende Ringen brachten verslag uit. Mocht de Ring van Twente zich verheugen in het eindigen van de vacature te Borne door de komst van Ds. FRERICHS, de Ring van Zwolle betreurde het groote verlies, dat dien kring door het overlijden van Ds. KOEKEBAKKER van Zwartsluis getroffen had. Ook de afzonderlijke gemeenten deelden het belangrijkste uit haar midden mede. Daaruit bleek o. a. dat men te Deventer bezig was een nieuwe kerk te bouwen, dat Nijmegen vacant geworden was door het vertrek van

Ds. FRENSTRA naar Amsterdam, terwijl de vacature te Zwolle geëindigd was, toen Ds. A. G. VAN GILSE daar den 30sten Nov. zijn intrede gehouden had.

Veel en lang werd gesproken over het voorstel door den Ring Twente ingediend en aldus luidende: *de vergadering besluite, dat namens haar alle Doopsgezinde gemeenten zullen worden uitgenoodigd ter bijwoning van hare vergadering in 1892 ten einde in die Algemeene Vergadering van Doopsgezinde gemeenten het vraagstuk van den Gezangbundel (en wat er meer aan de orde mocht worden gesteld) te behandelen.*

De vergadering scheen er eerst toe te neigen, om een Commissie van 3 à 5 personen met uitgebreid mandaat te benoemen. Daartoe kwam het evenwel niet. Ten slotte droegen men aan het Bestuur op zich in verbinding te stellen met den Noord-Hollandschen Ring met het doel een vergadering uit te schrijven te Haarlem, opdat de zaak van den gezangbundel daar ter sprake zou worden gebracht.

De Heer B. CUPERUS leidde daarop de volgende vraag in: *welk is het kenmerkend onderscheid tusschen de Remonstrantsche Broederschap, de Vrije Gemeenten en de Doopsgezinde Gemeenten?*

Spreker toonde aan, hoe de Vrije Gemeenten aan de vrijheid den band der gemeenschap opofferen, hoe door de Remonstranten het confessioneele beginsel niet consequent genoeg op zijde werd gezet en hoe de Doopsgezinde Gemeenten zich van oudsher op de praktijk van het Christelijk leven hebben toegelegd met volledig behoud van de zelfstandigheid der gemeenten. Als Protestantsche kringen zijn zij alle drie aan elkander verwant, maar wij zien ze uit elkander gaan, waar wij hen in het licht der historie beoordeelen naar hunne wording en ontwikkeling tot op dezen dag.

(Het geheele referaat vindt men afgedrukt in de *Zondagsbode* van 16 en 23 Augustus 1891).

Eenige punten ter bespreking voor de volgende vergadering werden vastgesteld. Gaarne werd het gastvrije voorstel van Deventer aangenomen, om de vergadering van 1892 in die stad te houden.

Velen vereenigden zich daarna aan den maaltijd, waarmede, als naar gewoonte, de vergadering besloten werd.

B. HAGA,

Secretaris.

NAAMLIJST

DER

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN EN LEERAREN

IN

N E D E R L A N D.

FRIESLAND.

Akkrum. S. Wartena Jr. 1868. 1886.

Anna-Parochie (Sint). Zie Berlicum.

Appelsga. Vacant.

Baard. G. Hofstede Gz. 1891.

Balk. J. J. Honig. 1871. 1877.

Berlicum en Sint Anna-Parochie. Vacant.

Blija. Zie Holwerd.

Bolsward. W. J. van Douwen 1871. 1887.

Dantumawoude. Vacant.

Drachten en Ureterp. A. van der Wissel . . . 1889. 1890.

Franeker. C. J. Bakker. 1866. 1879.

Gorredijk en Lippenhuizen. J. G. Appeldoorn. . . . 1889.

Grouw. A. van Gulik. 1863. 1866.

NB. Het eerste jaar duidt het begin van den predikdienst des leeraars aan, het laatste den tijd, waarop hij in zijne tegenwoordige gemeente den dienst heeft aanvaard, of voor rustende leeraren den tijd waarop hun emeritaat inging.

- Hallum*. S. J. de Vries. 1889.
 „ Rustend leeraar A. Kayser. 1855. 1875.
Harlingen. J. W. van der Linden. 1870. 1884.
Heerenveen. A. Vis. 1860. 1866.
Hindeloopen en Koudum. Vacant.
Holwerd en Blija. A. C. Leendertz. 1880. 1886.
Irnsum. Vacant.
Joure. M. L. Hartog. 1889. 1891.
Knijpe (Boven). Vacant.
 „ Rustend leeraar P. H. Veen 1829. 1877.
Koudum. Zie *Hindeloopen*.
Leeuwarden. P. W. Feenstra. 1854. 1870.
 „ P. K. Bijl. 1879. 1888.
 „ Rustend leeraar M. van Geuns Cz. 1847. 1888.
Lippenhuizen. Zie *Gorredijk*.
Makkum. J. A. Oosterbaan. 1863. 1878.
 „ Rustend leeraar A. Doijer van Cleeff. 1835. 1876.
Molkwerum. Zie *Stavoren*.
Oldebildtzijsl. J. Kooiman. 1891.
 „ Rustend leeraar L. Noteboom. . 1852. 1883.
Oldeboorn. P. Botke. 1882. 1890.
Piingjum. Zie *Witmarsum*.
Poppingawier. Zie *Irnsum*.
Rottevalle en Witteveen. A. K. Kuiper. 1889.
Sneek. V. Loosjes. 1879. 1890.
 „ Rustend leeraar J. A. J. Verstege. . . 1845. 1888.
Stavoren en Molkwerum. A. A. Deenik M. Lz. 1860. 1881.
Surhuisterveen. D. Pekelharing. 1864.
Terhorne. H. G. Dornseiffen. 1867.
Ternaard. Vacant.
Tjallebird. Vacant.
 „ Rustend leeraar J. Schippers Jr. . 1869. 1880.
Ureterp. Zie *Drachten*.

<i>Veenwouden.</i>	K. R. Schuiling	1857. 1889.
<i>Warga.</i>	Vacant.	
<i>Warns.</i>	A. H. ten Cate	1857. 1883.
<i>Witmarsum en Pingjum.</i>	Vacant.	
<i>Witteveen.</i>	Zie <i>Rottevalle</i> .	
<i>Wolvega.</i>	M. Uiterdijk	1892.
"	Rustend leeraar J. Hoekstra.	1861. 1879.
"	Rustend leeraar G. ten Cate	1851. 1891.
<i>Workum.</i>	T. H. Siemelink	1889.
<i>Woudsend.</i>	S. J. Andriessen	1857. 1890.
<i>IJlst.</i>	H. J. Busé	1890.
<i>IJtens voorheen Kromwal.</i>	A. Binnerts	1892.

OP HET EILAND AMELAND.

<i>Te Hollum.</i>	K. S. Gorter.	1851. 1853.
<i>Te Nes.</i>	Vacant.	

GELDERLAND.

<i>Arnhem.</i>	H. J. Elhorst	1886. 1888.
<i>Nijmegen.</i>	B. Haga	1874. 1891.
"	Rustend leeraar J. Attema	1860. 1881.
<i>Winterswijk.</i>	P. E. Lugt	1865. 1878.
<i>Zutphen.</i>	S. J. Dekker	1875. 1891.

GRONINGEN.

<i>Groningen.</i>	J. van Gilse.	1861. 1870.
"	Rustend leeraar C. Corver.	1859. 1867.
<i>Hoogezand.</i>	Zie <i>Sappemeer</i> .	
<i>Horn (aan den).</i>	Vacant.	
<i>Leermens en Loppersum.</i>	A. Mulder	1873. 1888

Mensingeweer. Vacant.

Middelstum. C. Leendertz 1866. 1878.

Midwolde, Beerta, de Meeden en Winschoten. Vacant.

Noordbroek en Nieuw-Scheemda. B. ten

Bruggencate 1863. 1874.

Noordhorn. Vacant.

Pekel-A wordt bediend door den leeraar van *Veendam*.

Pieterzijl. Vacant

Sappemeer en Hoogezand. S. G. Binnerts . . . 1863. 1872.

Stads-Kanaal. A. S. Hoitsema 1851. 1856.

Uithuizen. L. van Cleeff 1847. 1857.

Veendam en Wildervank. J. van der Ploeg . . 1858. 1883.

„ Rustend leeraar A. Winkler Prins. . 1841. 1882.

Zijldijk. R. Kuiken 1879. 1891.

HOLLAND. (NOORD-)

Aalsmeer. L. van Cleeff J. Jz. 1876. 1887.

„ Rustend leeraar P. Brouwer 1844. 1887.

Abbekerk. Zie *Twisk*.

Alkmaar. H. de Boer 1857. 1863.

„ Rustend leeraar P. Bruyn 1854. 1862.

Amsterdam. A. Loosjes 1852. 1854.

„ W. I. Leendertz 1875. 1890.

„ P. Feenstra Jr. 1873. 1891.

„ Rustend leeraar T. Kuiper 1848. 1891.

Arwijk. Zie *Middelie*.

Barsingerhorn c. a. P. Zondervan 1889. 1891.

Beemster (De). P. A. Vis 1889. 1891.

„ Rust. l. H. A. van Cleeff. . . 1846. 1885.

Beverwijk. J. Sepp 1871. 1873.

Broek op Langendijk. G. Vrijer 1868. 1884.

Edam. A. Sipkema 1874. 1888.

- Enkhuizen.* G. A. Hulshoff 1864. 1890.
Graft (Noordeind van). Vacant.
Graftdijk (Oost). { Vacant.
 „ *(West).* {
Haarlem. J. de Vries Gz. 1861. 1872.
 „ J. Craandijk 1859. 1884.
 „ L. Hesta 1882. 1890.
 „ Rustend leeraar H. A. van Gelder . 1851. 1884.
 „ Rustend leeraar K. de Lanoy . . . 1852. 1890.
Helder (De) en Huisduinen. D. Kossen 1890.
Hoorn. J. Pottinga Hz. 1871. 1890.
 „ Rustend leeraar J. H. Uiterwijk . . 1865. 1870.
Huisduinen. Zie *Helder (De)*.
Huizen en Hilversum. I. H. Boeke 1870. 1885.
Ijp (Den). T. Schiere. 1863. 1874.
Jisp. Zie *Wormer*.
Knollendam. c. a. J. F. Knipscheer 1888. 1890.
Kolhorn. Zie *Barsingerhorn*.
Koog en Zuandijk. P. S. Bakels 1869. 1889.
 „ „ Rustend leeraar C. Muller. 1838. 1868.
Krommenie. J. G. Boekenooogen Th. Dr. . . . 1880. 1885.
 „ Rustend leeraar J. de Stoppelaar. 1879. 1885.
Medemblik. Zie *Enkhuizen*.
Middelie en Aawijk. H. W. van der Ploeg. . 1839.
Monnikendam. Vacant.
Niedorp (Nieuwe). K. S. van der Meulen . . 1863. 1865.
Purmerend. J. Westerman Holstijn 1874. 1891.
Rijp (De). J. S. Pekema 1889. 1891.
Twisk en Abbekerk. J. F. Bakker 1868. 1881.
 „ Rustend leeraar S. Hoekstra 1829. 1881.
Westzaan. (op Noord en Zuid) C. R. van
 Dokkum 1873. 1877.
 „ Rustend leeraar J. Hartog Jz. . . 1828. 1876.

Wieringerwaard. Zie *Barsingerhorn*.

Wormer en Jisp. W. P. J. van Haarst 1881. 1884.

Wormerveer. (op het Noord). G. Cool 1866.

„ (op het Zuid). H. van Cleeff. . . 1888. 1889.

Zaandam. (Oostzijde). W. Jesse. 1858. 1862.

„ (Westzijde). I. Molenaar 1873. 1877.

Zijpe. H. van Calcar 1863. 1886.

OP HET EILAND TERSCHELLING.

J. H. van der Veen. 1859. 1866.

OP HET EILAND TESSEL.

Burg (De) Waal en Oosterend. R. Kuperus. . 1879. 1889.

„ „ „ „ „ Rustend leeraar

J. Huizinga. 1832. 1879.

Hoorn (Aan den). Vacant.

OP HET EILAND WIERINGEN.

St. Hippolitus-Hoef en 't Stroe. J. N. Wiersma. 1886.

„ „ „ „ „ Rustend leeraar

D. S. Huizinga. 1846. 1878.

HOLLAND. (ZUID-)

's Gravenhage. S. de Waard 1879. 1883.

Leiden. S. Kutsch Lojenga. 1866. 1887.

Ouddorp op Goedereede. K. W. Rössing. . . . 1882.

Rotterdam. J. Dyserinck, Theol. Doct. . . . 1861. 1884.

OVERLIJSEL.

Almeloo. Vacant.

" Rustend leeraar A. W. Huidekoper . 1861. 1877.

" " " A. Snellen 1861. 1886.

Blokzijl. J. P. van der Vegte 1866. 1888.

" Rustend leeraar P. Bonk 1840. 1881.

Borne. G. E. Frerichs 1861. 1890.

Deventer. S. Lulofs 1872. 1889.

" R. leeraar H. ten Cate Hoedemaker. 1847. 1889.

Enschede. C. N. Wybrands 1877. 1886.

Giethoorn. A. van der Goot 1889.

Hengelo. H. Boetje 1871. 1879.

Kampen. H. Ens 1873. 1886.

" Rustend leeraar J. Sybrandi 1844. 1886.

Steenwijk. A. J. Bijl 1860. 1862.

Zwartsluis en Meppel. Vacant.

Zwolle. A. G. van Gilse 1871. 1890.

UTRECHT.

Utrecht. J. Hartog, Theol. Doct. 1852. 1861.

ZEELAND.

Aardenburg. C. P. van Eeghen Jr. 1882. 1883.

" Rust. l. H. Broese van Groenou. 1846. 1883.

Goes. Wordt bij voorkomende gelegenheden

bediend door den leeraar van *Middelburg*.

Middelburg. T. Kielstra 1876. 1885.

" Rustend leeraar A. M. Cramer . 1829. 1871.

Vlissingen. Voor den predikdienst met *Middelburg* vereenigd.

" Rustend leeraar Dr. H. D. Tjeenk

Willink 1868. 1873.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

<i>Crefeld.</i> E. Weydman	1866.
<i>Emden.</i> J. P. Müller. Theol. Doct.	1854. 1872.
<i>Emmerik.</i> Vacant.	
" Rustend leeraar D. Lodeesen	1853. 1883.
<i>Frederikstad.</i> H. Neufeldt	1869.
<i>Goch.</i> De dienst wordt door den leeraar van <i>Kleef</i> waargenomen.	
<i>Hamburg en Altona.</i> B. C. Roosen	1845.
" H. van der Smissen	1872. 1885.
<i>Kleef.</i> A. C. Leendertz	1850.
<i>Leer.</i> S. F. van der Ploeg	1880. 1891.
<i>Niewied.</i> Billau	1871.
<i>Norden.</i> C. A. Leendertz	1889.

KERKNIEUWS.

(1 Maart 1891—1 Maart 1892).

FRIESLAND.

Baard. Den 31^{en} Januari werd ons door den emeritusleeraar van Zutten ds. B. CUPERUS onze nieuwe leeraar de proponent G. HOFSTEDE Gz. voorgesteld met een rede over 2 Kor. IV:13^b, die vervolgens het ambt onder ons aanvaardde en daarbij Rom. I:15 en 16 tot tekst koos.

Dantumawoude. Onze leeraar W. C. SCHIFF overleed alhier 5 Februari. In onze samenkomst van den 12^{en} gedachten wij zijner onder voorgang van ds. SCHULING van Veenwouden, naar aanleiding van Luk. XII:43, 44.

Franeker. Onze leeraar C. J. BAKKER herdacht den 8^{en} November zijne 25-jarige evangeliebediening.

Grouw. Met eene rede over Exod. XVII:9—12 vierde onze leeraar A. VAN GULIK den 6^{en} December het 25-jarig getijde van zijne komst in ons midden.

Harlingen. In de godsdienstoefening van 20 September bracht ds. J. W. VAN DER LINDEN, naar aanleiding van Ezech. XVIII:9^m een dankbare hulde aan de nagedachtenis van onzen sedert 1872 rustenden leeraar P. COOL, die den 12^{en} September overleden was.

Heerenveen. Den 11^{en} Mei was het 25 jaar geleden, dat onze leeraar A. VIS zich aan onze gemeente verbond, zoodat onze samenkomst op dien dag een echt feestelijke samenkomst was.

Irnsum. 1 Jo. I:7^a was de tekst der afscheidsredenen, waarmede ds. J. S. PEKEMA den 23^{en} Augustus van *Poppingawier* en den 30^{en} van hier naar *de Rijk* vertrok.

de Joure. Ds. M. L. HARTOG van *Noordhorn* herwaarts beroepen aanvaardde het ambt onder ons den 26^{en} April en bepreekte bij die gelegenheid Jes. XL:6—8.

Leeuwarden. Aan onzen jongsten leeraar P. K. BIJL is wegens ongesteldheid een eervol emeritaat verleend tegen 1 April 1892.

Warga. Onze leeraar R. KUIKEN nam den 1^{en} November afscheid van ons met een rede over 2 Tim. I:13, 14.

Witmarsum. De afscheidsrede van ds. P. A. VIS, 12 Juli gehouden, had tot tekst: 1 Jo. III:11.

Wolvega. Met den Paaschtekst Matth. XXVIII:5—7 legde ds. TEN CATE den 29^{en} Maart, na veertigjarigen dienst, zijn ambt neder. Zijn plaats werd 31 Januari vervuld, toen de proponent M. UITERDIJK, voorgesteld door ds. VAN CALCAR uit *de Zijpe*, zich aan ons verbond. De bevestigingsrede had tot tekst 2 Tim. II:5; de intreerede Matth. XIII:3^b.

Woudsend. Onze vroegere leeraar J. D. VAN DER PLAATS overleed den 23^{en} April.

Ytens. Moesten wij 12 April ds. ZONDERVAN zien vertrekken, toen hij 1 Petr. I:25 tot onderwerp zijner toespraak koos; wij mochten ons den 17^{en} Januari verblijden

in de overkomst van den proponent A. BINNERTS, die tot ons ingeleid door zijn vader ds. S. G. BINNERTS van *Sappemeer* met den wensch 2 Kor. VII: 2^a het dienstwerk aanvaardde met de opwekking Amos V: 6^a.

GELDERLAND.

Nijmegen. Ds. FEENSTRA, van hier naar Amsterdam vertrekkende, trad 26 April voor 't laatst als onze leeraar op met een toespraak over Hand. XXI: 5^d. Zijn opvolger ds. B. HAGA verbond zich aan ons den 27^{en} September, waarbij hij 2 Kor. I: 24^m tot tekst koos.

Zutphen. Den 8^{en} November werd onze vacature weêr vervuld, toen ds. S. J. DEKKER met een rede over Openb. XIV: 6 zijne intrede deed.

GRONINGEN.

Middelstum. De 18^e November was voor onzen leeraar ds. C. LEENDERTZ een plechtige gedenkdag: het was toen 25 jaar geleden, dat hij de evangeliebediening aanvaardde.

Noordhorn. Hebr. XIII: 8 diende ds. M. L. HARTOG tot afscheidswoord, toen hij 15 Maart van hier naar de Joure vertrok.

Pieterzijl. Ds. S. F. VAN DER PLOEG eindigde zijn dienst onder ons den 26^{en} Juli met een rede over Luk. VIII: 50^b. Ten behoeve van zijn opvolger werd te Grijskerk een huis aangekocht, dat de pastorie te Pieterzijl zal vervangen.

Zijldijk. De vacature werd den 3^{en} Nov. vervuld, toen ds. R. KUIKEN voor 't eerst als onze leeraar optrad. Hij had daarbij tot onderwerp Luk. XXII: 27^b.

HOLLAND. (NOORD-)

Amsterdam, 16 Februari. De dubbele vergadering van Bestuurders der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit benoemde den rustenden leeraar van Amsterdam I. J. LE COSQUINO DE BUSSY tot hoogleeraar in plaats van dr. S. HOEKSTRA Bz., aan wien wegens zeventigjarigen leeftijd op zijn verzoek met 1 September e. k. een eervol emeritaat is verleend.

Ds. T. KUIPER legde zijne bediening neder op 19 April met een rede over 2 Kor. V: 11^b en ds. P. FEENSTRA Jr. van Nijmegen aanvaardde haar hier op 11 Mei met eene rede over Luk. IX: 60.

Barsingerhorn. Het verhaal Matth. XV: 32—38 was de intreë-tekst van ds. ZONDERVAN, den 12^{en} April van Ytens tot ons overgekomen.

de Beemster. Met het woord van Jezus Matth. V: 17 trad ds. P. A. VIS den 19^{en} Juli voor 't eerst op als onze leeraar.

Enkhuizen. Den 15^{en} Januari werd ons nieuwe kerkgebouw aanbesteed; den 22^{en} Februari overleed, na een smartelijk lijden, onze rustende leeraar dr. D. HARTING.

Monnikendam. Tot afscheidswoord bij zijn vertrek op 25 October koos ds. DEKKER 1 Kor. III: 23^a.

Purmerend. Den 20^{en} Maart 1892 overleed onze emeritusleeraar ds. GOTELING VINNIS te Hees.

de Rijk. De vacature eindigde door de overkomst van ds. J. S. PEKEMA, toen deze zich op den 6^{en} Sept. met een rede over 1 Jo. II: 7 aan onze gemeente verbond.

Wormerveer op het Noord. Een dubbele feestdag valt van hier te vermelden: de 6^e December voor onzen leeraar

de gedenkdag zijner 25-jarige evangeliebediening en de 15^e Maart, toen voor 't eerst in ons kerkgebouw een nieuw harmonium bespeeld werd.

HOLLAND. (ZUID-)

Leiden. Den 15^{en} November vierde onze leeraar gedachtenis van den dag, waarop hij vóór 25 jaar zijn eersten werkring te Westzanen intrad.

Ouddorp. In den loop van dit jaar werd de pastorie aanmerkelijk vertimmerd en verfraaid.

OVERIJSEL.

Almeloo, 20 September. Heden legde ds. B. HAGA, naar Nijmegen vertrekkende, zijn betrekking onder ons neder. Het onderwerp zijner afscheidsrede was 2 Kor. IV: 7^a.

Blokszjl. Onze leeraar had den 6^{en} December het voorrecht gedachtenis te mogen viëren van 't aanvaarden zijner bediening, 25 jaar geleden.

Deventer. De bouw der nieuwe kerk, waartoe de gemeente ten vorigen jare besloot, vordert goed en zal eerlang voltooid zijn.

Kampen. Den 30^{en} September werd de eerste steen gelegd voor de nieuwe pastorie.

ZEELAND.

Goes. Daar het oude kerkgebouw voor verder gebruik van overheidswege werd afgekeurd, moest de Gemeente tot het stichten eener nieuwe kerk besluiten, die nu bijna voltooid is en den 27^{en} Maart waarschijnlijk gereed zal zijn.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

Emden. In eendrachtige samenwerking hebben de leden der gemeente een nieuw orgel bekostigd, dat in hunne samenkomst van 13 September voor het eerst gebruikt werd.

Leer. Onze vroegere leeraar ds. A. G. VAN GILSE van Zwolle trad den 2^{en} Augustus nog eens voor ons op, met een rede over 1 Thess. IV: 3^a, om zijn opvolger ds. S. F. VAN DER PLOEG tot ons in te leiden, die zijn dienst onder ons aanving met de vermaning Hand. XVI: 31^a.

VACANTE PLAATSEN.

FRIESLAND. *St. Annaparochie, Appelsga, Berlicum, Dantumawoude, Hindeloopen en Koudum, Irnsum, de Knijpe, Leeuwarden na 1 April, Ternaard, Tjallebird, Warga, Witmarsum en Nes op Ameland.*

GRONINGEN. *Den Horn, Mensingeweer, Midwolda c. a, Noordhorn en Pieterzijl.*

NOORD-HOLLAND. *Noordeind van Graft, Graftdijk, Monnikendam en den Hoorn op Tessel.*

OVERIJSEL. *Almeloo en Zwartsluis.*

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN. *Emmerik, Leer.*

BESTUUR DER SOCIETEIT.

SOCIETEITSJAAR 1891—1892.

BESTUURDERS.

Benoemd voor de jaren 1890—1896.

W. I. Leendertz.	P. S. Bakels.
J. Bierens de Haan.	P. W. Feenstra.
J. G. de Hoop Scheffer.	S. van Delden Pz.
J. van Eik Jz.	J. Craandijk.
H. A. van Gelder.	C. W. Bruinvis
D. de Haan.	P. Feenstra Jr.
H. Binnerts.	A. Vis.
K. R. Schuiling.	

Benoemd voor de jaren 1887—1893.

H. van Eeghen.	D. H. Zwaardemaker.
H. S. van Lennep.	S. Lulofs.
C. Hartsen Jbz.	L. Arisz.
P. van Eeghen.	J. van Gilse.
Jo. de Vries Gz.	W. van der Vlucht.
A. H. ten Cate.	W. Jesse.
I. Molenaar.	H. M. de Vries.

J. C. van Heukelom (*fonds* DE VOGEL).

H. Binnerts, *President*.

P. Feenstra Jr., *Vice-President*.

H. S. van Lennep, {
H. van Eeghen, { *Penningmeesters*.

BESTUURDERS IN LOCO.

P. Feenstra Jr., <i>President</i> .	W. I. Leendertz.
H. van Eeghen.	J. Bierens de Haan.
H. S. van Lennep.	J. van Eik Jz.
C. Hartsen Jbz.	J. G. de Hoop Scheffer.
P. van Eeghen.	J. C. van Heukelom.

CURATOREN.

J. van Eik Jz., <i>President</i> .	J. Craandijk.
S. Lulofs, <i>Vice-President</i> .	J. G. de Hoop Scheffer.
C. Hartsen Jbz.	W. Jesse.
W. I. Leendertz.	W. van der Vlucht.
J. van Gilse.	P. Feenstra Jr.
K. R. Schuiling.	

CURATOREN IN LOCO.

J. van Eik Jz., <i>President</i> .	W. I. Leendertz.
C. Hartsen Jbz.	P. Feenstra Jr.
J. G. de Hoop Scheffer.	

Secretarissen: vaste Leden.

S. Hoekstra Bz.	S. Cramer.
Adres: S. Cramer.	

COMMISSIËN.

I. Ter uitdeeling.

H. van Eeghen, <i>President</i> .	D. H. Zwaardemaker.
H. S. van Lennep, <i>Secretaris</i> .	D. de Haan.
S. Hoekstra Bz.	H. A. van Gelder.
S. Cramer.	K. R. Schuiling.
J. C. v. Heukelom (<i>fonds DE VOGEL</i>).	J. G. de Hoop Scheffer.
Adres: H. van Eeghen.	

II. *Aanschrijving der gemeenten.*

S. Hoekstra Bz.
H. van Eeghen.

S. Cramer.

Adres: S. Cramer.

III. *Tot de proponenten.*

S. Hoekstra Bz.
S. Cramer.

J. G. de Hoop Scheffer.

Adres: S. Cramer.

IV. *Tot het verslag.*

S. Hoekstra Bz.
S. Cramer.

J. G. de Hoop Scheffer.

Adres: S. Cramer.

STUDENTEN.

B. P. Plantenga.
P. Sybolts.
M. L. Deenik.
F. van der Ploeg.
P. B. Westerdijk.
J. P. du Buy.
E. M. ten Cate.
A. Gerritsma.
P. van Groningen.
I. Hulshoff.
K. Schuurmans.
P. H. Veen.
J. Aesch. Wartena.
J. J. Heep.
J. Keulen.
S. D. A. Wartena.
H. Bakels.

D. Haars.
C. B. Hylkema.
F. S. Knipscheer.
J. Smidts.
J. W. van Stuyvenberg.
H. Britzel.
I. J. Glasz.
J. H. Heep.
M. Honigh.
J. Hulshoff.
F. H. van der Meulen.
U. J. Reinders.
L. Reinders.
W. Rotgans.
R. Schuurmsma.
A. J. van Loghum Slaterus.
C. Vis.

